

**SACERDOCI, LITÚRGIA I RITUALS RELIGIOSOS
EN LES ETAPES DE TRANSICIÓ DE L'ÈPOCA
FARAÒNICA A L'ÈPOCA HEL·LENÍSTICA**

Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia

Programa de doctorat:

Mediterrània: Prehistòria i Món Antic (bienni 2002-2004).

Doctoranda: NÚRIA RODRÍGUEZ I CORCOLL

Director de la tesi: Dr. JOSEP PADRÓ I PARCERISA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

2007

Capítol 4

ANÀLISI DE LA DOCUMENTACIÓ

4.1- NOMUS 14 DE L'ALT EGIPTE

4.1.1- SACERDOCIS

Dels vuit sacerdots que es documenten amb títols religiosos del nomus 14 de l'Alt Egipte, és probable que únicament tres procedissin d'aquesta província [doc. 14.1 a 3]. Exceptuant-ne un d'ells [doc. 16.2], de procedència incerta, la resta de dignataris eren clarament originaris d'altres regions d'Egipte i ostentaven un sacerdoci específic del nomus 14 possiblement de caràcter honorífic, que no comportava l'exercici real de les funcions sacerdotals [doc. 15.15, 20, 21 i 20.5]. Només un sacerdot [doc. 20.5] hauria viscut durant el període saïta, mentre que la resta es documenten entre la dinastia XXX i la dominació macedònica.

a) Personal religiós d'Hathor

▪ **Profeta d'Hathor, senyora de Cuses (*hm-ntr n Hwt-Hr nbt Qis*):**

Únicament coneixem un personatge, l'hermopolità Totortaios [doc. 15.20], que posseïa el títol de profeta d'Hathor, senyora de Cuses, la divinitat principal de la ciutat. El mateix títol es localitza amb anterioritat a les tombes de Meir, però sense l'epítet de la deessa local⁵⁰⁰. D'altra banda, concretament a la tomba de Pepiankh, es testimonia el sacerdoci de profetessa d'Hathor, senyora de Cuses, la qual cosa significa que, com a mínim durant la dinastia VI, el càrrec de profeta de la divinitat local podia estar ocupat per personal religiós femení⁵⁰¹. També en les inscripcions de diverses tombes de la mateixa necròpolis es documenta l'existència de figures sacerdotals com la d'*intendent dels profetes*⁵⁰², *intendent dels profetes d'Hathor* o *d'Hathor, senyora de Cuses*⁵⁰³, i *intendent dels profetes de la Senyora del cel*⁵⁰⁴, que certifiquen que havia existit un clergat jerarquitzat, del qual es desconeix la presència d'un primer profeta del culte.

⁵⁰⁰ BLACKMAN, *Meir*, III, pl. XII.

⁵⁰¹ BLACKMAN, *Meir*, IV, pl. IV (1), IX, XIV i XV. També es documenta el mateix títol però sense l'epítet local d'Hathor: cf. BLACKMAN, *Meir*, IV, pl. XV i XVII. Cf. també JONES, *Index*, p. 547: n° 2031.

⁵⁰² BLACKMAN, *Meir*, II, pl. X; III, pl. II, XVIII(1), XIX, XXI, XXII; IV, pl. IV (2), VI (1), VIII, IX, XI, XII, XV, XIX (2).

⁵⁰³ BLACKMAN, *Meir*, III, pl. XVI (1); IV, pl. XV (*Intendent dels profetes d'Hathor*); BLACKMAN, *Meir* II, pl. XI, XII (1); III, pl. IX; IV, pl. IV (1), VI (2), XI, XV (*Intendent dels profetes d'Hathor, senyora de Cuses*).

⁵⁰⁴ BLACKMAN, *Meir*, III, pl. IX.

L'escassa documentació de la que es disposa pel període estudiat únicament ens permet constatar que durant la dinastia XXX existia la categoria sacerdotal de profeta, però ignorem quin tipus d'organització jeràrquica tenia aquest grup sacerdotal.

▪ **Tocadora del sistre d'Hathor, senyora de Cuses (*ihyt n Hwt-Hr nbt Qis*):**

Aquest títol era portat per Tjehenet [doc. 14.3], que hauria viscut entre finals de la dinastia XXX i la segona dominació persa. La música era un element essencial de la litúrgia egípcia i com en aquest cas, freqüentment el sacerdoti especialitzat en la música era exercit per personal femení. Les sacerdotesses-músiques es documenten en la majoria de cultes, però estant sovint vinculades amb el culte d'Hathor, deessa de la música. Tal i com es pot observar en les inscripcions de la tomba de Pepiankh, des de l'Imperi Antic es testimonien sacerdotesses-músiques al servei d'Hathor de Cuses, *hnwt nt Hwt-Hr (nbt Qis)*⁵⁰⁵. Les tocadors del sistre no foren però exclusives del culte d'Hathor a Cuses i, a banda de l'exemple de Tjehenet, en aquest període també es testimonien en altres zones⁵⁰⁶ i al servei d'altres divinitats⁵⁰⁷.

▪ **Escriba del llibre diví d'Hathor, senyora de Cuses (*sš md3t-ntr n Hwt-Hr (nbt Qis)*):**

Es testimonia només un únic personatge que posseïa aquest títol, el mateix Totortaios [doc. 15.20] que ocupava el càrrec de profeta d'Hathor. També les inscripcions de les tombes de Meir documenten el títol d'*escriba del llibre diví*⁵⁰⁸, però sense especificar la divinitat i, per tant, sense la possibilitat de poder determinar a quin culte estava vinculat, encara que probablement en la majoria de casos estigués associat a la deessa Hathor. El càrrec d'hierogrammat, que es localitza en pràcticament tots els cultes, formava part del personal especialitzat del temple depenent de la *Casa de la vida*⁵⁰⁹, que s'ocupava tant d'escriure les composicions rituals emprades en la litúrgia del temple, com de la preservació i còpia dels rotlles de les biblioteques dels temples⁵¹⁰.

⁵⁰⁵ BLACKMAN, *Meir*, IV, pl. IV (2), VII i IX (en els dos darrers, sense l'epítet local d'Hathor). Cf. també GOYON, *Papyrus d'Imouthes*, p. 3 i nota 16; WARD, *Index*, p. 132: n° 1126 i 1128.

⁵⁰⁶ Per exemple, durant la dinastia XXX a Xedet: ZECCHI, *Prosopografia*, pp. 78 (n° 312) i 111.

⁵⁰⁷ Per exemple, en les províncies que estudiem, durant la dinastia XXX es documenten tocadors del sistre al servei de Nehemetauay [doc.15.27] o d'Àsafes [doc. 20.43 i 20.48].

⁵⁰⁸ BLACKMAN, *Meir*, II, pl. X, XI; III, pl. XIX; IV, pl. XV; V, pl. VIII.

⁵⁰⁹ GARDINER, *JEA*, 24, pp. 157-179.

⁵¹⁰ ZECCHI, *Propopografia*, p. 136 i nota 259 (referències bibliogràfiques en relació aquest títol).

Desconeixem però quin era el seu grau de jerarquia i si corresponia a un càrrec estrictament sacerdotal.

b) Personal religiós d'Osiris

▪ **Horus, el que santifica el cos / El que santifica el cos (*Hr dsr ḥꜥw / Dsr ḥꜥw*):**

Com és habitual especialment durant l'època tardana, els càrrecs sacerdotals específics freqüentment es designaven amb epítets emprats per a qualificar les divinitats locals. Indubtablement, aquest títol religiós corresponia a un sacerdoti específic de Cuses, que es denominava amb el mateix atribut que caracteritzava a l'Horus local.

Desconeixem l'origen del títol en qüestió, tot i que es documenta amb seguretat a inicis del període saïta, en mans d'un sacerdot tebà, Amenirdis [doc. 20.5], que posseïa nombrosos càrrecs sacerdotals a Heracleòpolis i, entre d'altres, els sacerdotis específics dels nomus 14, 15 i 16 de l'Alt Egipte. Exceptuant Tjehenet, tocadora del sistre d'Hathor [doc. 14.3], tots els personatges que posseïen títols sacerdotals del nomus ostentaven el sacerdoti específic d'*Horus, el que santifica el cos* i, ometent Amenirdis, haurien viscut entre la dinastia XXX i la dominació macedònica [doc. 14.1, 2; 15.15, 20, 21; 16.2].

En els temples de Dandara i Edfu, el títol de *dsr ḥꜥw* també es testimonia com a sacerdoti local del nomus⁵¹¹. Montet⁵¹² el va traduir com a *Magnific de cos*, però Goyon⁵¹³ ha ofert darrerament una lectura i interpretació més adients. El títol religiós d'*Horus, el que santifica el cos*, faria referència a un sacerdoti específic de l'Horus d'Hebenu al nomus 14 de l'Alt Egipte, que probablement estaria relacionat amb el desenvolupament dels rituals osiriacs de Khoiak a Cuses. Amb l'epítet d'Horus, és probable que el sacerdoti adoptés el rol que s'atribuïa a l'Horus fill d'Osiris en les cerimònies funeràries del seu pare, efectuades tant a Hebenu com a Cuses. En concret, durant la festa del 16 de Khoiak, se celebraria a Cuses l'arribada d'Horus que portava el cos d'Osiris, i és possiblement, per analogia, que el sacerdot *Hr dsr ḥꜥw* s'ocupava de traslladar les restes del seu pare en el santuari.

⁵¹¹ Respectivament, cf. CAUVILLE, *Dendara*, X, 15; ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 341.

⁵¹² MONTET, *Géographie*, II, p. 143.

⁵¹³ GOYON, *Papyrus d'Imouthes*, pp. 3 i 15 (i notes 34 i 35).

c) Personal religiós d'Horus

▪ **Servidor d'aquell que el combat (*hm-ḥ3-sw*)**

Correspon a un títol religiós que haurien posseït Imutes [doc. 14.1] i el seu pare, Psintaes [doc. 14.2], i del qual no coneixem cap paral·lel. Probablement, la lectura del títol feia referència a un qualificatiu que s'atribuïa al déu Horus d'Hebenu⁵¹⁴, i com en el cas anterior, seria el nom que adoptaria el sacerdocí específic d'Horus al nomus 14 de l'Alt Egipte, denominant-se segons un epítet de la divinitat a la qual servia, l'Horus local que prenia les característiques del déu del nomus de l'Òrix.

Aquest títol, que segueix la tipologia dels sacerdocis específics característics de la Baixa Època, identifica l'atribut guerrer del déu Horus confrontat amb Set, que curiosament es pot contraposar amb el títol de profeta d'Horus i Set de la dinastia VI, documentat a la tomba de Pepiankh de Meir⁵¹⁵. És interessant observar com desapareix la paritat entre els déus, i malgrat que desconeixem la jerarquia i la funció del *hm-ḥ3-sw*, el títol manifesta l'evolució del culte d'Horus en detriment del de Set, considerat un déu maleït en el període que tractem⁵¹⁶.

d) Conclusions

La informació de la que disposem actualment és insuficient per a determinar quin era el conjunt de personal sacerdotal que formava part del temple d'Hathor a Cuses durant la Baixa Època i quina era l'organització jeràrquica. Ja des de l'Imperi Antic, a banda del sacerdocis citats, es documenten també títols religiosos que les inscripcions no vinculen clarament amb Hathor, però que molt possiblement podrien fer referència al personal sacerdotal de la divinitat principal de Cuses; entre d'altres, destaquem per exemple les titulatures sacerdotals d'*intendent del temple*, *intendent dels dominis del temple*, *canceller diví*, *lector o lector en cap* i *sacerdots-purs*⁵¹⁷. Com es pot observar, les titulatures sacerdotals documentades des de l'Imperi Antic manifesten la diversitat i rellevància dels clergats de Cuses, malgrat que desconeixem la seva evolució i no podem determinar si, pel que es refereix al clergat d'Hathor, durant la Baixa Època es

⁵¹⁴ GOYON, *Papyrus d'Imouthes*, p. 3.

⁵¹⁵ BLACKMAN, *Meir*, IV, pl. IV (2).

⁵¹⁶ Cf. *infra*, 5.1.

⁵¹⁷ BLACKMAN, *Meir*, I, pl. II; II, pl. X, XV; III, pl. XI, XIV, XVI (2), XVII, XIX, XXII, XXIII (2) i XXV; V, pl. IV, VI, VIII, IX, X, XII a XIV, i *passim*. Per altres sacerdocis de Cuses documentats a les tombes de Meir, per exemple BLACKMAN, *Meir* III, pp. 3-5.

va mantenir el mateix sistema organitzatiu. En tot cas, és significatiu que entre finals de la dinastia XXX i durant la segona dominació persa, a banda d'un profeta, existissin dos sacerdocis especialitzats associats al culte d'Hathor que determinen una certa complexitat en el servei del culte de la deessa a la ciutat.

En el cas del sacerdocis específics és difícil precisar tant la posició jeràrquica com les característiques particulars de les seves funcions, però el seu testimoni és rellevant perquè confirmen l'existència en aquest nomus d'un culte vinculat a l'Horus victoriós del nomus 16 de l'Alt Egipte.

Curiosament, exceptuant Imutes i Psintaes [doc. 14.1 i 2], la resta de personatges que ostentaven el títol de *Hr dsr h^cw* no procedien del nomus 14 de l'Alt Egipte, i juntament amb aquest càrrec, posseïen els sacerdocis específics dels nomus 15 i 16 (*wr diw* i *smsw khb*, respectivament)⁵¹⁸. A banda d'Amenirdis [doc. 20.5], la resta de sacerdots –documentats a partir de la dinastia XXX–, porten també l'enigmàtic títol de *hry m^cb3(yt)*, *El que presideix el col.legi dels Trenta*, sacerdoci específic de localització incerta que es denomina segons l'epítet diví d'una divinitat, com Cnum, Anubis o Horus⁵¹⁹. Probablement aquest títol específic es pot vincular amb els nomus 14 o 16, potser també en relació al culte d'Horus. De la mateixa manera, Xepsirdis, Totortaios i Petehormehen, documenten altres titulatures sacerdotals, com per exemple *rmn nsrt*, i de les quals ignorem el seu emplaçament i la divinitat a la qual servien. No obstant, el fet que es trobin associades amb titulatures específiques dels nomus 14, 15 i 16, sembla indicar que podrien estar relacionats amb els cultes d'aquestes províncies.

La combinació d'aquestes titulatures i principalment, dels sacerdocis (*Hr dsr h^cw* i *smsw khb*, indueix a creure que en els casos en els quals els sacerdots no eren pròpiament del nomus, es podrien tractar de títols religiosos de caràcter honorífic. És possible que *Hr dsr h^cw* designés un càrrec religiós al qual corresponia una funció, no sempre efectiva, al servei de l'Horus d'Hebenu que estenia la seva influència fins al nomus 14 de l'Alt Egipte.

⁵¹⁸ Malgrat que Petehormehen [doc. 16.2] no portava el sacerdoci específic del nomus de la Llebre.

⁵¹⁹ DE MEULENAERE, *Religions*, p. 23, nota 7.

4.1.2- SACERDOTS

Es documenten únicament vuit sacerdots amb titulatures sacerdotals del nomus 14 de l'Alt Egipte. D'aquests, només tres personatges de la mateixa família eren clarament membres del clergat provincial: Imutes i els seus pares Psintaes i Tjehenet. **Imutes** [doc. 14.1] hauria viscut entre la segona dominació persa i l'ocupació macedònica i fou el propietari d'un sarcòfag localitzat al sud de la necròpolis de Meir l'any 1913, i al qual pertanyia un papir actualment conservat al Metropolitan Museum of Art (nº 25.9.21) que consistia en un manual litúrgic en el qual es recopilaren rituals de les celebracions osiríaques⁵²⁰. Com a títols religiosos, se li atribuïen els sacerdocis de *Hr dsr h^cw* i *hm-ḥ3-sw*, que també hauria posseït el seu pare **Psintaes** [doc. 14.1], qualificat de *mi nn*. L'expressió, documentada amb freqüència des de l'època bubàstida fins a la dinastia XXVII, es pot traduir com a *igualmente titulat* o *amb els mateixos títols*, i s'usava per indicar que, probablement per transmissió hereditària, el pare portava els mateixos títols del fill, o viceversa⁵²¹. Tots dos haurien oficiat de sacerdots específics vinculats als cultes d'Horus i Osiris en el nomus 14 de l'Alt Egipte, mentre que la mare d'Imutes, **Tjehenet** [doc. 14.3], era tocadora del sistre i formava part del clergat d'Hathor. Els materials que se'ls associen denoten, com a mínim, una certa condició econòmica, probablement elevada, encara que per les titulatures que posseïen no podem precisar quin tipus de categoria ocupaven en la jerarquia sacerdotal i social.

La resta de personatges amb càrrecs sacerdotals a la província eren d'altres zones d'Egipte i ostentaven, entre altres títols específics dels nomus veïns, el sacerdoci específic de *Hr dsr h^cw*. **Amenirdis** [doc. 20.5], de la dinastia XXVI, era un sacerdot tebà que portava, entre nombroses titulatures específiques, la del nomus 14 de l'Alt Egipte. De la mateixa manera, però durant la dinastia XXX, **Inaros** [doc. 15.21], **Xepsirdis** [doc. 15.15] i el seu fill, **Totortaios** [doc. 15.20], exerciren diversos sacerdocis de la zona hermopolitana, i també ostentaven aquest títol. Per últim, **Petehormehen** [doc. 16.2], que pels títols que tenia tant podia haver exercit en nomus 14 com en el 16, perquè posseïa els sacerdocis específics d'ambdues províncies.

Com ja hem indicat, aquests dignataris posseïen diversos sacerdocis que probablement, en la majoria de casos, no comportaven l'exercici real de les tasques sacerdotals. Destaquem essencialment el cas d'Amenirdis, profeta d'Amon a Tebes, que

⁵²⁰ GOYON, *Papyrus d'Imouthes*, pp. 14-15.

⁵²¹ Cf. per exemple, FAKHRY, *Bahria Oasis*, II, p. 4 (6).

entre d'altres, posseïa onze sacerdocis del nomus Heracleopolita i dos del Fayum, a més dels tres sacerdocis específics dels nomus 14, 15 i 16, i el característic títol saïta de caràcter honorífic, *hrp ḥwwt*, *Director dels dominis*. Sembla doncs, improbable que l'exercici del conjunt de tasques sacerdotals pogués efectuar-se des de Tebes. L'onomàstica i els sacerdocis dels seus avantpassats li confereixen un origen heracleopolità que justifica la seva vinculació amb els cultes del nomus 20 de l'Alt Egipte. Pel que fa la resta, desconeixem com va accedir als sacerdocis dels nomus 14, 15 i 16, però és possible que no corresponguessin a un càrrec efectiu.

De la mateixa manera, Totortaios, posseïa un gran nombre títols religiosos de diverses zones, especialment a Hermòpolis Magna, però també en altres zones, com els nomus 14 i 16 de l'Alt Egipte. No obstant, més que un sacerdot, Totortaios era un alt dignatari hermopolità que posseïa títols militars de primer rang –comandant de la frontera del sud i cap dels soldats del rei-. Principalment, fou un alt càrrec de l'exèrcit que complementà la seva titulatura amb nombrosos i rellevants títols sacerdotals, en alguns casos heretats. L'exercici real d'una quantitat tan gran de càrrecs sembla inversemblant, i és probable que algunes de les titulatures sacerdotals que ostenta no impliquessin la funció pràctica del sacerdoti.

4.1.3- CULTES

- **Hathor, senyora de Cuses**

Hathor era una divinitat ancestral d'origen predinàstic que des del tercer mil·lenni i pràcticament durant tots els períodes faraònics, fou venerada a gran part d'Egipte, sota diversos aspectes.

En alguns indrets, com a Cuses, fou la divinitat principal com a mínim des de l'Imperi Antic, tal com es pot observar a partir de les inscripcions de les tombes de Meir en les quals s'indiquen que alguns dels dignataris enterrats a la necròpolis durant les dinasties VI i XII s'ocupaven del culte de la deessa local⁵²². Durant el regnat de Hatxepsut, es va restaurar el temple d'Hathor i també es construïren una barca sagrada i

⁵²² Cf. *supra*, 4.1.1, a.

estàtues d'or de la divinitat⁵²³, però després de l'Imperi Nou, desconeixem com evolucionà el culte de la deessa a Cuses. Pel període al qual fem referència, tenim constància del culte d'Hathor a Cuses a partir de dos documents tardans que daten del segle IV a.C. D'una banda, el sarcòfag del Museu Egipci del Caire CG 29315, que pertanyia a Totortaios [doc. 15.20], i de l'altra, el *P. Metropolitan Museum of Art*, n° 35.9.21, d'Imutes [doc. 14.1]. En les inscripcions del sarcòfag de Totortaios, que probablement hauria viscut durant el regnat de Nectàneb II, s'exposen entre les nombroses titulatures del propietari, els sacerdocis de profeta i escriba del llibre diví d'Hathor, senyora de Cuses; d'altra banda, en el papir d'Imutes es documenta que la seva mare, Tjehenet [doc. 14.3], fou tocadora del sistre de la deessa entre finals de la dinastia XXX i la dominació persa. En el mateix papir (P.MMA, n° 35.9.21, 61/5), Hathor de Cuses, junt amb altres formes de la mateixa divinitat, és invocada en el Cerimonial per fer sortir Sòcares. Per tant, malgrat que ignorem l'estat i les característiques del culte d'Hathor durant la Baixa Època, a partir de la dinastia XXX es documenta un clergat organitzat al servei de la deessa local. El seu temple es deuria reconstruir o edificar de nou durant el regnat de Ptolomeu IV, perquè d'aquest període es conserven tres plaques de fundació⁵²⁴ procedents d'un temple de la deessa Hathor, que segons les inscripcions en egipci, era venerada sota la forma d'Hathor, senyora del cel, mentre que pels grecs era denominada Afrodita Urania.

La deessa Hathor⁵²⁵ fou una deessa versàtil i complexa, a la qual se li van atribuir nombrosos aspectes que, en conjunt, poden englobar el concepte de Divinitat femenina. En general, fou una divinitat solar, celeste i materna, també considerada com la deessa de la bellesa, l'amor, la música, la dansa, o l'embriaguesa, però pels seus múltiples atributs i la seva adaptabilitat, es sincretitzà amb pràcticament la totalitat de divinitats femenines egípcies. En el nomus 14 de l'Alt Egipte, segons les inscripcions del temple d'Edfu⁵²⁶, Maat prenia l'aparença d'Hathor.

La denominació d'Hathor, senyora de Cuses, que es documenta durant el segle IV a.C. no proporciona informació referent a les característiques de la divinitat al nomus 14, però els epítets que es documenten a les tombes de Meir identifiquen Hathor de

⁵²³ MONTET, *Géographie*, II, p. 142.

⁵²⁴ Un d'elles, al *Metropolitan Museum of Art* (New York), cf. HAYES, *JEA*, 34, pp. 114-115; FRASER, *JEA*, 42, pp. 97-98 i 43, p. 103). Dues més, amb les mateixes característiques de la primera es conserven a la col·lecció Charles Rattou (Paris): CLÈRE, *ZÄS*, 90, pp. 16-22.

⁵²⁵ DAUMAS, *LdÄ*, II, col. 1024-1033, s.v. Hathor; NAGUIB, *Le clergé féminin*, pp. 49-74; VANDIER, *Mélanges Dunand*, I, pp. 159-183 (en concret, p. 175 i nota 4).

⁵²⁶ ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, p. 341.

Cuses com a *Senyora de les Dues Terres* o *Senyora del cel*⁵²⁷. En època tardana, es deuria venerar sota aquest darrer aspecte de deessa còsmica, ja que com hem esmentat anteriorment, els grecs l'assimilaren a Afrodita Urania⁵²⁸. En el temple de Dandara, per exemple, l'Hathor de Cuses fou representada amb la forma antropocèfal, coronada ja sigui amb el disc solar o amb les banyes bovines⁵²⁹. No obstant, també se li retia culte sota l'aspecte de vaca⁵³⁰, amb els atributs de la qual es podia vincular a Metier, la vaca primordial i creadora. Era la seva forma animal més antiga amb la qual encarnava la volta celeste que contenia els astres i sostenia el sol en el cel, i tal com indica el seu nom, *Hwt-Hr*, *La casa d'Horus* era el receptacle i mare còsmica d'Horus l'Ancià, el falcó, senyor del cel, anterior a la creació. D'altra banda, la deessa es podia associar a les funcions de mare protectora que garantia el rejuveniment i la regeneració⁵³¹, també en el Més Enllà.

La documentació és escassa per poder concretar les característiques locals del culte de la deessa, tot i que com a mínim durant el període que estudiem, amb tota probabilitat el seu culte estigué vinculat tant amb Horus com amb Osiris. El primer, com a divinitat solar que residia en ella, hi estava associat des de l'Imperi Antic. Com veurem seguidament, l'Horus de Cuses deuria ser una forma local del déu d'Hebenu, vinculat per afinitats teològiques, amb Hathor. Per que fa Osiris, s'integrà en el panteó de Cuses com a mínim des d'època saïta, i el seu culte es va fer especialment rellevant durant la Baixa Època; Hathor, com a divinitat principal, s'adaptà al culte del déu, participant en els rituals osiriacs de la ciutat actuant amb el rol de germana d'Osiris⁵³².

▪ **Osiris**

Tot el personal sacerdotal masculí que es documenta en relació al nomus 14 disposa del títol específic de *Hr dsr h^cw*, que com ja hem esmentat, faria referència a l'epítet d'Horus en relació als rituals osiriacs de Khoiak i designaria a un sacerdot

⁵²⁷ Per exemple, BLACKMAN, *Meir* III, pl. IX.

⁵²⁸ BLACKMAN, *Meir* I, p. 2.

⁵²⁹ Per les referències, cf. CAUVILLE, *Chapelles osiriennes*, 2, pp. 309-310.

⁵³⁰ BLACKMAN, *Meir* I, p. 2.

⁵³¹ Probablement aquest era una de les propietats de la deessa, que també es pot posar en relació amb la figura d'Osiris i la seva participació en els rituals osiriacs específics del nomus. En aquest sentit es podria interpretar l'escena del manual de geografia litúrgica d'Edfu corresponent a Cuses, vinculada al nomus 3 del Baix Egipte: cf. DERCHAIN, *CdE*, XXXVII, pp. 40, 58-59. L'Hathor d'Imau, en el nomus 3 del Baix Egipte, també era una vaca celeste, nutridora Horus, que es vinculava als ritus de renaiement i rejuveniment: cf. DE MEULENAERE, *BIFAO*, 62, p. 162-163.

⁵³² CAUVILLE, *Dandara*, X, 78, 156, 327.

osiríac que adoptava el rol d'Horus fill. És destacable que aquest sigui el títol més documentat i sobretot que en la majoria de casos es tracti probablement d'un càrrec de caràcter honorífic, ja que la seva presència en les titulatures d'alts dignataris, inclús de zones allunyades, posa de relleu la importància tant del càrrec sacerdotal com del culte al qual teòricament servia. La participació del *Hr dsr h^cw* en les celebracions dels rituals osiríacs ja s'efectuava des dels inicis de la dinastia XXVI, tal i com es documenta en les inscripcions de l'estàtua Caire CG 48632 d'Amenirdis [doc. 20.5]. Per tant, es pot deduir que el culte osiríac ja estava implantat al territori de Cuses en aquest període, i que la seva introducció probablement fou anterior a l'època saïta –potser coincidint amb la dinastia XXI, a partir de la qual el culte osiríac va prendre especialment rellevància en el pensament religiós egipci-⁵³³.

Juntament amb aquest títol, en el temple de Dandara també es documenta un altre sacerdoci específic que hauria participat en els rituals osiríacs de Cuses, denominat *sty rdww*, *El que genera els humors*⁵³⁴. El nom d'aquest títol sacerdotal faria referència a la relíquia del nomus preservada en el *hbnt*, contenidor dels fluids de Qebhsenuf (*rdww n Qbh-snw.f*) que correspondrien als humors del intestins sortits de l'anús del cos diví, probablement per la descomposició de les vísceres (*rdww pr m phwy n h^cw-ntr*)⁵³⁵. La concepció osiríaca del nomus de Cuses, probablement s'ha de posar en relació amb un territori més ampli que comprendria del nomus 11 al nomus 15 de l'Alt Egipte. En aquesta regió es preservaven els humors i vísceres d'Osiris a l'interior d'unes urnes, que corresponien als quatre canops, situats respectivament en cadascun d'aquests nomus⁵³⁶. En el nomus 14 de l'Alt Egipte s'ubicava Qebhsenuf, de la mateixa manera que al nomus 15, amb el qual estava estretament vinculat⁵³⁷.

A partir dels humors preservats a Cuses, l'Osiris que en el nomus era designat “senyor de l'inici del país”, generava una nova crescuda⁵³⁸. A partir de la

⁵³³ CAUVILLE, *Chapelles osiriennes*, 2, p. 279.

⁵³⁴ CAUVILLE, *Dendara*, X, 15.

⁵³⁵ CAUVILLE, *Dendara*, X, 78. Cf. també, CAUVILLE, *Dendara*, X, 402; CAUVILLE, *Chapelles osiriennes*, 1, p. 44 (78), i 2, p. 375; ROCHEMONTAIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, p. 341, i comentaris de: BEINLICH, *Osirisreliquien*, pp. 124; KETTEL, *Hommages Leclant*, p. 315-316, 320; PANTALACCI, *GM*, 52, pp. 57-63.

⁵³⁶ BEINLICH, *Osirisreliquien*, pp. 124-125, i 226-232; PANTALACCI, *CdE*, LXII, p. 115; GOYON, *Essays Heerma van Voss*, pp. 36-37 i notes 24 i 25.

⁵³⁷ ROCHEMONTAIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 341, 5; CAUVILLE, *Dendara*, X, 78, 283.

⁵³⁸ GOYON, *Essays Heerma van Voss*, p. 42, nota 25; GOYON, *Papyrus d'Imouthes*, p. 15.

Era qualificat amb altres epítets osiríacs, com el que el legitima com a rei: *El que porta el mekes* (*Hnty-mks*); o també *Senyor de l'ennèada* (*Hq3 psdt*), *Senyor d'Abidos* (*nb 3bdw*) o *El que té el cor cansat a Cuses* (*Wrq-ib m Qis*): CAUVILLE, *Dendara*, X, 275, 327. Aquest darrer epítet faria referència a la

descomposició de les entranyes del déu, es produïa la inundació que fertilitzava la terra agrícola⁵³⁹ i per aquest motiu, la preservació dels humors d'Osiris era fonamental en els rituals osíriacs del mes de Khoiak efectuats en el nomus 14, ja que eren un element imprescindible per a dur a terme l'objectiu final dels rituals, és a dir, la resurrecció de l'Osiris-vegetant, déu agrari que amb la seva mort i renaixement encarnava la fecundació i regeneració de la vegetació⁵⁴⁰.

▪ Horus

Com ja hem vist, un dels títols específics del nomus 14, *Hr dsr h^cw*, es denominava amb un qualificatiu que feia referència a l'Horus fill, executor dels rituals osíriacs. Per tant, és evident que un dels aspectes que adoptà l'Horus local era el de fill d'Isis i Osiris, malgrat que probablement aquest fou un aspecte secundari del déu que es deuria sincretitzar amb la forma principal de l'Horus de Cuses en el moment de la instauració del culte osíriac al nomus.

Tot i que desconeixem les característiques de l'Horus local, el seu sacerdoci específic, *hm-^ch³-sw*, *Servidor d'aquell que el combat*, ens ofereix també un indici. Tal i com ha proposat Goyon⁵⁴¹, és molt possible que el nom d'aquest sacerdoci faci referència a un qualificatiu atribuït a l'Horus d'Hebenu⁵⁴², déu guerrer titular de la reialesa, que combatia contra Set, i al qual probablement s'assimilà l'Horus del nomus 14. No es disposa de suficient documentació i ignorem quins vincles teològics relacionaven ambdós nomus, però és probable que l'Horus local adoptés les característiques del déu d'Hebenu, vinculant-se al culte d'Hathor i viceversa, de la mateixa manera que succeïa per exemple, entre l'Hathor de Dandara i l'Horus d'Edfu. La presència del sacerdoci específic de l'Horus combatent d'Hebenu a Cuses es podria

característica de l'Osiris-difunt abans del ritus de restitució a partir del qual podia recuperar la integritat del seu cos i renéixer: cf. RAZANAJAO, *BIFAO*, 106, p. 241.

⁵³⁹ KETTEL, *Hommages Leclant*, vol. 3, pp. 318-327. Cf. també per la relació entre Osiris, l'aigua i la crescuda, cf. BONNEAU, *La crue du Nil*, 245-249; GOYON, *BIFAO*, 65, p. 101 (himnes a l'Osiris-sol i a l'Osiris-Nil); KOEMOTH, *Osiris et les arbres*, pp. 1-10; VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 33, 97. Les relacions entre el déu, el Nun i la crescuda es documenten des de l'Imperi Antic: cf. KOEMOTH, *Osiris et les arbres*, pp. 5-6 i notes 22 a 28; MORET, *BIFAO*, 30, p. 734 (16).

⁵⁴⁰ BONNEAU, *La crue du Nil*, pp. 249-252; KOEMOTH, *Osiris et les arbres*, pp. 10-22: Osiris s'assimila tant a l'aspecte alimentari d'Osiris-gra –concepció que existeix des de l'Imperi Antic–, com a l'Osiris-vegetant, que germina –concepció que apareix a partir de l'Imperi Mitjà– (pp. 10-13).

⁵⁴¹ *Id.* nota 513.

⁵⁴² Cf. *infra*, 4.3.3: *Horus d'Hebenu*.

explicar pel vincle mitològic entre Hathor i Horus l'Ancià, que hauria provocat la incorporació en el clergat local de personal sacerdotal al seu servei⁵⁴³.

Per tant, es pot determinar que existien dues formes sincretitzades d'Horus en el nomus 14 de l'Alt Egipte. D'una banda, l'Horus d'Hebenu, el déu solar probablement vinculat amb Hathor, que adoptava la forma de guerrer per lluitar contra Set. D'altra banda, l'Horus fill d'Isis que, a partir de la rellevància i popularitat del culte osiriàc amb el qual s'associava, es deuria sincretitzar amb l'Horus l'Ancià amb qui compartia la legitimitat al tron reial, en aquest cas com a successor hereditari d'Osiris. De fet, segons el *Cerimonial dels deu arpons* del temple d'Edfu, l'Horus-*Bḥdti* (d'Edfu) estava assimilat al d'Hebenu, convertint-se en una mateixa divinitat; a la vegada però, també era considerat fill d'Isis, que lluitava contra l'enemic del seu pare⁵⁴⁴. Com indica Goyon⁵⁴⁵, durant la celebració del misteris osiriàcs a Cuses, com a centre hathòric, devia prendre especial rellevància la festa del 16 de Khoiak, que culminava amb la rememoració de l'arribada d'Horus amb el cos del seu pare, sota l'aspecte de cocodril.

4.1.4- LLOCS DE CULTE I RITUALS ASSOCIATS

Com ja hem esmentat, pel període que estudiem pràcticament no disposem de fonts referents als cultes del nomus 14 de l'Alt Egipte, a excepció de les referències centrades en les titulatures sacerdotals que testimonien els cultes d'Hathor, Horus i Osiris. Desconeixem si el déu Horus podia disposar d'un temple propi, o estava vinculat al temple de culte de la Senyora de Cuses. En tot cas, Hathor, disposava a la ciutat d'un temple denominat *Hwt-špst*, *el Temple de la Venerable*⁵⁴⁶.

D'altra banda, segons les inscripcions del temple de Dandara, Osiris estava enterrat en un cenotafi de Cuses situat a l'interior del *Hwt-ntr-nt-Nbwt-ntrw*, *Temple de l'or dels déus*⁵⁴⁷. Els misteris osiriàcs del mes de Khoiak, que a Cuses s'efectuaven segons la litúrgia d'Abidos i Memfis⁵⁴⁸, probablement es desenvolupaven en aquest temple a l'interior del qual es deurién situar el *Hwt-rdww*, *Temple dels humors* i *Hwt-*

⁵⁴³ De la mateixa manera que s'observa a Dandara: cf. CAUVILLE, *RdE*, 43, pp. 200-202.

⁵⁴⁴ ALLIOT, *Le culte d'Horus*, II, pp. 722 (i nota 2), 724-726.

⁵⁴⁵ GOYON, *Papyrus d'Imouthes*, p. 15 i notes 34-35.

⁵⁴⁶ BÉNÉDITE, *Philae*, 92; CAUVILLE, *Dandara*, X, 327.

⁵⁴⁷ CAUVILLE, *Dandara*, X, 283.

⁵⁴⁸ CHASSINAT, *Les Mystères d'Osiris*, I, pp. 90, 161, 263 i 309; II, p. 809, 812-813.

hbnt, Temple del reliquiari-*hebenet*, santuaris pròpiament osiríacs en els quals es preservava Qebhsenuf⁵⁴⁹.

Amb la finalitat d'aconseguir la resurrecció d'Osiris en la seva forma vegetal, les cerimònies osiríaques de Cuses evocaven l'enterrament de la divinitat efectuat per Hathor⁵⁵⁰, i integraven rituals específics del nomus, com el de *s3 rdww m Qbh-snw.f*, la protecció dels humors, que es custodiaven dels enemics, abatent-los⁵⁵¹ o encadenant-los a la porta del Temple de Neftis⁵⁵² que seria un dels emplaçaments en el que estaria enterrat Set⁵⁵³.

En les celebracions osiríaques a Cuses es manifestava un especial interès en la preservació dels humors d'Osiris perquè eren l'element que provocava la inundació fertilitzant, necessària pel desenvolupament del cicle agrícola i la regeneració osiríaca. No obstant, els misteris de Khoiak, celebrats en el darrer mes de la inundació i immediatament abans de l'inici de la retirada de les aigües, no tenien la finalitat de fomentar la crecscuda, malgrat que la presència i conservació dels humors eren essencials en els rituals osiríacs perquè representaven un element previ imprescindible per la fecundació vegetal⁵⁵⁴. Osiris era el generador de la crecscuda, però en els rituals de Khoiak es venerava com a una divinitat agrícola que a partir de la descomposició del seu cos, s'autoregenerava i ressuscitava, provocant el renaixement de la vegetació.

⁵⁴⁹ CAUVILLE, *Dendara*, X, 78.

⁵⁵⁰ *Di qrst nfrt in snt mnht m st [tn]*: CAUVILLE, *Dendara*, X, 156.

⁵⁵¹ CAUVILLE, *Dendara*, X, 275 (*sm3 sbyw*)

⁵⁵² CAUVILLE, *Dendara*, X, 283 (*sby q3s [m] ntt*) i 327 (*q3s-tw Stš r r3 Hwt-Nbt-hwt*).

⁵⁵³ BÉNÉDITE, *Philae*, 92; MONTET, *Géographie*, II, p. 143.

⁵⁵⁴ PANTALACCI, *CdE*, LXII, pp. 122-123.

4.2- NOMUS 15 DE L'ALT EGIPTE

4.2.1- SACERDOCIS

El personal sacerdotal del nomus de la Llebre i en concret, d'Hermòpolis Magna, és particularment cèlebre gràcies a la documentació procedent de les inscripcions de la tomba de Petosiris a Tuna el-Guebel. No obstant, a banda de les referències del segle IV a.C. vinculades a la família sacerdotal d'aquest il·lustre personatge, des d'època saïta i fins a la instauració dels ptolomeus es testimonia un conjunt d'una trentena de funcionaris religiosos que complementen i enriqueixen la informació relativa al clergat hermopolità.

a) Personal religiós de Tot

- **Lesonis / Lesonis de Tot, senyor de Khemenu (*Mr-šn / Mr-šn n Dḥwty nb Hmnw*):**

El càrrec de *lesonis*, anual, de caràcter electiu i renovable, exercia les funcions de director efectiu del clergat, que a diferència del primer profeta, director teòric de les pràctiques cultuals, probablement administrava les finances del temple⁵⁵⁵. Només testimoniem com a *lesonis* a Petosiris [doc. 15.26], que probablement ocupà aquest càrrec durant set anys durant la segona ocupació persa⁵⁵⁶ (és a dir, entre la dècada del 342-332 a.C.). Indubtablement fou el càrrec més prestigiós que ocupà i gràcies al qual va intervenir en la restauració dels cultes hermopolitans abandonats durant la dominació estrangera, reconstruint temples i instaurant de nou el personal sacerdotal. Com a *lesonis* de Tot deuria tenir el control del cultes hermopolitans, ja que segons les indicacions dels textos de la seva tomba (inscr. 81)⁵⁵⁷ tenia la potestat d'intervenir en la restauració d'altres temples, com el de Nehemetauay, Cnum-Re o Hequet.

⁵⁵⁵ DE CENIVAL, *Les associations religieuses*, pp. 154-159; GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 65 (nota 3); LEFEBVRE, *ASAE*, 20, p. 56 i referències de les notes 3 i 4; LEFEBVRE, *Petosiris*, I, p. 8; OTTO, *Priester und Tempel*, pp. 38-39; VITTMANN, *Dem. P. Rylands 9*, I, pp. 290-291; TRIGGER, *et alii*, *Historia*, p. 377; ZAUZICH, *LdÄ*, III, col. 1008-1009, s.v. Lesonis.

⁵⁵⁶ LEFEBVRE, *ASAE*, 20, pp. 56, 118, 120 (inscr. 81, l. 26-28); LEFEBVRE, *Petosiris*, I, pp. 10-12; ROEDER, *MDIK*, 9, pp. 77.

⁵⁵⁷ LEFEBVRE, *Petosiris*, I, pp. 138-142; II, pp. 53-60.

▪ **Administrador del temple del déu (*hꜣp hwt-nꜥr*)**

Aquest càrrec, vinculat al temple de Tot, fou ocupat durant la dinastia XXX per Sixu [doc. 15.18], que probablement fou succeït hereditàriament pel seu fill, Djedtotiufankh [doc. 15.28]. Gràcies als textos de la tomba de Petosiris (inscr. 69, 90) s'evidencia que el càrrec corresponia probablement al màxim responsable de la gestió del temple, en aquest cas per designació reial, i malgrat que no s'especifica concretament, podria ser un equivalent del títol de *lesonis*⁵⁵⁸.

▪ **Primer profeta de Tot, dues vegades gran senyor de Khemenu (*hꜣm-nꜥr tꜣy n Dꜥwty ʿ3 ʿ3 nb Hꜣmnw*)**

Aquest títol es documenta únicament en un sol personatge que hauria viscut durant l'època saïta, Ankhor [doc. 15.8], i demostra que durant aquest període existia un primer profeta al capdavant del culte clarament diferenciat del sacerdoci específic de *Gran dels Cinc*. D'altra banda, Ankhor fou enterrat, excepcionalment, a l'interior de la necròpolis d'animals a Tuna el-Guebel, la qual cosa fa pensar que, a través del seu càrrec, podia haver intervingut en el desenvolupament del culte vinculat als animals difunts de Tot – propagat a partir de la dinastia XXVI-.

▪ **Profeta de Tot/ Tot, senyor de Khemenu (*hꜣm-nꜥr n Dꜥwty / Dꜥwty nb Hꜣmnw*)**

Pel període estudiat només documentem dos simples profetes de Tot⁵⁵⁹ [doc. 15.31 i 32] -en el segon cas, amb l'epítet habitual del déu, *senyor de Khemenu*-. Pel que es refereix a Padiun [doc. 15.31], era a la vegada *profeta de Tot* i *Gran del Cinc*, la qual cosa indica que existia una diferenciació entre ambdós càrrecs sacerdotals.

▪ **Gran dels cinc (*wꜣr dꜥw*)**

El títol hermopolità de *Gran dels cinc*⁵⁶⁰ es testimonia en 18 ocasions durant el període estudiat [doc. 15.7, 9, 14 a 16, 18 a 22, 24 a 26, 28, 30, 31, 36 i 20.5], i

⁵⁵⁸ Cf. LEFEBVRE, *ASAE*, 20, 91 (nota 3).

⁵⁵⁹ Per referències bibliogràfiques d'aquest títol, cf. JONES, *Index*, p. 586, n° 2147.

⁵⁶⁰ Ortografiat de diferents maneres: ; ; ; ; ; ; .

únicament en un cas [doc. 15.22] es designa amb la forma completa de *Gran dels cinc de Tot, Senyor de Khemenu (wr diw n Dḥwty nb Hmnw)*.

Atribuït a alts membres del clergat de Tot i majoritàriament associat amb el títol de Director dels trons, la significació d'aquest títol tant popular és encara confusa. Probablement però, es podria vincular amb un epítet aplicat a Tot⁵⁶¹, *Wr diw*, que faria referència al rol del déu al capdavant de quatre divinitats. Tal com indica De Meulenaere⁵⁶², és possible que els hermopolitans s'haguessin apropiat del mite de la creació, col·locant a Tot en el lloc d'Osiris, el més gran dels cinc fills de Geb i Nut, Horus-Mekhenti-irty, Set, Isis i Neftis. No obstant, segons Vandersleyen⁵⁶³, el títol de *Gran dels Cinc (dins la casa de l'ibis)* documentat en les titulatures dels visirs de la dinastia IV, era originàriament un títol civil que no estava necessàriament associat a Tot o a Hermòpolis Magna. El títol es documenta a les tombes del Berxa, des de la dinastia X, sense una clara atribució religiosa, mentre que a partir de l'Imperi Mitjà i Nou, normalment desvinculat del títol de *Director dels trons*, ja es tractaria d'un títol religiós⁵⁶⁴. Per tant, en el cas d'atribuir-li un origen civil, s'hauria de cercar una significació diferenciada de la que hem esmentat anteriorment.

En tot cas, és evident que el títol de *Gran dels Cinc* fou clarament recuperat junt amb el de *Director dels trons* durant la dinastia XXVI⁵⁶⁵ [doc. 15.7 i 9], moment en el qual probablement es van recuperar titulatures característiques de l'antiga noblesa provincial. A partir d'aquest moment i fins a l'època grecoromana, *Gran dels Cinc* era clarament un títol sacerdotal, i malgrat que normalment s'interpreta com la designació del Gran Sacerdot de Tot⁵⁶⁶, no hi ha proves que ho demostrin⁵⁶⁷ i de fet, probablement faria referència al sacerdot específic d'aquest déu, tal i com s'assenyala en el temple

Per referències d'aquest títol, cf. per exemple, KESSLER, *LdÄ*, II, col. 1254-1255, s.v. Hoherpriester von Hermupolis; DE MEULENAERE, *JEA*, 68, p.142-143; ROEDER, *Hermopolis*, pp. 194-195; VANDERSLEYEN, *CdE*, XLIII, p. 134-158.

⁵⁶¹ També aplicable a altres divinitats, cf. LEITZ, *Lexikon*, II, p. 469.

⁵⁶² DE MEULENAERE, *JEA*, LXVIII, p. 143, i notes 24 i 34.

⁵⁶³ VANDERSLEYEN, *CdE*, XLIII, pp. 238-239.

⁵⁶⁴ VANDERSLEYEN, *CdE*, XLIII, pp. 242-245: l'autor efectua una recollida minuciosa de les fonts, amb les seves respectives referències bibliogràfiques (cf. notes).

⁵⁶⁵ Tot i que Vandersleyen no documenta aquest títol en el tercer període intermediari, el *Gran dels Cinc* es testimonia junt amb el títol *sameref* durant les dinasties XXII/XXIII: cf. BRUNNER-TRAUT, *Der ägyptische Sammlung*, p. 39-41.

⁵⁶⁶ Vandersleyen fa esment d'aquesta generalització: VANDERSLEYEN, *CdE*, XLIII, p. 236, nota 1 (per referències bibliogràfiques).

⁵⁶⁷ Ankhor [doc. 15.8], fou primer profeta de Tot a Hermòpolis, la qual cosa significa que existia aquest càrrec sacerdotal durant la dinastia XXVI. Probablement, *Gran dels Cinc* tampoc designava als profetes, ja que Padiun [doc. 15.31] documenta a la vegada els títols de *profeta de Tot* i *Gran del Cinc*, per la qual cosa deduïm que es tractava de càrrecs diferenciats.

d'Edfu⁵⁶⁸. En tot cas, era un títol que ostentaren dignataris que formaven part de l'alta jerarquia sacerdotal d'Hermòpolis i per tant, designava un dels principals càrrecs sacerdotals de Tot, probablement de caràcter hereditari i amb connotacions honorífiques. El fet que el títol, junt amb el de *Director dels trons*, sigui ostentat de manera protocol·lària per tots els membres masculins de la família de Petosiris seria un clar indicatiu que demostra el seu caràcter hereditari i honorífic (cf. doc. 15.26) i de fet, Totrekh, el fill de Petosiris que morí teòricament quan era un infant⁵⁶⁹, ostentava també ambdós sacerdocis que veritablement no deuria exercir mai.

▪ **Director dels trons (*hrp nswt*):**

Aquest títol es documenta en 13 sacerdots hermopolitans [doc. 15.7, 9, 14, 16, 18 a 21, 25, 26, 28, 30, 31], que també portaren sempre el de *Gran dels Cinc* (*wr diw*) -tot i que no tots els Grans dels Cinc es documenten amb aquest títol-⁵⁷⁰.

En el temple d'Edfu⁵⁷¹ ambdós eren considerats, junt amb *ʿb ntr*, com els sacerdocis específics de Tot a Khemenu. No obstant, com en el cas del *Gran dels Cinc*, originàriament aquest títol deuria ser de caràcter civil. Documentat durant l'Imperi Antic, el títol estava desvinculat tant de Tot i Hermòpolis com al *Gran dels Cinc*⁵⁷². D'altra banda, s'escrivia en dual, *hrp nsty*, fins que probablement adoptà l'escriptura en plural (*hrp nswt*) a partir de la Baixa Època. Originàriament estaria vinculat a la festa Sed, i s'hauria inclòs com un títol palatí hereditari en les titulatures dels nomarques hermopolitans enterrats al Berxa durant el primer període intermediari. Documentat també durant l'Imperi Mitjà i durant la dinastia XVIII, es tornà a recuperar a partir de la dinastia XXVI, tant al nomus saïta com a Hermòpolis Magna. Mentre que a l'entorn de la capital es deuria recuperar com títol civil atribuït a dignataris de Sais probablement relacionats amb la festa Sed, desconeixem perquè es recuperà a Hermòpolis Magna, juntament amb el *Gran dels Cinc* amb el qual es troba associat només esporàdicament des de l'Imperi Mitjà. Individualment deuria correspondre a un títol civil, però junt amb

⁵⁶⁸ ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, p. 341.

⁵⁶⁹ Inscr. 56 de la tomba de Petosiris: cf. LEFEBVRE, *ASAE*, 21, pp. 41-42 i 44 (j) i LEFEBVRE, *Petosiris*, I, p. 1-2.

⁵⁷⁰ En cinc ocasions, el títol de Gran dels Cinc es documenta sense el de Director dels trons, cf. doc. 15.15, 22, 24, 36; 20.5.

⁵⁷¹ ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, p. 341.

⁵⁷² Per l'estudi d'aquest títol, la recopilació de fonts i les respectives referències bibliogràfiques, cf. VANDERSLEYEN, *CdE*, XLIII, pp. 234-258. Cf. també KESSLER, *LdÄ*, II, col. 1254-1255, s.v. Hoherpriester von Hermupolis; ROEDER, *Hermopolis*, pp. 193-194.

el *Gran dels Cinc* probablement feia referència a un sacerdoti específic de Tot, encara que ignorem la seva significació i les funcions que se li atribuïrien. Com hem esmentat en l'altre cas, possiblement tenia connotacions honorífiques, ja que de fet, recuperat de les titulatures de la noblesa hermopolitana, és probable que el *Director dels trons* denotés una significació nobiliària específica del nomus, motiu pel qual només es deuria atribuir i transmetre hereditàriament entre els més distingits membres del clergat de Tot que a la vegada eren *Gran dels Cinc*.

- **Sacerdot-pur de Tot (*w^cb n Dḥwty*)**

El títol de sacerdot-pur de Tot es documenta en tres cartes en demòtic (P. Mallawi n° 480, 1-2; 482, 2; 483, 1-2) procedents de Tuna el-Guebel i datades aproximadament en el regnat d'Àpries⁵⁷³ (cf. doc. 15.1). En els tres casos, es faria referència al grup sacerdotal format pels *sacerdots-purs de Tot, dues vegades gran, senyor de Khemenu* (*w^cbw n Dḥwty ʕ ʕ nb Hmnw*), també denominats en una ocasió com a *sacerdots-purs que entren davant de Tot, dues vegades gran, senyor de Khemenu* (*w^cbw nty ʕq m-b3ḥ Dḥwty ʕ ʕ nb Hmnw*) i s'especifica que el nom seu, s'hauria enviat a un dels seus membres [doc. 15.3] junt amb els *servidors dels ibis* per a recollir els ibis difunts del Fayum i Heracleòpolis. A través d'aquests documents podem interpretar que els sacerdots-purs hermopolitans estarien vinculats a les tasques de culte dels animals de Tot a Tuna el-Guebel i que jeràrquicament deuriem ser superiors als *servidors dels ibis*, ja que fou el col·lectiu de sacerdots-purs el que signà les esmentades cartes. Per tant, el tracte directe amb els animals deuria ser efectuat pels càrrecs especialitzats -com els *servidors dels ibis*- mentre que els sacerdots-purs deuriem participar en el desenvolupament dels rituals funeraris o de culte, ja que com s'indica en el P. Mallawi n° 482, els *w^cb* tenien la facultat d'accedir davant de Tot⁵⁷⁴.

- **Servidors dels ibis (*sḏmw/stmw n n3 hbw*):**

Durant l'època saïto-persa, diversos documents vinculats a Tuna el-Guebel certifiquen l'existència d'aquest grup d'especialistes del personal sacerdotal de Tot. La

⁵⁷³ Únicament documentem aquests exemples però de fet, era un sacerdoti comú testimoniats en altres èpoques. Per exemple, cf. EBEID, *BIFAO*, 106, p. 63, n° 13 (TG 2468, datat a inicis d'època ptolemaica).

⁵⁷⁴ Potser era un fet comú que els sacerdots hermopolitans de Tot s'ocupessin, en determinats casos, dels aspectes funeraris dels ibis en altres llocs d'Egipte. Per exemple, en el P. Louvre JE 3334, es testimonia un sacerdot hermopolità que es desplaça al Serapeum per assistir a l'embalsament i sepultura d'un ibis: cf. REVILLOUT, *Rev.Ég.*, II (2année), p. 75-78.

primera documentació que coneixem data possiblement del regnat del faraó Àpries [doc. 15.2], i correspondria a tres cartes escrites en demòtic (P. Mallawi n° 480, 1-2; 482, 2; 483, 1-2) en les quals es manifesta que els *servidors dels ibis de Khemenu* (*sḏmw n3 hbw n Hmnw*), junt amb un sacerdot-pur hermopolità, eren els encarregats de recollir els ibis difunts del Fayum i Heracleòpolis i conduir-los a Hermòpolis. Una mica posterior, en una inscripció d'un recipient d'argila datable entre el regnat d'Amasis i de Psamètic III, es documenta una *servidora dels ibis de Pabutxa* (*t3 sḏm n n3 hbw n tmy P3-bwt-š*) [doc. 15.4]. En època persa, probablement del regnat de Darius I (c. 500 a.C.), es localitza un altre servidor d'ibis (*sḏm n3 hbw*) en una inscripció sobre lli [doc.15.12], mentre que en el mateix període, el P. Viena D12026 [doc.15.11] testimonia un col·lectiu de *Servidors dels ibis de Pasebtynpamermeixa* (*sḏmw n3 hbw n P3-sbty-n-p3-mr-mš*).

Documentats a partir d'època saïta i vinculats a diferents localitats probablement de l'entorn hermopolita, els servidors dels ibis *sḏmw* o *sḏmw-š n n3 hbw*⁵⁷⁵ formaven part del personal que es deuria encarregar de la cria i manteniment dels ibis sagrats de Tot. No es tractaria però, d'un càrrec especialitzat específic del culte hermopolità, sinó que la cria dels ibis destinats a ser enterrats en necròpolis reservades es va practicar en diversos punts d'Egipte –especialment durant el període grecoromà⁵⁷⁶.

Tal i com s'indica en els P. Mallawi n° 480, 482 i 483 [doc. 15.2], també s'encarregaven també de la recollida dels cossos dels animals d'altres regions d'Egipte, per traslladar-los a la necròpolis de Tuna el-Guebel. Pel que fa referència a la resta de documents (cf. doc. 15, 4, 11 i 12), es tractarien de *cartes a Tot* que dirigien peticions a la divinitat. Malauradament no concreten el rol del servidors d'ibis, tot i que en relació a aquest tipus de fonts, una *carta a Tot* del regnat de Darius I preservada a l'*Oriental Institute of the University of Chicago* (n° 19422) faria referència a la petició d'un treballador en el santuari dels ibis o en una granja d'aquests animals possiblement a Tuna el-Guebel⁵⁷⁷; sense especificar-ne el càrrec, possiblement també es podria relacionar amb els servidors dels ibis.

⁵⁷⁵ COLIN, *Studies Quaegebeur I*, p. 343; NUR-EL-DIN, *Life in a multi-cultural society*, p. 254; RAY, *The archive of Hor*, p. 142; VITTMANN, *Enchoria*, 22, p. 171 (b).

⁵⁷⁶ SMELIK, *Studies in Hellenistic Religion*, pp. 228-229; VANDORPE, *Enchoria*, 18, pp. 115-117.

⁵⁷⁷ HUGUES, *JNES*, 17, pp. 1-12

▪ **Escriba de Tot:**

Aquest títol de simple escriba de Tot es documenta en un uixebti d'una col·lecció privada de Lyon de les darreres dinasties⁵⁷⁸[doc. 15.33]. Desconeixem quina tasca se li atribuïa ja que de fet, el nom genèric d'aquest títol contrasta amb el que s'atorgava específicament a la resta d'escribes hermopolitans de la Baixa Època, siguin escribes dels llibres divins [doc. 15.6 o 15.20] o de la tresoreria⁵⁷⁹.

▪ **Escriba reial dels comptes de tots els béns del temple de Khemenu (*sš-nsw ḥsb ht nbt m ḥwt-ntr Ḥmnw*)**

Segons les inscripcions de la tomba de Petosiris (inscr. 69) aquest títol documentat en Sixu [doc. 15.18] probablement estava vinculat al d'administrador del temple, al qual, com ja hem indicat, s'hi deuria accedir per designació reial. Tal com indica la seva denominació, durant la dinastia XXX els cultes hermopolitans disposaven de finançament reial⁵⁸⁰, gestionat, en aquest cas, per Sixu, que a la seva mort deuria transmetre hereditàriament el càrrec al seu fill gran, Djedtotiufankh [doc. 15.28]. A la seva mort, probablement sense descendència, traspassà el títol al seu germà Petosiris [doc. 15.26].

▪ **Escriba de la tresoreria del temple de Khemenu (*sš pr-ḥd n ḥwt-ntr nt Ḥmnw*):**

Documentat només en Totortaios [doc.15.20], un important dignatari hermopolita de la dinastia XXX associat a diferents sacerdocis tant a Hermòpolis com a les províncies veïnes, desconeixem si podria equivaldre al títol d'*escriba reial dels comptes de tots els béns del temple de Khemenu* o si simplement faria referència a un càrrec de la tresoreria del temple -no exclusivament vinculat al finançament reial-, però, com que Totortaios deuria ser un contemporani de l'escriba reial Sixu [doc. 15.18], possiblement es tractava de dues titulatures diferenciades.

⁵⁷⁸ AUBERT, AUBERT, *Statuettes*, p. 261. Només indica el càrrec però sense la transliteració.

⁵⁷⁹ Cf. *infra* 4.2.1: *Altres titulatures: Escriba reial dels comptes de tots els béns del temple de Khemenu; escriba de la tresoreria de la tercera classe sacerdotal; escriba de la tresoreria del temple de Khemenu*

⁵⁸⁰ Clarament observable a partir de les intervencions a l'àrea dels temples efectuada principalment pels faraons Nectàneb I i II: cf. *infra*, 4.2.4.

▪ **Profeta de Tot, senyor de P3 Hpš (*hm-ntr n Dḥwty nb P3 Hpš*)**

Sacerdoci que es documenta únicament durant la dinastia XXX entre les nombroses titulatures ostentades per Totortaios [doc.15.20]. Com en la resta de càrrecs d'aquest dignatari, el gran nombre de títols que se li atribueixen fa pensar en la dificultat de dur a la pràctica la totalitat de sacerdocis; per tant, és molt possible que en el seu cas, aquest títol no comportés l'exercici real de les seves funcions.

▪ **Escriba del llibre diví de Tot de P3 Hpš / Tot, senyor de P3 Hpš (*sš md3t-ntr Dḥwty P3 Hpš / Dḥwty nb P3 Hpš*):**

Com en el cas anterior, el títol d'escriba del llibre diví de Tot, senyor de P3 Hpš es documenta en Totortaios [doc. 15.20], que era profeta de la mateixa divinitat, així com en un altre sacerdot anònim [doc. 15.6], que molt probablement hauria exercit de hierogrammat⁵⁸¹ de Tot de P3 Hpš⁵⁸².

b) Personal religiós de Nehemetauay

▪ **Profeta de Nehemetanu (*hm-ntr Nḥm(t)-ḥnwt*):**

Només coneixem un sacerdot [doc. 15.32] que era profeta de Nehemetanu. Les inscripcions jeroglífiques de l'estela en la qual es localitza (*Museo archeologico di Firenze*, n.º. inv. 2516) proporcionen una variació característica de la Baixa Època del nom habitual de la deessa Nehemetauay (*Nḥmt-ḥw3y*), també documentada en els noms propis d'aquest període⁵⁸³.

▪ **Música de Nehemetauay (*iḥyt Nḥmt-ḥw3y*)**

Gràcies a aquest títol, portat per la mare de Petosiris, Nofritrenpet [doc. 15.17], es testimonia que a Hermòpolis, durant la dinastia XXX, la deessa Nehemetauay disposava de personal musical femení al seu servei, fet que d'altra banda, resultaria lògic en una deessa que era una forma d'Hathor, associada a la música.

⁵⁸¹ Cf. 4.1.1, a: Escriba del llibre diví d'Hathor.

⁵⁸² En les inscripcions en jeroglífic (cf. DARESSY, *RecTrav*, XX, p. 86), *Tot de P3 Hpš* està escrit immediatament després del títol d'*escriba del llibre diví del temple d'Hirur*, la qual cosa fa pensar que es tracta d'una enumeració, i a banda dels càrrecs esmentats, era també *escriba del llibre diví de Nehemetauay i Osiris, senyor de P3 Hpš*.

⁵⁸³ ERMAN, GRAPOW, *Wb*, II, pp. 297, n.º 8; LABRIQUE, *BIFAO*, 104, p. 344, nota 76; QUAEGBEUR, *CRIPPEL*, 13, p. 17, (a) i notes 27-28.

▪ **Escriba del llibre diví de Nehemetauay (*sš md3t-ntr Nhmt-ʿw3y*)**

Només documentem aquest títol d'hierogrammat⁵⁸⁴ al servei de la principal deessa hermopolitana en un sacerdot hermopolità [doc. 15.6], que a la vegada també era escriba de llibre diví de Tot i Osiris de *P3 Hpš*, i del temple d'Hirur.

c) Personal religiós de l'Ogdòada

▪ **Profeta de l'Ogdòada (*hm-ntr n hmnyw*):**

El títol de *profeta de l'Ogdòada* es documenta únicament durant el segle IV a.C. en Djedtotiufankh i el seu germà Petosiris [respectivament, doc. 15.28 i 26]. En aquest període, l'entitat divina rebia doncs un servei de culte amb un personal sacerdotal propi.

d) Personal religiós d'Amon

▪ **Profeta d'Amon-Re (*hm-ntr n Imn-Rʿ*):**

Durant el període que estudiem, únicament es coneix un sol testimoni d'aquest sacerdot a Hermòpolis Magna, i procedeix de les titulatures atribuïdes a Petosiris [doc. 15.26] que es documenten gràcies a les inscripcions de la seva tomba. Curiosament però, el títol no es localitza en el seu sarcòfag, la qual cosa podria indicar que era considerat un càrrec menor respecte la resta de sacerdotis que ocupava.

▪ **General dels soldats del temple d'Amon (*mr mšʿ Pr-Imn*):**

El personal de serveis del temple podia incloure militars, potser vinculats a les tasques de vigilància o cobrament de rendes. Amb aquests rols probablement s'hauria de vincular el títol de *mr mšʿ Pr-Imn* del doc. 15.29, que a partir de les indicacions de l'estela on es documenta podria fer referència a un càrrec hermopolità, tot i que tampoc ho podem assegurar. En tot cas, el mateix títol es troba documentat a Tebes⁵⁸⁵.

▪ **Concubina divina d'Amon (*hbsyt-ntr Imn*)**

La lectura d'aquesta titulatura vinculada a Teru [doc. 15.35] és confusa i no coneixem cap testimoni igual, encara que probablement es podria relacionar amb el

⁵⁸⁴ Cf. 4.1.1, a: Escriba del llibre diví d'Hathor.

⁵⁸⁵ ARAÚJO, *Clero do deus Amon*, p. 215: aquest títol consta en dos uixebtis de Nesipahernefer de la *Sociedade de Geografia de Lisboa* (nº 32 i 33).

tipus de sacerdocis documentats pel clergat femení d'Amon a Tebes. Possiblement es podria equiparar al terme *hnrt*, que designaria tant al cos de “recluses” com al de sacerdotesses músiques, i per tant, probablement es referiria al sacerdoci femení vinculat amb la música, probablement reclutat de l’“harem”⁵⁸⁶. Desconeixem si en realitat aquest títol faria referència a un membre del cos musical femení del clergat d'Amon hermopolità, però en tot cas, suposem que es tractava d'un càrrec menor respecte als grans càrrecs sacerdotals femenins com el d'*Esposa del déu* o *Adoradora del déu*⁵⁸⁷, atorgats normalment a dones destacables de molt elevat estatus social. En aquest cas, Teru, filla d'un general dels soldats del temple d'Amon i esposa d'un profeta de Tot i Nehemetauay a Hermòpolis, ocupava probablement un càrrec gens despreciable, però que probablement no era equiparable al de gran sacerdotessa.

▪ **Profeta d'Amon-Re de Perxat (*hm-ntr Imn-R^c nb Pr-š3t*):**

No podem documentar amb seguretat que aquest títol, atribuït a un dignatari que probablement hauria viscut a finals de la dinastia XXX [doc. 15.23], corresponia realment a un sacerdoci hermopolità, ja que la localitat de Perxat no està clarament ubicada en el nomus de la Llebre⁵⁸⁸.

e) Personal religiós d'Osiris

▪ **Profeta d'Osiris (*hm-ntr Wsir*)**

Hi hauria hagut dos sacerdots hermopolitans que haurien exercit com a profetes d'Osiris: d'una banda, Totortaios [doc. 15.20], que ostentava el títol de *profeta d'Osiris resident a Khemenu* (*hm-ntr Wsir hry-ib Hmnw*), mentre que de l'altra, un sacerdot anònim [doc. 15.6] que, com Totortaios, era profeta d' Osiris resident a Khemenu, i a la vegada d'Osiris-Sòcares (*Wsir-Skr*) i d'Osiris, senyor del sud (*Wsir-nb-rsw*)⁵⁸⁹.

⁵⁸⁶ NAGUIB, *Le clergé féminin*, pp. 188-207.

⁵⁸⁷ NAGUIB, *Le clergé féminin*, pp. 211-219.

⁵⁸⁸ El topònim només es testimonia en una aquest ocasió i és difícil de situar, ja que el context de l'estela en la qual es localitza només permet situar-lo al Nord de l'Egipte Mitjà. Se'l situa tant al sud de la regió memfita (GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, p. 409) com a prop d'Hebenu (cf. VON KÄNEL, *Prêtres-ouâb de Sekhmet*, p. 123, nota k), mentre que M. RAMZI (cf. KESSLER, *Historische Topographie*, p. 61, nota 262), proposa la correspondència amb El-Berxa (nomus 15 de l'Alt Egipte). Per l'estat de la qüestió, cf. LIMME, *Laat-egyptische autobiografisch*, p. 325, nota 11, i PERDU, *RdE*, 36, pp. 99 (l).

⁵⁸⁹ Les inscripcions en les que es documenten aquestes titulatures només indiquen una vegada, a l'inici, el càrrec de profeta, que se suposa que s'atribueix a les tres formes d'Osiris documentades.

▪ **Escriba del llibre diví d'Osiris, senyor de P3 Hpš**

Només es documenta un hierogrammat⁵⁹⁰ al servei d'Osiris, senyor de P3 Hpš [doc. 15.6], tot i que aquest títol deuria estar vinculat amb el càrrec de *l'escriba del llibre diví Tot de P3 Hpš* que s'atribuïa al mateix sacerdot.

f) Personal religiós d'Isis

▪ **Profeta d'Isis (*hm-ntr 3st*)**

Entre el conjunt de titulatures que s'atribueixen a Totortaios [doc. 15.20], hi hauria els *sacerdocis de profeta d'Isis resident a Khemenu* (*hm-ntr 3st hry-ib Hmnw*), així com d'*Isis, la perfecta, resident a Khemenu* (*3st t3 mnht hry-ib Hmnw*). També un sacerdot anònim hermopolità [doc. 15.6] documenta molt probablement, entre les seves titulatures, un càrrec religiós vinculat al servei d'Isis -tot i que no se'n conserva el rang-.

g) Personal religiós d'Harpòcrates

▪ **Profeta d'Harpòcrates resident a Khemenu (*hm-ntr Hr p3 hrd hry-ib Hmnw*):**

Totortaios [doc. 15.20] que entre altres sacerdocis era profeta d'Osiris i Isis residents a Khemenu, ocupava també el càrrec de profeta d'Harpòcrates resident a Khemenu, fill de la parella divina que completava la triada osiríaca.

▪ **(Profeta-)Nodridor d'Harpòcrates (*...-hnmtj Hr p3 hrd*)**

Documentat en les inscripcions del sarcòfag d'un funcionari religiós anònim [doc. 15.6] que ostenta diversos sacerdocis, *hnmtj Hr p3 hrd* s'enumera darrera d'altres divinitats que molt probablement anaven encapçalades per un càrrec. Tenint en compte les característiques de la denominació del títol, probablement podria fer referència al càrrec de *profeta-nodridor*, especialment testimoniats durant la Baixa Època al servei del déus-infants⁵⁹¹.

⁵⁹⁰ Cf. *supra*, 4.1.1, a: *Escriba del llibre diví d'Hathor*.

⁵⁹¹ Cf. *infra*, 4.6.1: c.

h) Personal religiós de Cnum-Re

- **Segon profeta de Cnum-Re, senyor d'Hirur (*hm-ntr 2-nw n Hnmw-R^c nb Hr-Wr*):**

El títol de segon profeta de Cnum-Re, senyor d'Hirur, es documenta en les inscripcions de la tomba de Petosiris i s'atribueix, junt amb el mateix càrrec d'Hathor de Neferusi (*hm-ntr 2-nw n Hnmw-R^c nb Hr-Wr Hwt-Hr nbt Nfrwsi*), a Sixu [doc.15.18] i als seus fills, Djedtotiufankh [doc. 15.28] i Petosiris [doc. 15.26]. Documentat a través del segle IV a.C., probablement hauria estat heretat per Djedtotiufankh i posteriorment pel seu germà Petosiris i, com en el títol de filarca dels temples d'Hirur i Neferusi que documenten els mateixos sacerdots, s'evidencia que els cultes de les divinitats d'Hirur i Neferusi estaven estretament vinculats, potser per la proximitat entre ambdós centres de culte. De fet, el conjunt de divinitats d'ambdós indrets ja formava part del panteó documentat a les tombes de Beni Hassan, en el nomus 16 de l'Alt Egipte, i per exemple, a la tomba nº 2, de la dinastia XII, el propietari Amenemhat era *superintendent dels profetes de Cnum, senyor d'Hirur*, mentre que la seva esposa, Hotepet, era *profetessa d'Hathor, senyora de Neferusi*⁵⁹². Durant la dinastia XXX els sacerdocis d'ambdues divinitats estaven ocupats per hermopolitans i deurien ser particularment rellevants ja que, de tota l'àrea estudiada, aquest és l'únic cas en el qual documentem la categoria sacerdotal de *segon profeta*.

- **Profeta de Cnum-Re, senyor d'Hirur/Huturt (*hm-ntr Hnmw-R^c nb Hr-Wr (?) / Hwt-Wrt*)**

Aquest càrrec fou ocupat per Totortaios [doc.15.20] aproximadament durant el mateix període en el qual Sixu o Djedtotiufankh [doc. 15. 18 i 28] exercien de *Segon profeta* de la mateixa divinitat. No obstant, en aquest cas no es documenta que Totortaios exercís també de profeta d'Hathor de Neferusi, encara que era escriba tant del temple d'Huturt com del de Neferusi, i per tant, també estava associat amb el personal de culte de Neferusi.

⁵⁹² NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, p. 14.

- **Filarca de la primera i la segona classe sacerdotal del temple d'Hirur; Filarca de la segona classe sacerdotal del temple d'Hirur** (ꜥ3 n s3 n s3 tpy s3 2-nw n hwt-nꜥr nt Hr-Wr / ꜥ3 s3 n s3 2-nw n hwt-nꜥr nt Hr-Wr)

Amb la denominació grega de filarca es designaria al càrrec sacerdotal que t es traduiria literalment de l'egipci com a *Gran de la classe sacerdotal* (ꜥ3-n-s3). Aquest alt càrrec sacerdotal era el funcionari que encapçalava una de les quatre classes sacerdotals en les quals s'agrupava el conjunt de personal sacerdotal al servei de les divinitats, en aquest cas, dels temples d'Hirur i Neferusi (ꜥ3 s3 n (s3 tpy) s3 2-nw n hwt-nꜥr nt Hr-Wr Nfrwsi)⁵⁹³. El càrrec de filarca de la segona classe va ser portat per Sixu i Djedtotiufankh [respectivament, doc. 15.18 i 28], que probablement heretà el sacerdoci del seu pare. En canvi, Petosiris [doc. 15.26], al qual es deuria transmetre el mateix càrrec, a la vegada fou també *filarca de la primera classe sacerdotal* i és possible que aquest darrer càrrec fos heretat pel seu fill Teos, igualment *filarca de la primera classe sacerdotal* de dos temples desconeguts –que molt probablement podrien tractar-se d'Hirur i Neferusi-.

- **Escriba del llibre diví del temple d'Hirur** (sš mdꜥt-nꜥr hwt-nꜥr Hr-Wr)

Només coneixem un sacerdot que ocupava el càrrec d'hierogrammat⁵⁹⁴ al temple d'Hirur [doc. 15.6], probablement al servei del panteó encapçalat per Cnum, déu al qual també servia com a escriba de la tresoreria, però a la *Casa de la protecció*.

- **Escriba de la tresoreria del temple d'Huturt** (sš pr-hꜥ n hwt-nꜥr nt Hwt-Wrt):

Aquest càrrec de caràcter administratiu, probablement vinculat al culte de Cnum, és present, entre les nombroses titulatures de Totortaios [doc. 15.20], que també era profeta del déu en el mateix temple. Com ja hem indicat, els càrrecs religiosos del temple d'Hirur/Huturt estan estretament vinculats amb els del temple de Neferusi, i aquest fet també s'observa en les titulatures de Totortaios, el qual, juntament amb aquest càrrec, també va ocupar el d'*escriba de la tresoreria del temple de Neferusi*.

⁵⁹³ Com hem esmentat anteriorment, aquest títol seria una mostra més de l'associació entre les divinitats i el clergat del dos indrets

⁵⁹⁴ Cf. *supra*, 4.1.1, a: *Escriba del llibre diví d'Hathor*.

▪ **Escriba de la tresoreria de la Casa de la protecció (*sš pr-ḥd Pr-s3*)**

Un sacerdot anònim hermopolità [doc. 15.6] que ocupava diversos càrrecs hauria exercit d'*escriba de la tresoreria* formant part del personal administratiu d'un temple de Cnum designat com a *Casa de la protecció*, d'emplaçament desconegut⁵⁹⁵.

i) Personal religiós d'Hequet

▪ **Profeta de Hequet, senyora de Hirur (*ḥm-nṯr Ḥqt nbt Ḥr-wr*)**

Només documentem el títol de *profeta de Hequet, senyora d'Hirur*, en Uahibre-Meryneit [doc. 15.5] un sacerdot de finals de la dinastia XXVI, probablement originari de l'Alt Egipte –desconeixem però, si era del nomus 15-, que hauria estat delegat a Memfis en motiu de l'enterrament d'un Apis⁵⁹⁶.

j) Personal religiós de Sacmis

▪ **Cap dels sacerdots-purs de Sacmis (*mr w^cbw Šḥmt*)**

També testimoniats en les titulatures de Djedtotiufankh i del seu germà Petosiris [respectivament, doc. 15. 28 i 26], aquest títol faria referència al director dels *sacerdots-purs de Sacmis*, que s'ocupaven essencialment de funcions vinculades amb la medicina. De fet, la presència d'aquest sacerdot no suposa l'existència d'un culte específic de la deessa a Hermòpolis, ja que el rol dels sacerdots indicaria sobretot l'existència de metges. Evidentment, les pràctiques de la medicina egípcia estaven associades a les pràctiques rituals que es vinculaven amb Sacmis, a la qual s'havia de neutralitzar per aconseguir la immunitat dels danys que generava com a divinitat perillosa. Per tant, els sacerdots-purs de Sacmis no eren equiparables als sacerdots-purs dels altres cultes ni als seus directors, malgrat que d'altra banda, molt probablement el títol que ostentaven Petosiris i el seu germà era més honorífic que pràctic i no deuria comportar realment l'exercici efectiu de la medicina⁵⁹⁷.

⁵⁹⁵ MONTET, *Géographie*, II, p. 151.

⁵⁹⁶ VERCOUTTER, *Textes biographiques*, pp. 93 i 128.

⁵⁹⁷ KÄNEL, *Les prêtres-ouab*, pp. 235-240, 247-248 i 282.

k) Personal religiós de Min

- **Profeta de Min resident a Khemenu (*hm-ntr*⁵⁹⁸ *Mnw hry-ib Hmnw*)**

Aquest sacerdoci només es coneix en les titulatures del sarcòfag de Totortaios [doc.15.20], i gràcies a la seva presència, testimonia el culte de Min a Hermòpolis Magna durant la dinastia XXX.

l) Altres titulatures

- **Profeta (*hm-ntr*)**

La simple denominació de profeta, documentada dins el conjunt de titulatures atribuïdes a sis sacerdots hermopolitans [doc. 15.15, 18, 20, 26, 28, 34], correspondria, de fet, a una designació genèrica del funcionariat religiós al que estaven subjectes.

- **Primer gran profeta (*hm-ntr tpy ʿ3*)**

Desconeixem que existeixi un altre paral·lel d'aquest càrrec⁵⁹⁹ documentat en un text demòtic del P. Mallawi n 484 [doc.15.10] de la dinastia XXVII. No obstant, molt probablement faria referència al títol de *hm-ntr tpy* i malgrat que no ho podem assegurar, podria correspondre al mateix càrrec del Primer profeta de Tot (cf. doc. 15.8).

- **Profeta dels déus i dels temples (*hm-ntr n n3 ntrw n3 stw*)**

Aquest títol és el darrer que apareix en la titulatura de Petorisís [doc. 15.26], l'únic sacerdot que el documenta. Probablement, més que un títol concret es tractava d'una qualificació genèrica referent a la rellevància del personatge a l'interior del clergat. De fet, les actuacions que s'indiquen a la tomba de Petosiris manifesten la influència d'aquest sacerdot que, per exemple, va executar treballs en diferents santuaris de les divinitats locals.

⁵⁹⁸ En les inscripcions del sarcòfag de Totortaios [doc.15.20], “*Min resident a Khemenu*” s’indica en una enumeració de divinitats, precedides només una vegada, per .

⁵⁹⁹ Per comparació i referència bibliogràfica de títols similars, cf. ZAGHLOUL, *MDAIK*, 48, p. 259 (l. 4).

- **Profeta dels déus de Per-Usir del temple de Khemenu (*hm-ntr n ntrw n Pr-Wsir n hwt-ntr nt Hmnw*)**

Aquest sacerdoci s'atribueix únicament a Totortaios [doc. 15.20], que hauria viscut possiblement durant el regnat de Nectàneb II. Desconeixem al conjunt de divinitats a les quals faria referència aquest títol, encara que per la denominació del santuari al qual es fa referència, amb seguretat s'hi deu poder incloure la triada osíriaca, de la qual Totortaios era amb seguretat profeta (*hm-ntr n Wsir hry-ib Hmnw, 3st hry-ib Hmnw, Hr p3 hrd hry-ib Hmnw*).

- **Profeta de les estàtues / Profeta de les estàtues del rei de l'Alt i Baix Egipte Kheperkare, que viu eternament (*hm-ntr n twtw / hm-ntr n twt n nsw-bity Hpr-K3-R^c 'nh dt*):**

Aquest sacerdoci era ocupat per Xepsiris [doc. 15.15], un dignatari hermopolità contemporani de Nectàneb I, que hauria actuat de funcionari religiós al servei d'una estàtua de culte del rei, venerat a la ciutat probablement gràcies a l'obra monumental que s'efectuà durant el seu regnat⁶⁰⁰. Com indica Yoyotte⁶⁰¹ i com s'observa en el P. Rylands IX, 16/8 (cf. doc. 18/20.39), probablement la institució d'un culte vinculat a les estàtues reials beneficiava als alts dignataris locals, cas que també s'observa en Xepsirdis, el qual entre diversos sacerdocis, ostentava el títol civil de *Gran príncep de la Llebre* (*h3ty-^c wr m Wnw*).

- **Gran sacerdot-pur (*w^cb 3*):**

Atribuït durant el segle IV a.C. tant a Xepsiris [doc. 15.15] com als germans Djedtotiufankh i Petosiris [respectivament, doc. 15. 28 i 26], aquest títol, tal com indica De Meulenaere⁶⁰², deuria adoptar connotacions genèriques i en aquest període es tractava d'una designació honorífica aplicada a un càrrec sacerdotal de grau elevat, com de fet, eren els tres sacerdots als quals hem fet referència.

⁶⁰⁰ DE MEULENAERE, *CdE*, XXXI, p. 92-107. Cf. també, OTTO, *MDAIK*, 15, pp. 193-207.

⁶⁰¹ YOYOTTE, *Kemi*, 15, p. 70.

⁶⁰² DE MEULENAERE, *Ägypt. Studien*, p. 223-225.

▪ **Gran dels sacerdots-purs de la tercera classe sacerdotal i de la quarta classe sacerdotal (ꜥ3-wꜥb n s3 3-nw s3 4-nw):**

Aquest títol que literalment correspondria a càrrec de *Gran dels sacerdots-purs* es documenta en Djedtotiufankh i en el seu germà Petosiris [respectivament, doc. 15. 28 i 26] i faria referència al director dels sacerdots-purs d'una tercera i quarta classe sacerdotal. Possiblement es tractava d'un càrrec similar o igual al de *filarca*⁶⁰³, també expressat en les titulatures que se'ls atribueixen però sota la forma de ꜥ3-n-s3, *Gran de la classe sacerdotal* –en els temples d'Hirur i Neferusi–; no obstant, en aquest cas desconeixem a quina divinitat servien realment, tot i que podria fer referència al clergat del temple de Khemenu en el qual van actuar respectivament com a *Administrador del temple* i *Lesonis*, i ostentant a la vegada el sacerdocis específics de Tot, *Gran dels cinc* i *Director dels Trons*.

▪ **Gran dels sacerdots-purs (ꜥ3- wꜥb)**

Aquest títol, diferenciable del *Gran sacerdot-pur* (wꜥb ꜥ3), només apareix en la titulatura de Petosiris [doc. 15.26] i probablement correspondria a la designació genèrica de *Cap dels sacerdots-purs* o potser *filarca*, que, com ja hem indicat, en la seva titulatura es concreta com a *Gran dels sacerdots-purs de la tercera classe sacerdotal i de la quarta classe sacerdotal*.

▪ **Canceller diví (htm-w-ntr)**

El canceller diví⁶⁰⁴ era principalment un funcionari religiós que formava part del personal especialitzat en les pràctiques d'embalsamament. A Hermòpolis es documenta atribuït a Xepsiris [doc. 15.15], dignatari amb un elevat estatus social que no necessàriament deuria intervenir activament en les operacions als difunts i més probablement executava el rol de director dels tallers d'embalsamament⁶⁰⁵.

▪ **Escriba del canceller diví (s3 htm-w-ntr):**

Entre altres titulatures documentades en les inscripcions del sarcòfag d'Amasis [doc. 15.7], d'època saïta, s'indica que el propietari era *escriba del canceller diví*, és a

⁶⁰³ QUAEGERBEUR, *EVO*, 17, pp. 242-243.

⁶⁰⁴ SAUNERON, *BIFAO*, 51, pp. 137-171.

⁶⁰⁵ Potser també d'animals divins (Cf. *infra*, 4.2.1: *Escriba de l'estable*)

dir, un càrrec administratiu al servei del canceller diví que, probablement, deuria estar vinculat als tallers fúnebres⁶⁰⁶ als qual s'associava aquest funcionari. El pare d'Amasis, Psamètic [doc. 15.9] qualificat de *mi nn*, portava teòricament els mateixos títols del fill i per tant, també deuria ocupar aquest càrrec.

▪ **Escriba de l'estable / Escriba del gran estable (*sš n mdt3 / sš wr mdt*):**

Com en el cas anterior, aquest títol es documenta en el sarcòfag d'Amasis, i s'atribueix tant al propietari com al seu pare (*mi nn*) [respectivament, doc. 15.7 i 9].

En el context hermopolità, l'*estable* o *gran estable* podria fer referència a l'espai reservat a les propietats del temple, en forma de bestiar, o bé a la “granja” en la qual s'ubicaven els animals sagrats de Tot. No obstant, la significació d'aquest títol és delicada, i com ja hem indicat en el doc. 15.7, a la part superior de la tapa del sarcòfag es fa referència a , *sš htmw-ntr n mdt3*, interpretable de diferents maneres. D'una banda, en el sarcòfag s'assenyalarien dos títols diferenciats: *escriba del canceller diví* i *escriba de l'estable*, i per tant, podria haver-hi un error, ometent -o suposant-  davant de . D'altra banda, es podria pensar que existiria simplement un *escriba del canceller de l'estable* (*sš htmw-ntr n mdt3*), de manera que els títols d'*escriba de canceller diví* i d'*escriba de l'estable* correspondrien a un mateix càrrec. En aquest cas, si considerem que l'estable estava vinculat als animals sagrats de Tot, l'existència d'un *escriba del canceller diví de l'estable* podria assenyalar la presència d'un càrrec administratiu depenent del canceller diví que controlava les pràctiques funeràries dels animals divins d'Hermòpolis Magna.

▪ **Escriba de la tresoreria (*sš pr-hd*):**

El títol d'escriba de la tresoreria es documenta en Amasis i el seu pare Psamètic durant la dinastia XXVI [respectivament, doc. 15.7 i 9], així com amb Xepsirdis [doc. 15.15] durant el regnat de Nectàneb I. Tot i que no s'especifica i no ho podem assegurar, designava molt probablement un càrrec vinculat al temple de Tot en el qual els tres funcionaris ocupaven sacerdocis d'alt rang⁶⁰⁷.

⁶⁰⁶ *Id.* nota anterior.

⁶⁰⁷ El mateix càrrec també es documenta en Teos, el fill de Petosiris (cf. doc. 15.26).

▪ **Escriba de la tresoria de la tercera classe sacerdotal (*šs pr-ḥd n s3 3-nw*):**

Que coneguem, únicament Pekhrotaht [doc. 15.25] del segle IV a.C. hauria ocupat aquest càrrec. El personatge, hermopolità i emparentat amb la família de Petosiris, formava part del personal administratiu de la tercera classe sacerdotal, probablement al servei d'una divinitat local que no obstant, desconeixem.

▪ **Secretari de la correspondència (?)... de la tercera classe sacerdotal (*šs šꜣt n... s3 3(-nw)*):**

La lectura de , *šs šꜣt n...s3 3(-nw)*, proposada per Lefebvre⁶⁰⁸, podria correspondre al títol de *secretari de la correspondència (?)... de la tercera classe sacerdotal*. Com en el cas anterior, atribuït a l'hermopolità del segle IV a.C., Pekhrotaht [doc. 15.25], desconeixem a quina divinitat o temple estaria vinculat aquest títol, encara que probablement formaria part del personal d'un temple del nomus 15.

▪ **Tocadora del sistre (*iḥyt*):**

El títol es documenta en la mare (anònima) de Xepsirdis [doc. 15.13], que hauria viscut entre la dinastia XXIX i XXX formant part del personal femení musical hermopolità. Tot i que desconeixem a quina divinitat servia, podria formar part del clergat de Nehemetauy a la qual se li associa com a mínim una altra sacerdotessa-música durant la dinastia XXX [doc. 15.17].

II) Conclusions

El personal sacerdotal hermopolità, junt amb el d'Heracleòpolis Magna, era sens dubte el més ric en varietat del territori que estudiem. El clergat principal de la ciutat, al servei de culte a Tot, estava compost per un alt clergat encapçalat per un *primer profeta de Tot* – en demòtic, també documentat com a *primer gran profeta*- al qual seguien els *profetes de Tot*. A nivell pràctic però, estava dirigit per un *administrador del temple* o posteriorment, per un *lesonis* que deuria controlar el conjunt de cultes de Khemenu. Els títols de *Gran dels cinc* i *Director dels trons*, normalment associats, designarien els sacerdots específics de Tot a Hermòpolis Magna i, encara que es tendeix a generalitzar considerant-los com la denominació de Gran Sacerdot de Tot, eren

⁶⁰⁸ LEFEBVRE, *ASAE*, 23, pp. 232-233.

titulatures que s'assignaven a dignataris d'alt status social amb un caràcter més honorífic que no pas pràctic. També dins aquest tipus de sacerdocis, s'atribuïa a dignataris religiosos d'alt rang el títol genèric de *Gran sacerdot-pur*, que no era exclusiu del clergat de Tot i molt probablement tenia connotacions honorífiques.

Per sota de l'alt clergat, hi hauria un col·lectiu indeterminat de *sacerdots-purs de Tot* que estarien dividits en quatre classes sacerdotals, probablement dirigides per un cap designat com a *Gran dels sacerdots-purs* (si com creiem, el títol de *Gran dels sacerdots-purs de la tercera classe sacerdotal i de la quarta classe sacerdotal* o simplement *Gran dels sacerdots-purs*, es refereixen a càrrecs del col·legi sacerdotal de Tot). Els *sacerdots-purs de Tot* també estarien vinculats amb el culte dels animals divins del déu, probablement en col·laboració amb els *servidors dels ibis*, que eren funcionaris de baix rang associats a la manutenció dels ibis vius, així com potser també a les tasques de transport dels animals difunts a la necròpolis.

D'altra banda, el temple de Tot gaudia d'un personal especialitzat, sobretot en l'administració. Com ja hem esmentat, la direcció efectiva del temple de Khemenu deuria ser exercida a través de l'administrador del temple o el lesonis. Probablement, per sota d'aquests càrrecs, trobaríem el *d'escriba reial dels comptes de tots els béns del temple de Khemenu*, que no obstant, documentem en els mateixos funcionaris que, per delegació reial, actuaven d'administrador del temple. El seguirien *l'escriba de la tresoreria del temple de Khemenu*, així com potser *l'escriba de la tresoreria* i el *secretari de la correspondència (?)... de la tercera classe sacerdotal* –si considerem que en els dos darrers casos es fa referència al clergat de Tot-. Possiblement vinculats com a personal associat al culte de Tot, i potser en relació als animals divins del déu, també es podrien incloure els *càrrecs de canceller diví*, *escriba del canceller diví* i *escriba de l'estable*. Per acabar amb el clergat del déu, es documenta també l'existència d'un *profeta* i un *escriba del llibre diví*, al servei de *Tot*, *senyor de P3 Hpš*.

Pel que fa referència al personal sacerdotal de Nehemetauay, que estava associat al clergat del temple de Khemenu, es testimonia la presència d'un profeta, un escriba del llibre diví i personal musical femení. L'Ogdòada disposava únicament d'un *profeta* mentre que Amon, tot i ser una part integrant de l'Ogdòada, posseïa individualment un *profeta* al seu servei i podia haver integrat en el seu personal de culte tant clergat femení associat a la música (*Concubina divina*) com funcionariat militar (*general dels soldats del temple d'Amon*). D'altra banda, durant el segle IV a.C., es constata l'existència d'un

profeta d'Amon-Re de Perxat, localitat que, però, no podem ubicar amb seguretat al nomus de la Llebre.

Pel que fa referència al culte osiriàc, es documenten els títols de *profeta* i d'*escriba del llibre diví d'Osiris, senyor de P3 Hpš*, probablement vinculable amb el mateix càrrec però al servei de *Tot de P3 Hpš*. En relació amb el cicle osiriàc, hi hauria un *profeta dels déus de Per-Usir del temple de Khemenu*, divinitats entre les quals es podien incloure probablement Isis, Harpòcrates i possiblement Min, que també disposaven particularment d'un *profeta* (i en el cas d'Harpòcrates, també d'un *profeta-nodridor*, especialitzat en el culte del déu-infant). D'altra banda, el culte de Nectàneb I era present a Hermòpolis Magna, i s'exercia a través d'un alt dignatari que efectuava de *profeta* encarregat de venerar les estàtues reials (*profeta de les estàtues del rei de l'Alt i Baix Egipte Kheperkare, que viu eternament*), i a finals de la dinastia XXX i durant la segona dominació persa, es testimonia el títol de *cap dels sacerdots-purs de Sacmis*, que correspondria al director dels sacerdots-purs de la deessa que actuaven com a metges – malgrat que l'aplicació pràctica del cap dels sacerdots-purs de Sacmis com a metge deuria ser relativa-.

Per acabar, els déus d'Hirur/Huturt també disposaven d'un personal de culte. No obstant, mentre que per Hequet només constatem el càrrec de *profeta*, Cnum-Re posseïa un *segon profeta* al seu servei, fet que suposaria l'existència d'un *primer profeta* i per tant, graus jeràrquics dins la categoria sacerdotal dels *profetes*. També formant part de l'alt clergat, el personal del temple d'Hirur, vinculat amb el del temple de Neferusi, disposava d'un *filarca de la primera i la segona classe sacerdotal*, la qual cosa significa que les classes de sacerdots estaven encapçalades per un superior. A nivell de personal especialitzat, el clergat d'Hirur integrava un *escriba del llibre diví del temple d'Hirur*, així com funcionaris administratius vinculats a les finances *escriba de la tresoreria del temple d'Huturt*, càrrec subjecte al temple de Cnum de la mateixa manera que *l'escriba de la tresoreria de la Casa de la protecció*.

4.2.2- SACERDOTS

Com ja hem indicat, en gran part, els sacerdots hermopolitans són especialment coneguts a partir de la documentació que proporcionen les inscripcions de la tomba de Petosiris, tot i que, al conjunt de familiars de Petosiris vinculats al clergat del nomus, cal afegir altres funcionaris religiosos que ostentaven títols sacerdotals hermopolitans, majoritàriament d'alt rang⁶⁰⁹.

Començant per la dinastia XXVI, documentem vuit funcionaris amb diferents càrrecs jeràrquics del clergat del nomus 15. D'una banda, com a membre del baix clergat durant el regnat d'Àpries, **Patineheman** [doc. 15.3], fill de Totemhotep, un *sacerdot-pur de Tot* documentat en tres cartes (P. Mallawi 480, 482 i 483) en les que se li adjudica la missió de recollir els ibis morts del Fayum i Heracleòpolis Magna per enterrar-los a Tuna el-Guebel. També com a membre de baix rang, **Tatiosiris** [doc. 15.4], una dona que hauria exercit com a *servidora dels ibis de Pabutxa* durant el regnat d'Amasis o Psamètic III.

D'altra banda, formant part de l'alt clergat, es testimonia un *primer profeta de Tot, dues vegades gran senyor de Khemenu*, **Ankhor** [doc. 15.8], fill de Padiun i la senyora de la casa, Irbastisudjanenef. El gran sacerdot de Tot ostentava a la vegada importants càrrecs civils (*noble i príncep*) -relacionables amb la governació local-, així com el títol de *noble de la Llebre*, que denotaria l'aspecte nobiliari d'aquest alt dignatari que fou enterrat excepcionalment dins una galeria de l'*Ibiotropheion* a Tuna el-Guebel, ja sigui per la seva rellevància o, més probablement, per la seva vinculació en la promoció del culte dels animals momificats de Tot durant el període saïta.

Un altre sacerdot d'època saïta, **Amasis** [doc. 15.7], fill de **Psamètic** [doc. 15.9] i la senyora de la casa, Taudja, seria conegut gràcies al seu sarcòfag procedent de la necròpolis de Gabbanet Ghereifa, a Tuna el-Guebel (Museu Egipci del Caire, JE n° 51945). Tant Amasis com el seu pare –qualificat a les inscripcions del sarcòfag com *mi mn*, “igualment titulat”-, haurien exercit d'*escriba de la tresoreria, del canceller diví, de l'estable* –en aquest darrer cas, potser en relació al culte dels animals de Tot-, tot i que principalment ostentaven els títols específics de caràcter hereditari, *Gran dels cinc i Director dels trons*.

⁶⁰⁹ Per una exposició dels sacerdots hermopolitans més destacables, cf. ROEDER, *Hermopolis*, p. 193, § 55: d-g. Per les referències de la família de Petosiris, cf. LEFEBVRE, *Petosiris*, vol. I-III.

A la mateixa època, un sacerdot **anònim** [doc. 15.6], documentat gràcies a un fragment de sarcòfag igualment procedent de Tuna el-Guebel, hauria ocupat rellevants càrrecs religiosos al nomus com a *profeta d'Osiris resident a Khemenu, d'Osiris-Sòcares, d'Osiris senyor del Sud, profeta(?) d'Hathor, senyora de Neferusi, profeta(?) d'Isis i profeta(?)-nodridor d'Harpòcrates, escriba del llibre diví del temple d'Hirur, de Tot de P3 Hpš, de Nehemetauay, d'Osiris, senyor de P3 Hpš i escriba de la tresoreria de la Casa de la protecció*.

Continuant encara amb el període saïta, es documenten dos dignataris amb títols sacerdotals hermopolitans que no pertanyien al nomus o dels quals desconeixem la procedència. El primer d'ells, **Amenirdis** [doc. 20.5], era un sacerdot tebà d'inicis de la dinastia que hauria ocupat diversos sacerdocis específics a l'àrea de l'Egipte Mitjà – entre els quals, *Gran dels Cinc*-. El segon, **Uahibre-Meryneit**, fill d'Udjahorresne i Heret [doc. 15.5], era un funcionari religiós del qual desconeixem la procedència. Documentat en una estela del Serapeum a Memfis (*Louvre*, SIM 4112), segons Vercoutter, deuria ser de l'Alt Egipte –ja que porta els títols de *profeta de Hequet, senyora d'Hirur* (nomus 15) i *Nekheb, senyora de Nekheb* (nomus 3)-, i hauria estat delegat a Memfis per aportar els dons de la seva província destinats a l'enterrament de l'Apis -fet que explicaria les titulatures memfites que ostenta, de cortesia, se li atribuïren en ocasió dels funerals divins-. Realment no podem assegurar la seva procedència encara que és evident que era membre d'una família amb rellevants títols sacerdotals de l'àrea memfita.

Pel que fa referència a la dinastia XXVII, les fonts són escasses i únicament documentem, probablement durant el regnat de Darius I, un *primer gran profeta anònim* [doc. 15.10], i un *servidor dels ibis*⁶¹⁰, **Padikhonsu** [doc. 15.12]. La documentació per l'etapa successiva de les dinasties XXVIII i XXIX, és igualment reduïda, i només documentem entre les dinasties XXIX-XXX una *tocadora del sistre anònima* [doc. 15.13], casada amb un tal Teos i que, com esmentarem, fou la mare de Xepsirdis i àvia del destacable Totortaios. També entre el període de les dinasties XXVIII a la XXX hauria viscut el *Gran dels cinc i Director dels trons Djedtotiufankh* [doc. 15.14], l'avi de Petosiris i el primer membre que coneixem de la nissaga, amb els títols específics que heretaren els homes de la família.

⁶¹⁰ Com ja hem indicat en referència als sacerdots d'ibis, durant el mateix període es documenta un col·lectiu de *sacerdots d'ibis a Pasebtynpamermeixa* [doc. 15.11].

Entrant doncs, amb la descendència de Djedtotiufankh i els membres d'aquesta família, sintetitzarem la documentació procedent de la tomba de Petosiris, que com ja hem indicat, fou excel·lentment publicada per Lefebvre⁶¹¹. **Djedtotiufankh** [doc. 15.14], casat amb la senyora de la casa, Tatukem, tingué com a fills a **Sixu** [doc. 15.18] i probablement a **Inaros** [doc. 15.16], dignatari del qual es coneix part del sarcòfag, però que no es documenta a la tomba de Petosiris. No obstant, com a fill de Djedtotiufankh i Tatukem, i a la vegada, *Gran dels cinc* i *Director dels trons*, era molt probablement l'oncle de Petosiris⁶¹². A la vegada, també portava les titulatures civils de *noble* i *príncep*, que no coneixem atribuïdes als membres documentats a la tomba de Petosiris.

Pel que es refereix a Sixu, que probablement hauria exercit com a sacerdot durant els regnats de Teos i Nectàneb II –període al qual també es podria vincular Inaros–, ostentà igualment els títols específics de *Gran dels cinc* i *Director dels trons*, al mateix temps que ocupava els sacerdocis de *segon profeta de Cnum-Re*, *senyor d'Hirur i Hathor*, *senyora de Neferusi*, i *filarca de la segona classe sacerdotal del temple d'Hirur i de Neferusi*. El seus càrrecs més importants foren, però, el d'*escriba reial dels comptes de tots els béns del temple de Khemenu* i sobretot el d'*administrador del temple del déu*, que va obtenir per assignació reial i gràcies al qual dirigia el temple de Khemenu. Casat amb la senyora de la casa, **Nofritrenpet** [doc. 15.17], que era *música de Nehemetauay*, se li coneixen quatre fills (Djedtotiufankh, Petosiris, Pekhrotaht i Teos) i quatre filles (Nesnehmetauay, Tehen, Esoeris, Setjairetbint). Va transmetre en herència tots els títols que ocupava al seu fill gran, **Djedtotiufankh** [doc. 15.28], que a la vegada també fou *profeta de l'Ogdòada*, *cap dels sacerdots de Sacmis* i *gran dels sacerdots-purs de la tercera i la quarta classe sacerdotal*.

Probablement mort sense descendència, el conjunt dels seus títols -exceptuant el càrrec d'*administrador del temple*- fou traspassat a **Petosiris** [doc. 15.26], que ocupà els càrrecs del seu germà als quals sumaren els sacerdocis de *profeta d'Amon-Re*, *dels déus i dels temples* i *filarca de la primera i la segona classe sacerdotal del temple d'Hirur i de Neferusi*. No obstant, la totalitat de funcions sacerdotals hauria estat supeditada al càrrec més important que ocupà durant 7 anys del període de la segona dominació persa com a *lesonis de Tot*. Amb aquest alt càrrec administratiu va dirigir el

⁶¹¹ Concretament, pel que fa a la síntesi de la família de Petosiris, cf. LEFEBVRE, *Petosiris*, I, pp. 1-12.

⁶¹² LEFEBVRE, *ASAE*, 23, pp. 231(nº 5)-232.

clergat hermopolità restaurant el personal i els edificis de culte abandonats a causa de la situació generada amb l'ocupació asiàtica⁶¹³. Un reflex de la influència i intervencions desenvolupades per Petosiris es pot observar en la tomba monumental de Tuna el-Guebel que havia fet construir pel seu germà i pare, i en la qual fou enterrat. A banda de ser una de les millors i més originals obres artístiques del període de transició faraònic-hel·lenística, en les inscripcions murals de la tomba es relaten la biografia familiar, l'autobiografia panegírica de Petosiris així com, per exemple, ensenyaments morals. Probablement finalitzada pels seus fills, la tomba esdevingué en època ptolemaica un centre de peregrinatge en el qual es venerà al savi Petosiris a la manera de semidéu o “heroi” grec.



Fig. 34- Tomba de Petosiris a Tuna el-Guebel, abans i després de la restauració

⁶¹³ Tomba de Petosiris, inscr. 81= LEFEBVRE, *ASAE*, 21, pp. 222-246.

El cèlebre Petosiris estava casat amb **Renpetnofrit**, filla del també *Gran dels cinc* i *Director dels trons* **Peftjauneit** [doc. 15.19] i la senyora de la casa, Esoeris, i segons les inscripcions de la seva tomba, va tenir dos fills, Teos i Totrekh, i tres filles, Tehen, Tehiau i Nesnehmetauay. Als fills, va traspasar els títols hereditaris de *Gran dels cinc* i *Director dels trons* -encara que Totrekh morí amb 12 anys-, també atribuïts al seu nét, Petukem, que era fill de Teos.

Al costat d'aquesta dinastia hermopolitana que ocupà importants funcions sacerdotals des d'inicis del segle IV (amb l'avi de Petosiris, Djetotiufankh), fins a mitjans del segle III a.C.(amb el nét de Petosiris, Petukem), podríem col·locar, durant la dinastia XXX, a la família de Totortaios [doc. 15.20]. Com ja hem indicat, la seva àvia [doc. 15.13] fou tocadora del sistre a Hermòpolis probablement entre la dinastia XXIX i inicis de la XXX. El seu pare, **Xepsirdis** [doc. 15.], probablement contemporani de Nectàneb I, fou un gran dignatari hermopolità designat com a *Gran príncep de la Llebre*, i que a la vegada, ostentà els títols hermopolitans de *Gran dels cinc*, *Gran sacerdot-pur*, *escriba de la tresoria*, *canceller diví*, ocupant-se del culte reial a través del càrrec de profeta de les estàtues del Nectàneb La seva titulatura inclou diferents sacerdocis específics dels nomus veïns, que deuria traspasar al seu fill **Totortaios** [doc. 15.20], que va tenir amb la senyora de la casa Neftisiut.

Les inscripcions del sarcòfag de Totortaios, localitzat a Tuna el-Guebel (Museu Egipci del Caire, CG 29315), proporcionen un llistat enorme de titulatures sacerdotals no només hermopolitanes sinó també de diferents punts d'Egipte. Com ja hem esmentat, probablement heretà els sacerdocis específics de les àrees veïnes que portava el seu pare; no obstant, amplià el nombre de titulatures i, només pel que fa a les funcions de la regió hermopolitana, ostentà els títols de *Profeta*, *Gran dels cinc*, *Director dels trons*, *Profeta dels déus de Per-Usir del temple de Khemenu*, *d'Osiris resident a Khemenu*, *d'Harpòcrates resident a Khemenu*, *d'Isis, la perfecta, resident a Khemenu*, *de Tot*, *senyor de P3 Hpš*, *de Cnum-Re*, *senyor d'Hirur/Huturt*, *escriba del llibre diví de Tot*, *senyor de P3 Hpš*, *escriba de la tresoreria del temple d'Huturt i de la tresoreria del temple de Khemenu*. A aquestes es poden afegir el títol honorífic de *nomarca de la Llebre*, els càrrecs civils de *Noble*, *Príncep*, *cap dels escribes del consell*, *Senty*, *governador del Sud/del país del Sud*, *governador dels nomus del Sud*, *director dels camps*, *escriba del comptes de tots els béns de Per-Nesu i a del comptes de tots els béns de la part de Khemenu*, i les funcions militars com a *cap dels soldats del rei i*

comandant de la frontera Sud. Clarament vinculat, doncs, a l'administració del territori hermopolità però sobretot de l'Alt Egipte, Totortaios va exercir essencialment com a governador i comandant de l'exèrcit, de manera que sembla improbable que pogués dur a la pràctica el conjunt de sacerdocis que acumulà no només d'Hermòpolis Magna sinó de diverses i distants localitats de l'Alt Egipte.

Per finalitzar amb els sacerdots hermopolitans de la dinastia XXX, es testimonia un *Gran dels cinc de Tot, senyor d'Hermòpolis*, **Psamètic**, fill de Xebenu [doc. 15.32], així com un *Gran dels cinc i Director dels trons*, **Inaros** [doc. 15.21], que també portava els sacerdocis específics *El que santifica el cos* (*Dsr ḥꜥw*) i *El que presideix el col·legi dels Trenta* (*ḥry mꜥbꜣyt*). També durant aquest període, potser a la regió hermopolitana -però sense poder-ho assegurar-, **Djedsomtusiufankh** [doc. 15.23], pare del dignatari heracleopolità Somtustefnakht [doc. 20.54], hauria exercit de profeta d'Amon-Re de Perxat.

Pel que fa a la resta de sacerdots, alguns es daten *grosso modo* al segle IV a.C. i altres simplement a la Baixa Època. En el cas dels sacerdots del segle IV a.C., es documentaria el *Gran dels Cinc Teos* [doc. 15.27], casat amb Djedbastisiusankh, que deuria transmetre hereditàriament el títol al seu fill, **Onnofris** [doc. 15.24]. D'altra banda, **Pekhrotaht** [doc. 15.25], amb el càrrec civil de *Príncep*, ostentava els sacerdocis de *Gran dels cinc i Director dels trons* i les funcions d'*escriba de la tresoria i secretari de la correspondència de la tercera classe sacerdotal*. Casat amb Nesnehmetauay, i pare de Tadipakem, podria estar emparentat amb la família de Petosiris per part de la seva esposa -que podria ser germana o filla de Petosiris⁶¹⁴-.

En els cas dels sacerdots que només estan documentats genèricament a la Baixa Època, hi hauria d'una banda, una família sacerdotal documentada en una estela (*Museo archeologico di Firenze*, nº inv. 2516) de la senyora de la casa Taysxepseher, el pare de la qual, **Peto** [doc. 15. 32], havia exercit com a *profeta de Tot, senyor de Khemenu i de Nehemetanu*, i estava casat amb **Teru** [doc. 15. 35], *concupina divina d'Amon* -potser a Hermòpolis- i filla d'**Irtiertja** [doc.15.29], un *General dels soldats del temple d'Amon*, potser també a Hermòpolis. D'altra banda, **Padiun** [doc. 15.31], *Profeta de Tot i Gran dels Cinc*, era fill d'Iufaa i estava casat amb la senyora de la casa, Menekhorpahered, filla d'un tercer profeta d'Isis denominat Iufaa.

⁶¹⁴ LEFEBVRE, *ASAE*, 23, p. 230.

Pel que fa a la resta de documentació, les referències són escasses: en els uixebtis de **Padiiset**, fill de Taimen [15.30] i **Totemheb** [doc. 15.36] -casat amb Merptahites i pare del Canceller del Rei del Baix Egipte, Ptahardais-, se'ls hi adjudica el títol de *Gran dels Cinc*, mentre que en els uixebtis de **Petosiris**, fill d'Iru [doc. 15.33] i **Horpakhered**, fill de Tfene [doc. 15.34], se'ls hi atribueix, respectivament, els títols d'*escriba de Tot* i *profeta*.

4.2.3- CULTES

▪ **Tot**

Tot era la divinitat local del nomus de la Llebre i concretament de la seva capital, Khemenu, que adoptà el nom d'Hermòpolis a partir de l'assimilació amb Hermes que efectuaren els grecs.

Considerat el successor de l'Ogdòada hermopolitana, fou un dels déus més importants del panteó egipci, vinculat a nombroses llegendes⁶¹⁵ i amb diversos atributs. El déu, vinculat a les formes animals de l'ibis i el babuí, era la divinitat creadora del llenguatge i l'escriptura, motiu pel qual fou considerat el déu escriba que personificava la saviesa⁶¹⁶. Lògicament, com a lletrat i erudit, era a la vegada un déu ritualista associat a la màgia⁶¹⁷, que també fou considerat el creador de l'ordre social⁶¹⁸. Derivant d'aquests aspectes, fou doncs considerat també un déu legislador i jutge, que actuava com escriba en el tribunal d'Horus i Set, mentre que en les escenes de la psicostàsia, valorava les accions de cadascú per permetre l'accés en el Més Enllà⁶¹⁹. Per aquest motiu estava associat a Maat, que encarnava l'equilibri universal i la justícia; en relació a aquest vincle, exemple, en el manual de geografia litúrgica del Temple d'Edfu es manifesta que a Hermòpolis Magna Tot rebia Maat, ofrena habitual que no obstant, vinculada a Tot, s'hauria de considerar com una ofrena específica derivada de l'estreta

⁶¹⁵ Per una recopilació de les llegendes que l'associen tant amb Osiris, com amb Horus, cf. BOYLAN, *Thot*, pp. 11-48; DERCHAIN, *La lune*, pp. 20-23.

⁶¹⁶ BOYLAN, *Thot*, pp. 92-106. En relació als epítets que l'identifiquen com un déu "escriba", cf. DERCHAIN-URTEL, *Thot*, pp. 95-126.

⁶¹⁷ Per aquests aspectes, cf. BOYLAN, *Thot*, pp. 142-145 i 124-135 (respectivament). Pels epítets atribuïts a Tot com a déu savi-ritualista, cf. DERCHAIN-URTEL, *Thot*, pp. 51-94.

⁶¹⁸ BOYLAN, *Thot*, pp. 88-91.

⁶¹⁹ També se li atribuirà el rol de déu psicopomp, cf. BOYLAN, *Thot*, pp. 136-141.

connexió entre ambdues divinitats⁶²⁰. D'altra banda, Tot era -junt amb Khonsu- la divinitat lunar per excel·lència⁶²¹, i durant la dinastia XXVI, sota aquest aspecte, el seu culte es divulgà a través de les pistes occidentals⁶²² i es documenta clarament a Bahariya, junt amb Nehemetanu i assimilant-se a Khonsu⁶²³.

Les referències relatives a Tot hermopolità són nombroses⁶²⁴, i per aquest motiu, a banda de les procedents de la tomba de Petosiris, concretem únicament les que procedeixen de la documentació recopilada. D'una banda, com és habitual, el nom de la divinitat formava part d'alguns antropònims documentats entre els sacerdots hermopolitans i els seus familiars, com Totemhotep, pare de Pateneheman [doc. 15.2], Totortaios [doc. 15.20], Totemheb [doc. 15.36], així com diversos membres de la família de Petosiris, ja sigui el seu avi o germà [respectivament, doc. 15.14 i 28], o el seu fill, Totrekh. D'altra banda, pel que fa als sacerdocis que testimoniem durant la Baixa Època, s'observa que es venerava al déu amb epítets característics que el vinculen amb Hermòpolis, tot i que no són específics de la localitat⁶²⁵: Tot, *senyor de Khemenu* [doc. 15. 22, 26 i 32], que també era venerat amb l'epítet $\text{ḥ} \text{ḥ} \text{nb} \text{Hmnw}$, *dues vegades gran, senyor de Khemenu* [doc. 15. 1 i 8]⁶²⁶. Igualment també es documenta un Tot de $\text{P} \text{ḥ} \text{ḥ} \text{ḥ}$ ⁶²⁷ [doc. 15.6 i 20], d'ubicació desconeguda però al qual s'associa el càrrec d'hierogrammat, especialment vinculat a la funció de Tot com a escriba-ritualista.

Per acabar, també cal destacar que des d'època saïta es documenta un personal de culte al servei dels ibis [doc. 15.2; 15.5; 15.11-12]. El babuí també era una forma de Tot, però desconeixem quin tipus de personal hi estava associat; en tot cas, es constata tant el culte dels osiris-babuïns com el dels osiris-ibis, venerats i enterrats a Tuna el-Guebel des del període saïta, i especialment a partir de la dinastia XXX i l'època

⁶²⁰ DERCHAIN, *CdE*, XXXVII, p. 58. Cf. també ROEDER, *Hermopolis*, p. 176, § a.

⁶²¹ El déu podia ser considerat la mateixa lluna –com a substitut de Re en el cel nocturn-, o un protector d'aquesta: cf. BOYLAN, *Thot*, pp. 62-75; 83-87; DERCHAIN, *La lune*, pp. 22-23; 36-40. Associat directament amb el cicle lunar, fou també el déu comptador del temps: cf. DERCHAIN-URTEL, *Thot*, pp. 27-50.

⁶²² Pel que fa a la difusió del seu culte a partir de les pistes del desert occidental, inclús fins a Siwa, cf. COLIN, *Studies Quaegebeur I*, pp. 329-354.

⁶²³ FAKHRY, *Bahria Oasis*, I, pp. 154-157; LABRIQUE, *BIFAO*, 104, pp. 343-344, i tb. VIII i IX.

⁶²⁴ Cf. per exemple, ROEDER, *Hemopolis*, pp. 163-169, § 4-7.

⁶²⁵ Cf. també les referències de Tot procedents d'una estela de Nectàneb I a Hermòpolis Magna, a: ROEDER, *ASAE*, 52, p. 437.

⁶²⁶ Per altres referències, BOYLAN, *Thot*, p. 182.

⁶²⁷ Desconeixem si podria esta vinculat amb amb l'epítet " $\text{nḥt} \text{ḥ} \text{ḥ} \text{ḥ}$ " atribuït al déu Khonsu-Tot que es documenta a Edfu com una forma de l'Horus local: cf. BOYLAN, *Thot*, pp. 165, 189; ROCHEMONTAIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 263.

ptolemaica⁶²⁸. Les galeries subterrànies D, d'època saïta i persa, i C, datable entre la dinastia XXVII i XXX –però també amb ocupació d'inicis d'època ptolemaica-, demostren que el culte dels animals de Tot fou constant durant la Baixa Època. Essencialment la documentació preservada pel culte dels ibis és d'època posterior⁶²⁹, però com es pot observar, els servidors d'ibis eren presents al nomus hermopolita, i inclús s'encarregaven de recollir ibis difunts d'altres regions (com el Fayum o Heracleòpolis) per inhumar-los a Tuna el-Guebel [cf. doc. 15.1 a 3]. El culte dels ibis no era però específic d'Hermòpolis Magna, sinó que, com ja hem indicat en referència als servidors dels ibis, la cria d'aquests animals es documenta en diferents indrets d'Egipte, i per exemple, una estela de donació d'època saïta –probablement del regnat de Necau II- indica la donació de terres per la cria dels ibis de Tot a Baqlieh⁶³⁰.

▪ Nehemetauay

Nehemetauay, una forma d'Hathor, era la deessa local d'Hermòpolis Magna⁶³¹ i pare de Tot, que també fou venerada a Hermòpolis Parva (Baqlieh). El seu nom significa “*La que protegeix a l'espoliat*” i de fet, podria tractar-se d'una elaboració teològica ja que no es documenta clarament a la ciutat fins a l'Imperi Nou. La seva importància es feu palpable, però, a partir de la Baixa Època⁶³² i sobretot en els temples grecoromans, on s'identifica amb epítets d'Hathor i es representa amb atributs de la deessa.

Tal com indica el seu nom, a banda de les connotacions hathòriques, fou clarament una deessa de la justícia, protectora dels robatoris i defensora dels oprimits, que probablement la va fer esdevenir el complement femení de Tot, creador de l'ordre social i la legislació. També estava vinculada a la música –iconogràficament, era coronada amb un sistre-, i el seu culte disposava de personal musical femení [doc. 15.17] que lògicament, deuria participar en el desenvolupament dels seus rituals litúrgics. Una de

⁶²⁸ En relació al culte dels animals de Tot, cf. 4.2.4.

⁶²⁹ SMELIK, *Studies in Hellenistic Religion*, pp. 225-243. Destaquem també l'anàlisi efectuat pel culte memfita dels Ibis en època ptolemaica: RAY, *Archive of Hor*, pp. 73 -91(text 19-24), i especialment pp. 136-146, § 4.

⁶³⁰ MEEKS, *State and Temple*, p. 676 (26.2.14: estela d'una col·lecció privada de New York).

⁶³¹ BOYLAN, *Thot*, pp. 208-209; ROEDER, *ASAE*, 52, p. 374; ROEDER, *Hermopolis*, pp. 175-176§16-17; ZIVIE, *LdA*, IV, col. 390-392, s.v. Nehemet-awai.

⁶³² És interessant observar que el seu culte, junt amb el de Tot, es va difondre durant la dinastia XXVI a l'oasi de Bahariya, cf. FAKHRY, *Bahria Oasis*, I, pp. 154-157; LABRIQUE, *BIFAO*, 104, pp. 343-344, i tb. VIII i IX. Es testimonia també al naos d'Aghurmi de Siwa (cf. COLIN, *Studies Quaegebeur I*, pp. 337-338), així com al temple d'Hibis a Kharga (DAVIES, *The Temple of Hibis*, III, pl. 2, register VIII, 11, 51 55; pl. 4, register V, 21 –sincretitzada amb Unut-, 25).

les referències⁶³³ més interessants del culte de la deessa procedeix de les inscripcions de la tomba de Petosiris (inscr. 81, 56-60)⁶³⁴, en les quals s'indica que aquest hauria fet construir un santuari de Nehemetauay que també estaria destinat a Unut, així com un santuari d'Hathor, senyora del sicòmor del sud també consagrat a Nehemetauay, mare reial. Per tant, es documentaria el culte de dues parelles divines –acomplert probablement a partir del moment de la construcció dels santuaris, durant la segona dominació persa– que correspondrien a dos aspectes de la deessa, associada a dues divinitats més. D'una banda, Nehemetauay, que actuava com esposa de Tot, estava acompanyada de Unut, una deessa típicament hermopolitana vinculada amb la creació i l'Ogdòada local. D'altra banda, Nehemetauay, mare reial, que complementava a Hathor, senyora del sicòmor del sud⁶³⁵, mare nodridora dels difunts que, sincretitzada amb Nehemetauay, podria estar en aquest cas relacionada amb la veneració reial.

▪ **Ogdòada**

Segons la teologia hermopolitana, abans de la creació existien vuit divinitats primordials (l'Ogdòada) que personificaven els elements preexistents en el Nun amb forma de quatre parelles divines (els déus, representats amb el cap de granota mentre que les deesses, amb cap de serp): Nun-Nunet (les aigües primordials), Heheu-Hehet (l'infinit), Keku-Keket (l'obscuritat) i Niau-Niaut (el buit), substituïts posteriorment per Amon-Amonet (l'ocult o desconegut). Les 4 entitats divines van crear un ou que fou ubicat en un Turó primordial de Khemenu –el nom de la qual significa *La vila dels vuit*– i a partir del que s'originà Atum / Re, el creador⁶³⁶.

La polèmica sobre l'origen d'aquesta concepció cosmogònica retrocedeix a la Baixa Època, moment en el qual els testimonis divergeixen, subordinant-la a diferents tradicions. De fet, resta encara oberta i mentre que alguns autors⁶³⁷ consideren que fou originada a partir d'una escissió en l'època heliopolitana, altres⁶³⁸ creuen que es tractaria d'una elaboració posterior a l'imperi mitjà –moment fins al qual no sembla

⁶³³ Per altres referències de Nehemetauay procedents d'una estela de Nectàneb I a Hermòpolis Magna, cf. ROEDER, *ASAE*, 52, p. 439-441.

⁶³⁴ LEFEBVRE, *ASAE*, 21, p. 233-234.

⁶³⁵ Divinitat testimoniada durant la dinastia VI a Sheik Said (tomba nº 20), cf. DAVIES, *Sheik Said*, p. 24-27, pl. XVIII-XXI.

⁶³⁶ DAUMAS, *Les dieux*, pp. 64-65; KESSLER, *LdÄ*, II, col. 1137-1147, s.v. Hermupolis Magna; LEFEBVRE, *ASAE*, 23, pp. 65-67; ROEDER, *Hermopolis*, p. 172; SAUNERON, YOYOTTE, *La naissance du monde*, pp. 52-62.

⁶³⁷ VANDIER, *Religion*, pp. 33-34.

⁶³⁸ BICKEL, *Cosmogonie*, p. 237.

testimoniar-se aquesta cosmogonia-. En tot cas, les fonts demostren clarament que era vigent durant l'imperi Nou i la Baixa Època, no només a Hermòpolis sinó també per exemple, a Tebes, on segons la teologia local -que va fer seva aquesta concepció cosmogònica-, l'Ogdòada era enterrada a Medinet Habu.

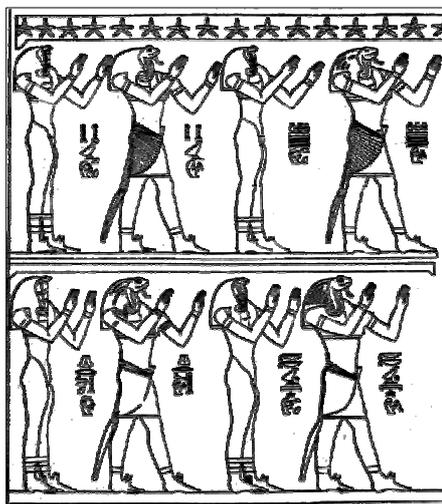


Fig. 35- Representació de l'Ogdòada al temple d'Hibis a Kharga⁶³⁹

Durant la dinastia XXX i l'ocupació persa fou una entitat venerada a Hermòpolis, ja que Petosiris i el seu germà Djedtotiufankh [respectivament, doc. 15. 26 i 28] li retien culte com a profetes. Segons les inscripcions de la tomba de Petosiris (inscr. 81, 61-62)⁶⁴⁰, aquest sacerdot va reservar un espai sagrat a l'entorn d'un llac en el qual s'havia originat Re i on hi havia enterrat la meitat de l'ou inicial, fet que indica la sacralització o recuperació d'un indret vinculat a la creació que d'alguna manera devia estar associat també al culte de l'Ogdòada.

▪ **Amon**

El déu Amon possiblement es deuria establir a Hermòpolis Magna durant l'Imperi Nou, coincidint amb el moment en el qual va esdevenir la gran divinitat estatal. El seu culte no es torna a documentar però, fins al segle IV a.C., ja sigui a partir del sacerdoci que ocupa Petosiris coma a profeta d'Amon [doc. 15.6] o gràcies a les inscripcions en

⁶³⁹ En aquest cas, Niau-Niaut s'han substituït per una parella divina equivalent: Gereh-Gerehet. Cf. SETHE, *Amun*, 68.

⁶⁴⁰ LEFEBVRE, *Petosiris*, I, p. 140; II, pp. 56-57.

un altar de Nectàneb I localitzat a Hermòpolis⁶⁴¹ en les quals s'indica que Amon estava en el *Turó primordial* d'Hermòpolis, presidint *l'Illa de les Dues flames*. Per tant, Amon residiria a la ciutat no com a déu tebà⁶⁴² sinó integrat a l'Ogdòada -com a l'entitat divina que personificava l'ocult-.

▪ **Osiris**

La concepció osiríaca hermopolitana estava associada a l'àrea geogràfica que ocupava també dels nomus 11 al 14 de l'Alt Egipte; com ja hem comentat en relació el culte d'Osiris a Cuses, el conjunt del territori preservava les vísceres i humors del déu dins unes urnes corresponents als quatre canops. En el cas del nomus de la Llebre, hi hauria el Qebhsenuf -que també s'atribuïa al nomus 14⁶⁴³-, associat a la relíquia preservada a la província, la caixa toràtica (*šnb*) o més concretament, el coll (*htyt*) i la faringe (?)(*h3kt*)⁶⁴⁴.

Segons les capelles osiríaques de Dandara, el déu residia en el *Temple del Toro de Maat* (*hwt-K3-M3t*), a la "*Necròpolis que ha creat la llum*" (*I3t-qm3-hddwt*)⁶⁴⁵, un indret que sense dificultat es podria relacionar amb el turó primordial on s'atribuïa el naixement del sol. També a Dandara s'indica que Re il.luminava el santuari osiríac⁶⁴⁶, fet que demostra que la teologia local deuria integrar fàcilment les concepcions solars en el culte d'Osiris, que renaixia vinculat a Re i per tant, possiblement associat al mateix indret on s'atribuïa el naixement del sol. Sembla doncs lògic, documentar l'existència d'un profeta hermopolità al servei d'Osiris-Sòcares [doc. 15.6], i de fet, a aquestes premisses, es poden afegir altres referències que assenyalen la vinculació entre les concepcions solars i osiríaques a Hermòpolis. Per exemple, segons les inscripcions de la Tomba de Petosiris, Osiris també era venerat a Hesert, probablement a Tuna el-Gebel, on era visitat per Re durant la festa del Dia de l'Any⁶⁴⁷.

⁶⁴¹ DARESSY, *RT*, 20, p. 86; GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, p. 379; PORTER, MOSS, *Topographical Bibliography*, IV, p. 168; ROEDER, *Hermopolis*, p. 172-173; SETHE, *Amun*, p. 50; SPENCER, *Excavations at el-Ashmunein*, II, p. 68.

⁶⁴² GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, pp. 377-384; ROEDER, *Hermopolis*, p. 177-178.

⁶⁴³ ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, p. 341. Cf. *supra*, 4.1.3: Osiris.

⁶⁴⁴ CAUVILLE, *Dandara*, X, 78. Cf. també BEINLICH, *Osirisreliquien*, pp. 126-127; 230-232.

⁶⁴⁵ CAUVILLE, *Dandara*, X, 283.

⁶⁴⁶ CAUVILLE, *Dandara*, X, 327.

⁶⁴⁷ LEFEBVRE, *Petosiris*, I, p. 198; II, p. 71 (inscr. 92). Cf. també, MONTET, *Géographie*, II, p. 150

D'altra banda, no es pot oblidar que Osiris era també clarament una divinitat lunar⁶⁴⁸. Sota aquest aspecte es podia fàcilment relacionar amb el panteó hermopolità encapçalat per Tot, déu amb el qual es podia associar com a Osiris-Lluna-Tot, una forma d'Osiris-jove amb connotacions reials considerat mitològicament com un déu-monarca legítim, característica associable, per exemple, a l'epítet *hnty-mks*, *El que porta el mekes*⁶⁴⁹, que de fet, els textos de Dandara atribueixen a l'Osiris hermopolità⁶⁵⁰.

▪ **Isis**

El culte osiríac estava lògicament instaurat a Hermòpolis Magna durant la Baixa Època i la deessa *Isis, la perfecta, resident a Khemenu* (*3st t3 mnht hry-ib Hmnw*) fou venerada a la ciutat durant la dinastia XXX, molt probablement com a membre de la triada osiríaca⁶⁵¹.

▪ **Harpòcrates**

Horus era present a Hermòpolis durant l'Imperi Nou⁶⁵², tot i que durant la Baixa Època, se li retia culte com a déu-infant⁶⁵³ (forma característica del període), fill d'Isis i Osiris, possiblement integrat en el culte osiríac.

▪ **Cnum-Re**

El marrà Cnum⁶⁵⁴, principal divinitat d'Hirur/Huturt, era un demiürg terrisser que creà els déus, homes i animals torneiant els embrions que s'ubicaven a la matriu materna. Com a “*pare dels pares i mare de les mares*” era doncs, un déu creador associat evidentment a la fecundació, i per tant, com és característic dels déus-marrans, a l'aigua, font de la fertilitat i la vida. Com a demiürg se'l deuria venerar doncs, a Hirur, on tenia com a paredre Hequet, deessa relacionada amb els naixements. Documentat des de l'Imperi Antic, formà part del panteó documentat a les tombes de Beni Hassan durant

⁶⁴⁸ DERCHAIN, *La lune*, p. 44-46; KOEMOTH, *CdE*, LXXI, p. 203-220.

⁶⁴⁹ KOEMOTH, *CdE*, LXXI, p. 216 i nota 51.

⁶⁵⁰ CAUVILLE, *Dandara*, X, 283.

⁶⁵¹ ROEDER, *Hermopolis*, p. 179. Cf. també BERGMAN, *LdÄ*, III, col. 186-203, s.v. Isis.

⁶⁵² ROEDER, *Hermopolis*, p. 179-180.

⁶⁵³ BRUNNER, *LdÄ*, II, col. 648-651, s.v. Götter (Kinder-).

⁶⁵⁴ ROEDER, *Hermopolis*, p. 177; SAUNERON, YOYOTTE, *La naissance du monde*, pp. 41, 72-73 (doc. 29-31); VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, pp. 478-480.

les dinasties XI i XII⁶⁵⁵ i durant la Baixa Època, el seu personal de culte el venerava sincretitzat amb Re, i probablement també associat a Hathor de Neferusi, amb la qual compartia el clergat.

▪ **Hequet**

Hequet⁶⁵⁶ era una deessa granota probablement d'origen ancestral, que com a divinitat aquàtica, estava lògicament relacionada amb la creació. Documentada com a senyora d'Hirur en el panteó de Beni Hassan durant les dinasties XI i XII⁶⁵⁷, el seu culte era vigent durant la Baixa Època, venerada com una forma d'Hathor que actuava de complement femení de Cnum durant la creació, atorgant la vida a l'ésser modelat a través de l'aire. Evidentment era doncs, la deessa de les embarassades, vinculada a la fecunditat i protectora dels naixements –també per associació, als renaixements en el Més Enllà-.

▪ **Sacmis**

Von Känel⁶⁵⁸ ha assenyalat que la presència d'un sacerdot-pur de Sacmis, o en aquest cas d'un director dels sacerdots-purs de Sacmis [doc. 15. 26 i 28], no implicaria l'existència d'un culte local de la deessa, ja que el títol suposava més les funcions d'un metge que no pas un sacerdot especialitzat al servei a la divinitat. En tot cas, és evident que dins el rol dels sacerdots-purs de Sacmis s'integraven pràctiques rituals que combinades amb fórmules màgiques, tenien com a objectiu apaivagar la lleona salvatge i sanguinària⁶⁵⁹ a la qual s'atribuïen l'arribada de malalties i calamitats.

▪ **Min**

El culte del déu *Min*, resident a *Khemenu* es testimonia durant la dinastia XXX gràcies al sacerdoti de Totortaios [doc. 15.20] com a profeta de la divinitat, probablement integrada en el panteó encapçalat per Tot, gràcies a les seves

⁶⁵⁵ NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, pp. 13, 32; II, pp. 44, 54.

⁶⁵⁶ ROEDER, *Hermopolis*, pp. 184-185.

⁶⁵⁷ NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, p. 82; II, pp. 44, 54.

⁶⁵⁸ VON KÄNEL, *Les prêtres-ouab*, p. 235-283.

⁶⁵⁹ Clarament atributs de la deessa que, com a Ull de Re, fou enviada a destruir a la humanitat. No obstant, era una divinitat dual que podia adoptar la vessant dolça, sota la forma de Bastis. Per altres referències de Sacmis, cf. per exemple, DE WIT, *Le lion*, pp. 312-322; ROEDER, *Hermopolis*, p. 178; STERNBERG, *LdÄ*, V, col. 323-333, s.v. Sachmet; VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, p. 160-164.

característiques lunars, especialment documentades durant la Baixa Època⁶⁶⁰. Min era un déu relacionat clarament amb la lluna i l'ull Udjat, encarnació evident d'aquest satèl·lit; com es pot observar en un text copiat per Derchain⁶⁶¹ d'una ofrena de l'Udjat a Min en una columna del pòrtic oest del primer pati de Files, el déu s'identifica amb Osiris-Lluna-Tot: “*Je t'apporte l'oeil oudjat, dit le roi, pour que tu brilles grâce à lui, en ton nom d'Osiris-Lune-Thot...pour que tu éclaires les deux pays lorsque tu remplis l'oeil en chaque quinzième jour*”. Segons aquestes característiques no és doncs, estrany localitzar Min -vinculat a Osiris, Tot i al cicle lunar-, com a membre del panteó de Khemenu. De fet, les relacions entre Min i Tot eren evidents, i fins i tot sobrepassaven els límits hermopolitans: per exemple, es manifesten a Panòpolis (Akhmim), la ciutat de Min, on Tot també estava integrat en el panteó local, en el qual era venerat amb la forma popular de Tot-ibis com a “*Tot, el que escolta*” o “*El rostre de l'ibis que parla*”⁶⁶².

4.1.4- LLOCS DE CULTE I RITUALS ASSOCIATS

Els sacerdocis que documentem proporcionen poques referències dels indrets de culte hermopolità i, exceptuant una única indicació al *Temple de la Protecció* [doc. 15.6] -d'emplaçament incert, tot i que associat a Cnum- i al santuari d'Osiris (*Pr-Wsir*) dins el temple de Khemenu [doc. 15.20], els títols només estan vinculats a la denominació genèrica de temple, ja sigui de Khemenu com d'Hirur/Huturt. No obstant, gràcies a les intervencions arqueològiques i a altres fonts escrites es coneixen diversos emplaçaments de culte a Hermòpolis Magna.

- **Àrea sacra de Khemenu:**

Durant el període que ens interessa, i més concretament durant la dinastia XXX i regnats d'Alexandre el Gran i Filip III Arrideu, s'efectuà un nou temple de Tot al nord de l'emplaçament del temple documentat des de l'Imperi Mitjà. La fundació del temple,

⁶⁶⁰ DERCHAIN, *La lune*, pp. 46-48; GOYON, *Rituels funéraires*, p. 75 (nota 1).

⁶⁶¹ DERCHAN, *La lune*, p. 47(16) i nota 153.

⁶⁶² QUAEGEBEUR, *Enchoria*, V, p. 21 i nota 24 (per referències bibliogràfiques). Cf. també ROEDER, *Hermopolis*, pp. 180-181.

l'any 8 del regnat de Nectàneb I, es commemorà en una estela⁶⁶³ que també constata l'existència d'un petit nou temple consagrat a Nehemetauay. També durant el regnat d'aquest rei i dels seus successors immediats, es testimonia el tancament amb murs de tovot del temenos que també incloïa un temple d'Amon construït durant l'Imperi Nou⁶⁶⁴. Per tant, es pot observar que a partir de la dinastia XXX es produí a la ciutat una revitalització dels cultes, que també es reflecteix en l'increment i rellevància de sacerdots documentats durant aquest període. Segons les inscripcions de la tomba de Petosiris, l'ocupació estrangera produïda l'any 342 a.C. va provocar la disgregació del personal de culte i la ruïna dels temples, tot i que, si s'acceptà la versió de les inscripcions, Petosiris restaurà el temple de Tot i restituí el seu personal de culte (inscr. 81, 23-46)⁶⁶⁵.

Les intervencions que va promoure en l'àmbit constructiu foren nombroses, ja que va fer edificar dins el temple de Tot un santuari per les esposes divines –probablement, les consorts de Tot i Cnum, és a dir, Nehemetauay i Hequet-, i com ja hem indicat, també va construir dos santuaris consagrats conjuntament a dues deesses: Nehemetauay-Unut i Nehemetauay-Hathor, senyora del sicomor del sud (inscr. 56-60). També va construir un temple per Re (inscr. 81, 47-51) probablement dins una zona, suposadament tancada, que havia reservat de la població comuna i que com hem esmentat, s'ubicava a l'entorn del Gran Llac en el qual s'hauria originat la creació i en el que hi havia enterrat la meitat de l'ou primordial, del qual havia nascut Re (inscr. 81, 61-68). Associat al Gran Llac (inscr. 61, 18), probablement s'ubicava en aquest emplaçament la *Illa de la doble flama* (*iw-nsrnsr*)⁶⁶⁶, que es podria vincular amb el turó primordial, designat també “*Turó Alt que crea la llum*” (*q3yt-q3t (hr) s3c hddwt*)⁶⁶⁷. Sense poder-ho garantir amb seguretat, el Turó podria correspondre al que, a les capelles osiríaques de Dandara⁶⁶⁸ es denomina com “*El turó/necròpolis que ha creat la llum*” (*I3t-qm3-hddwt*) en el qual se situava el *Temple del Toro de Maat* (*hwt-K3-M3c*)

⁶⁶³ ROEDER, *ASAE*, 52, pp. 375-416.

⁶⁶⁴ Per l'evolució que va patir l'àrea dels temples, cf. SPENCER, *Excavations at el-Ashmunein*, II, pp. 13-75 (pp. 72-73, pel període al qual fem referència); pl. 1-3. Cf. també ROEDER, *Hermopolis*, pp. 167-169.

⁶⁶⁵ LEFEBVRE, *Petosiris*, I, pp. 138-142; II, pp. 53-60 (incr. 81).

⁶⁶⁶ YOYOTTE, SAUNERON, *La naissance du monde*, pp. 56-57. Cf. també BOYLAN, *Thot*, pp. 154-157; MONTET, *Géographie*, II, p.151.

⁶⁶⁷ CAUVILLE, *Dandara*, X, 327.

⁶⁶⁸ CAUVILLE, *Dandara*, X, 283.

on probablement hi havia el cenotafi d'Osiris⁶⁶⁹, déu que també era venerat junt amb Tot i Horus a Hesert (*Hsrt*), un indret de culte a Tuna el-Guebel probablement associat al culte funerari i en el qual Petosiris pretenia accedir per no patir de gana ni sed⁶⁷⁰.

Continuant però, amb els treballs efectuats teòricament per aquest sacerdot durant la dominació persa, les inscripcions de la seva tomba manifesten que també va refer en tovot el mur del temple de Khemenu –probablement en referència al temple de Tot-, restaurant també el del temple de Cnum-Re, senyor d'Hirur (inscr. 81, 68-70). Per últim, reconstruí el temple de Hequet, inundat i en estat ruïnós, envoltant-lo d'un recinte que evitava l'entrada d'aigua (inscr. 81, 71-82). Per tant, a partir de les intervencions en tots aquests indrets, s'hauria produït una recuperació dels cultes⁶⁷¹ teòricament afectats o interromputs amb l'ocupació dels perses. En tot cas, l'activitat litúrgica no va desaparèixer completament, ja que Peteisis esmenta que, essent lesonis, i per tant durant la segona dominació persa, participà a la festa de la deessa Hequet, el quart dia del quart mes de l'estació de *Xemu*⁶⁷².

▪ **Àrea sacra de Tuna el-Guebel i necròpolis dels animals divins (*Ibiotapheion*):**

Pel que fa referència a la litúrgia associada als cultes hermopolitans d'aquest període, és convenient centrar-se sobretot en l'escenari de Tuna el-Guebel, on s'ubicava a banda de la necròpolis de la ciutat, l'espai de culte i inhumació –conjunt de galeries subterrànies denominat *Ibiotapheion*- dels animals consagrats a Tot. A la part exterior hi hauria hagut un gran temple de Tot unit a una via processional en direcció nord que connectava amb l'àrea dels temples de l'Osiris-Babuí i l'Osiris-Ibis – i on es documenta també una residència pels sacerdots (“la casa dels arxius”)⁶⁷³. D'altra banda, a la part subterrània, destacaríem els santuaris-hipogeus, probablement projectats per Djedtotiufankh [doc.15.28]. Fragments murals, datats a l'època de Ptolomeu I, i en gran part actualment al Hildesheim Museum, demostren que es retia culte a dos déus cinocèfals divinitzats, incloent la resta de divinitats del panteó local, vinculat a Tot i al

⁶⁶⁹ Per altres referències relatives a indrets de culte hermopolitans, cf. BOYLAN, *Thot*, pp. 151-153; MONTET, *Géographie*, II, pp. 150-151.

⁶⁷⁰ LEFEBVRE, *Petosiris*, I, p. 198; II, p. 71 (inscr. 92). Cf. també, MONTET, *Géographie*, II, p. 150

⁶⁷¹ Es pot incloure també el culte de la vaca Ahet, de la qual també s'esmenta el seu santuari en les inscripcions de la tomba de Petosiris (inscr. 61, 23).

⁶⁷² Evidentment però, les principals festivitats hermopolitanes estaven centrades en els déus més rellevants del panteó, és a dir, Tot així com també Nehemetauay. Cf. per exemple, ROEDER, *Hermopolis*, p. 196.

⁶⁷³ KESSLER, NUREDDIN, *Antike Welt*, pp. 252-265; NUR ED-DIN, KESSLER, *MDAIK*, 52, pp. 263-293.

cicle osiríac. El conjunt formava doncs, l'àrea de culte que s'integrava en el cicle processional de les grans festivitats hermopolitanes, com a indret de culte del déus funeraris⁶⁷⁴. Pel que es refereix a la necròpolis, la subestructura de galeries es podria dividir en 4 seccions corresponents a les diferents etapes d'ocupació i, malgrat estar comunicades, actualment hi hauria zones inaccessibles perquè han cedit els murs. Del temple de l'Osiris-Babuí, construït en nom d'Alexandre IV de Macedònia es podia accedir a les galeries subterrànies C i D. Com ja hem indicat, la galeria D, a la qual s'accedeix per l'oest, seria la més antiga i dataria de la dinastia XXVI i XXVII. La C correspondria al període que avarca entre la dinastia XXVII i la XXX, tot i que la part nord s'hauria usat fins al regnat de Psamètic II. Les galeries B i A, respectivament al nord i sud del complex subterrani, correspondrien al període ptolemaic.



Fig. 36- Tuna el-Guebel: Gerra saïta d'ibis, amb paquets d'ossos, i mòmia d'un babuí (nínxol C-D-4) d'època persa.

Definir amb claredat quin tipus de rituals s'efectuaven als animals enterrats és encara difícil de concretar, tot i que els treballs efectuats des de les Universitats de Munich i el Caire estan aportant abundant documentació relativa a aquest aspecte característic del culte de Tot a la Baixa Època. Sintetitzant el conjunt de resultats als quals s'està arribant, és interessant assenyalar que, a diferència del que es pensava, a banda d'ibis i babuïns s'han identificat un gran nombre de tipologies animals (especialment aus), que d'altra banda, originàriament no foren momificats. En època

⁶⁷⁴ DERCHAIN, *Zwei Kapellen des Ptolemäus I Soter*, 1962.

saïta, la majoria d'animals sagrats, com els ibis consagrats a Tot, s'ubicaven en espais reservats per a la seva criança i alimentació. Un cop morts, probablement sacrificats, les ales i plomes se separaven del cos i es tractaven a part, mentre que el cos es deixava descompondre. Passat un període indeterminat, s'exhumaven alguns ossos, i s'embolicaven dins un paquet de lli, que en època saïto-persa podia contenir una gran quantitat de restes de diversos animals sagrats. Els paquets de lli, conservats en grups de 5 a 10 dins de contenidors ceràmics, eren preservats a l'interior de les galeries. Per tant, es pot observar que aquest període no es caracteritzava per la momificació animal i només a partir de la dinastia XXVII s'observa un tractament diferenciat, a partir de l'ús de l'oli de trementina, que afavoria la maceració tot i que abrasava els ossos. No fou, però, fins al regnat de Ptolomeu I, que es canvià el sistema i s'emprà una nova tipologia de gerres allargades en les quals s'introduïen, per exemple, els ibis o els falcons complets⁶⁷⁵.

⁶⁷⁵ BOESSNECK (ed.), *Tuna el-Gebel*, I; KESSLER, *Tuna el-Gebel*, II; KESSLER, *ASAE*, 70, pp. 247-251; KESSLER, *Die Heiligen Tiere*, pp. 23-24, 208-218; KESSLER, NUR EL-DIN, *EgArch*, 20, pp. 36-38.

4.3- NOMUS 16 DE L'ALT EGIPTES

4.3.1- SACERDOCIS

Es documenten deu personatges que ostentaven títols sacerdotals del nomus de l'Òrix bàsicament al servei d'Horus d'Hebenu i Hathor de Neferusi, malgrat que majoritàriament eren d'altres regions d'Egipte i només un d'ells, Horudja [doc. 16.1], era d'Hebenu, mentre que un altre, Petehormehen [doc. 16.2], podia pertànyer tant al nomus 14 com al nomus 16 de l'Alt Egipte.

a) Personal religiós d'Horus

▪ **Profeta d'Horus, senyor d'Hebenu (*ḥm-ntr n Hr nb Ḥbnw*):**

El títol de profeta d'Horus es documenta en tres personatges [doc. 16.1, 3; 20.54] que haurien ocupat aquest alt càrrec sacerdotal de la divinitat principal d'Hebenu⁶⁷⁶. En el cas d'Horudja [doc. 16.1], no s'indica l'epítet local (*ḥm-ntr n Hr*), però probablement es refereix al sacerdoci del déu de Kom el-Ahmar, ja que el mateix personatge era *Noble d'Hebenu*.

No es testimonia cap grau jeràrquic entre els profetes (com *ḥm-ntr tpy*, etc...), sinó és que es considera el sacerdoci especialitzat *smsw khb* dins la categoria dels profetes, potser al capdavant del culte. No hi ha però proves consistents i desconeixem l'organització real d'aquest grup sacerdotal, malgrat que en dos casos [doc. 16.3 i 20.54] és molt probable que no es dugués a terme l'exercici efectiu del càrrec sacerdotal, ja que els personatges que ostenten aquest títol ocupaven, respectivament, diversos càrrecs religiosos i civils a Memfis i Heracleòpolis Magna.

▪ **El més ancià de l'agressor (*Smsw khb*):**

Cinc personatges [doc. 16.2; 20.5; 15.15, 20]⁶⁷⁷ ostenten aquest títol particular que es pot atribuir al sacerdoci específic d'Horus d'Hebenu. No obstant, la lectura de

⁶⁷⁶ La datació dels personatges no és precisa, exceptuant el cas de Somtustefnakht, que aproximadament hauria viscut durant la segona meitat del segle IV a.C.

⁶⁷⁷ Hi hauria un altre personatge del qual desconeixem el nom, origen i període, documentat en un anell de bronze inèdit de la col·lecció Michailidis al Caire, que entre d'altres títols, portaria aquest títol: cf. DE MEULENAERE, *Religions*, p. 23.

l'ideograma que identifica aquest sacerdoti, , un home dempeus amb un bastó sobre un animal -probablement un antílop-, és controvertida. Segons la interpretació oferta per De Meulenaere, el nom d'aquest càrrec, ostentat com a mínim per tres personatges que haurien viscut durant el s. IV a.C. [doc. 16.2; 15.15, 20]⁶⁷⁸, es podria llegir de la mateixa manera que el títol , *smsw khb*, portat pel sacerdot saïta Amenirdis [doc. 20.5]⁶⁷⁹. En els llistats de geografia sacerdotal d'època grecoromana, també es documenten els sacerdots específics del nomus de l'Òrix, però amb denominacions diferents. A les inscripcions del temple de Dandara, el representant del nomus s'identifica com a , *hry s3*⁶⁸⁰, *Aquell que està sobre l'esquena*, mentre que en les inscripcions del temple d'Edfu⁶⁸¹, és designat com , *nbwy*, *El doble senyor*⁶⁸².

El nom del sacerdot *smsw khb* s'hauria pres de l'atribut del déu d'Hebenu, una forma d'Horus l'Ancià (*Hr-smsw*)⁶⁸³. L'ideograma –que en el temple d'Edfu adopta unes característiques similars⁶⁸⁴ i també s'ha denominat *dwnty/wnty*⁶⁸⁵–, i faria referència al l'oficiant que pren les característiques de l'Horus local, el sacrificador d'un animal setià identificat com l'udolador o l'agressor (*khb*)⁶⁸⁶. De fet, el sacerdot que es documenta a Dandara, *Aquell que està sobre l'esquena*, descriu exactament l'emblema d'època ptolemaica del nomus 16 de l'Alt Egipte, ,⁶⁸⁷ en el qual es manifesta l'Horus-falcó sobre el dors d'un òrix amb actitud dominadora, de la mateixa manera que reproduïx l'ideograma  del sacerdot *smsw khb*. Per tant, l'Horus d'Hebenu, un déu combatent victoriós que actuava d'aniquilador de l'animal setià⁶⁸⁸, deuria transferir el

⁶⁷⁸ Hi hauria un altre personatge del qual desconeixem el nom, origen i període, documentat en un anell de bronze inèdit de la col·lecció Michaïlidis al Caire, que entre d'altres títols, portaria aquest títol: DE MEULENAERE, *Religions*, p. 23.

⁶⁷⁹ DE MEULENAERE, *Religions*, pp. 23-29. Malgrat que l'escriptura jeroglífica és la que hem indicat (cf. JOSEPHSON, ELDAMATY, *Statues*, pl. 32), DE MEULENAERE escriu  (p. 28).

⁶⁸⁰ KEES, *Horus und Seth*, pp. 22-25; DE MEULENAERE, *Religions*, p. 24.

⁶⁸¹ ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 341.

⁶⁸² També OSING, *P. Tebtunis*, I, 2: 16. Gau (OÄ), p. 233 i 234 (k).

⁶⁸³ KEES, *ZÄS*, 64, pp. 104-107.

⁶⁸⁴ CHASSINAT, *Le mammisi d'Edfou*, p. 61.

⁶⁸⁵ Per la lectura de l'ideograma, veure comentari de: DE MEULENAERE, *Religions*, pp. 25-28; cf. ERMAN, GRAPOW, *Wb*, V, p. 433, 9.

⁶⁸⁶ LEITZ, *Lexikon*, VII, 292.

⁶⁸⁷ CHASSINAT, *Mammisi d'Edfou*, pl. XX.

⁶⁸⁸ Pot tractar-se de l'òrix però també de l'hipopòtam (tal com indiquen les inscripcions del *Cerimonial dels deu arpons* del temple d'Edfu en referència a l'animal setià a Hebenu: cf. ALLIOT, *Le culte d'Horus*, II, pp. 722-726).

seu epítet diví⁶⁸⁹ al seu sacerdot específic, que encarnava al déu local i probablement oficiava els sacrificis rituals del nomus de l'Òrix.

El *smsw khb* era doncs, el sacerdot específic del nomus 16 de l'Alt Egipte que es responsabilitzava del culte d'Horus l'Ancià, i probablement també participava en les cerimònies osiríaques personificant el rol de l'Horus-fill, eliminant els enemics d'Osiris com a mesura protectora⁶⁹⁰. Tot i que no tenim dades concretes, el *smsw khb* podia adoptar un caràcter honorífic que no comportava l'ofici directe del sacerdoti, tal i com es pot deduir de tres dels quatre personatges que ostenten aquest títol [doc. 15.15, 20; 20.5], junt amb nombrosos càrrecs exercits en diferents regions d'Egipte.

b) Personal religió d'Hathor

▪ Segon profeta d'Hathor, senyora de Neferusi (*hm-ntr 2-nw n Hwt-Hr nbt Nfrwsi*):

Aquest alt càrrec religió es documenta en la titulatura de destacats dignataris hermopolitans de la família de Petosiris, que haurien viscut durant el s. IV a.C. És molt possible que el títol de segon profeta d'Hathor, portat per Sixu [doc. 15.18], hagués estat heretat junt amb altres titulatures sacerdotals pel fill gran, Djedtotiufankh [doc. 15.28], que probablement sense descendència, a la seva mort hauria traspassat els seus càrrecs a Petosiris [doc. 15.26]. En els tres casos, i de la mateixa manera que succeeix amb el càrrec de filarca que també posseeixen els tres personatges, el títol de segons profeta d'Hathor està associat al mateix càrrec, però del temple de Cnum-Re a Hirur (*hm-ntr 2-nw n Hnmw-Rc nb Hr-Wr Hwt-Hr nbt Nfrwsi*). Per tant, tal i com manifesten aquests sacerdotis, és evident que els cultes d'ambdues divinitats estaven associats, potser en part a causa de la proximitat entre Hirur i Neferusi, localitats frontereres respectivament dels nomus 15 i 16 de l'Alt Egipte. Les divinitats d'ambdós emplaçaments es documenten en les tombes dels governadors del nomus de l'Òrix, a Beni Hassan, mentre que a partir de la dinastia XXX, els sacerdotis dels cultes d'Hirur i Neferusi estan en mans de dignataris hermopolitans.

No obstant, a Beni Hassan no es documenten graus jeràrquics a l'interior dels profetes al servei d'Hathor de Neferusi, i el simple càrrec de profeta era ocupat per

⁶⁸⁹ LEITZ, *Lexikon*, VI, 348 (*smsw*) o per exemple, VI, 353 (*smsw-ntrw*; *smsw-n-ntrw-nbw*, epítet documentat per *Hr-Bhdty* en època grecoromana). No obstant, no es documenta *smsw khb*.

⁶⁹⁰ CAUVILLE, *Dendara X*, 157.

personal femení, tal i com s'observa durant la dinastia XII, per exemple, en el cas de Hotepet, l'esposa d'Amenemhat -propietari de la tomba nº 2 de Beni Hassan-, que fou profetessa d'Hathor, senyora de Neferusi, senyora de les Dues Terres⁶⁹¹.

- **Filarca de la primera i la segona classe sacerdotal del temple de Neferusi; Filarca de la segona classe sacerdotal del temple de Neferusi** (*ʿ3 s3 n s3 tpy s3 2-nw n hwt-ntr nt Nfrwsi / ʿ3 s3 n s3 2-nw n hwt-ntr nt Nfrwsi*):

El títol filarca del temple de Neferusi també fou portat pels mateixos sacerdots hermopolitans que servien com a segons profetes d'Hathor a Neferusi [doc. 15.18; 15.26; 15.28]. Tot i que el títol no especifica la divinitat a la qual servien, sembla evident que formaven part del personal de culte d'Hathor, la divinitat principal de Neferusi. No obstant, Sixu i Djedtotiufankh [doc. 15.18 i 28] van exercir de filarques únicament de la segona classe, mentre que Petosiris [doc. 15.26] va ocupar el càrrec de filarca de les dues primeres classes sacerdotals. Malgrat que es desconeix com s'efectuava l'accés al càrrec de filarca, és probable que en el cas d'aquesta família, el filarca de la segona classe sacerdotal, com la majoria de titulatures que comparteixen els tres sacerdots, fos un càrrec traspasat per herència.

D'altra banda, també com en el cas anterior, el càrrec de filarca del temple de Neferusi estava vinculat al del temple d'Hirur, *ʿ3 s3 n (s3 tpy) s3 2-nw n hwt-ntr nt Hr-Wr Nfrwsi*. Probablement, la coordinació del personal sacerdotal s'efectuava per un mateix filarca que dirigia una classe sacerdotal del temple d'Hirur i de Neferusi, la qual cosa demostra l'estreta vinculació que existia ambdós cultes.

- **Escriba de la tresoreria del temple de Neferusi** (*sš pr-hd n hwt-ntr nt Nfrwsi*):

Igualment, el títol d'escriba de la tresoreria fou portat per un alt dignatari hermopolità, Totortaios [doc. 15.20], que probablement va viure durant el regnat de Nectàneb II. L'escriba de la tresoreria correspondria a un càrrec de caràcter administratiu al servei de la tresoreria del temple de Neferusi que, com en el cas anterior, corresponia amb tota probabilitat a la residència d'Hathor.

Totortaios també ocupava el mateix càrrec pel temple d'Huturt (*sš pr-hd n hwt-ntr nt Hwt-Wrt*), on exercia, a la vegada, de profeta de Cnum-Re. Per tant, com la resta de

⁶⁹¹ NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, p. 14.

personal al servei d'Hathor de Neferusi, gràcies als sacerdocis de Totortaios es pot observar la proximitat dels càrrecs religiosos d'ambdós temples, que podien ser exercits per una mateixa persona. D'altra banda, tenint en compte la importància de Totortaios partint de la totalitat de la seves titulatures, l'escriba de la tresoreria deuria correspondre a un càrrec destacable, al servei de la tresoreria dels temples d'Hirur i Neferusi, que probablement gestionaven unes arques importants en relació al territori en el qual es trobaven.

c) Altres sacerdocis

▪ **Profeta dels déus de l'Òrix (*hm-ntr ntrw Mh*):**

Únicament documentem aquest títol en un personatge de la segona meitat del segle IV a. C., Somtustefnakht [doc. 20.54] que probablement no va exercir el sacerdoci en el nomus 16 de l'Alt Egipte sinó a Heracleòpolis Magna. Per tant, sinó és que va actuar de profeta al nomus de l'Òrix abans de concloure la seva carrera a Heracleòpolis Magna, és molt possible que es tractés d'un títol honorífic sense funció sacerdotal efectiva que proporcionava la dignitat de representant del panteó del nomus 16 de l'Alt Egipte, malgrat que desconeixem realment a la totalitat dels déus a la qual es faria referència⁶⁹².

d) Conclusions

En el nomus de l'Òrix, bàsicament, es documenta el personal sacerdotal al servei de dues divinitats: d'una banda, el personal sacerdotal d'Horus, senyor d'Hebenu i divinitat principal del nomus, i de l'altra, el personal del temple de Neferusi, que estava consagrat al culte d'Hathor. Exceptuant Amenirdis [doc. 20.5], que fou *smsw khb* a inicis de la dinastia XXVI, tots els sacerdocis o càrrecs vinculats amb els temples es pertanyien al segle IV a.C.

⁶⁹² A banda dels cultes que es documenten durant la Baixa Època, podien formar part del panteó del nomus algunes de les divinitats que es documenten durant l'Imperi Mitjà a les tombes de Beni Hassan, i de les quals destaquem, per exemple, la deessa lleona Pakhet (NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, pp.13-14; 43-44). Per altres divinitats documentades, cf. NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, pp. 13, 44, 82; II, p. 44, 54.

Del personal sacerdotal d'Horus, es testimonien únicament simples profetes, així com el sacerdot específic del déu, *smsw khb*, potser el responsable del culte d'Horus⁶⁹³, tot i que, com ja hem indicat, podia ser un càrrec honorífic, que no necessàriament comportava un exercici real de les funcions sacerdotals. D'altra banda, com també s'ha esmentat anteriorment, *Hr dsr hꜥw*, *Horus, el que santifica el cos* era el nom que adoptava l'oficiant osiriàc del nomus 14 de l'Alt Egipte, denominat segons les característiques de l'Horus d'Hebenu. El mateix sacerdoci podria localitzar-se o com a mínim, vincular-se amb el nomus de l'Òrix, ja que en quatre dels set casos en els que es documenta [doc. 15.15, 20; 16.2; 20.5], està relacionat amb el títol *smsw khb*, el sacerdoci específic d'Horus a Hebenu que també podria participar en els rituals osiriàcs de caràcter profilàctic. Ja hem indicat en l'anàlisi dels sacerdocis del nomus 14, la relació que existia entre ambdós titulatures i la vinculació existent amb altres títols sacerdotals, com el de *hry mꜥb3(yt)*, *El que presideix el col·legi dels Trenta*, que podrien correspondre a algun dels cultes dels nomus 14, 15 o 16, potser també en relació amb Horus. En general però, aquests sacerdocis són ostentats principalment per dignataris que no eren del nomus de l'Òrix, tractant-se, per tant, de càrrecs que no necessàriament comportaven un exercici real de les pràctiques sacerdotals.

Pel que fa el personal al servei d'Hathor de Neferusi, es documenten els títols de segon profeta, filarca de la primera i segona classes sacerdotals, i escriba de la tresoreria del temple, membre del personal administratiu. La notorietat i la tipologia de càrrecs, ocupats per hermopolitans de gran prestigi⁶⁹⁴, indueixen a pensar que, malgrat ser una divinitat regional, durant el s. IV a.C. el culte d'Hathor havia de tenir un cert pes com a mínim en l'àrea del nomus 15 i 16. El temple deuria tenir una autonomia pròpia, ja que disposava d'una tresoreria, a la qual s'associava un escriba [doc. 15.20]. D'altra banda, respecte als clergats provincials, el personal de culte d'Hathor probablement deuria ser més nombrós i destacat, tal com confirma la presència d'un *segon profeta* a partir del qual s'observa que hi havia diferents graus jeràrquics entre els membres de l'alt clergat.

⁶⁹³ No obstant, no podem atribuir-li amb seguretat, el càrrec de *primer profeta*, ja que aquest títol (*hm- ntr tpy n Hr nb Hbnw*) es documenta en una estàtua de l'època d'Amenhotep III : cf. VANDERSLEYEN, *CdE*, XLIII, p. 243-245.

⁶⁹⁴ Als sacerdocis que hem esmentat, probablement se'n pot sumar un altre de desconegut que hauria estat servei d'Hathor de Neferusi. De la mateixa manera que la resta de sacerdocis vinculats a aquesta deessa, el càrrec en qüestió –que no es conserva– hauria estat documentat en el sarcòfag d'un funcionari sacerdotal anònim, enterrat a Tuna el-Gebel i amb càrrecs sacerdotals d'Hermòpolis Magna [doc. 15.6].

4.3.2- SACERDOTS

Horudja [doc. 16.1] és l'únic personatge que podem associar clarament al nomus de l'Òrix, malgrat que es documenta en una estela dipositada en el Serapeum de Memfis, en ocasió de l'enterrament d'un Apis en el qual hauria participat, probablement durant el període saïta⁶⁹⁵. No és pot confirmar en funció de quina categoria participà en l'enterrament de l'Apis, si com a noble d'Hebenu o com a profeta d'Horus, però probablement deuria efectuar de representant religiós de la seva província. Segons indica Vercoutter⁶⁹⁶, l'erecció d'una estela a l'interior de la necròpolis subterrània era un privilegi reservat als que participaven activament en els funerals, essencialment per tasques religioses. És possible doncs, que Horudja participés en els rituals funeraris del déu memfita, encara que no podem precisar si hi va desenvolupar un rol genèric com a sacerdot funerari o una funció específica del profeta d'Horus d'Hebenu.

Petehormehen [doc. 16.2] seria un sacerdot *smsw khb* que hauria viscut aproximadament durant la segona meitat del s. IV a.C. Inhumat en algun indret indeterminat de l'Egipte Mitjà, únicament s'identifica gràcies a dos vasos canops de procedència desconeguda comprats a Mallawi, en les inscripcions dels quals s'indica que la seva mare s'anomenava Sabirbu i s'especifiquen els seus títols sacerdotals. No obstant, tal i com hem comentat en referència als sacerdots del nomus 14, Petehormehen podia pertànyer tant al nomus 14 o al 16 de l'Alt Egipte perquè ostentava sacerdocis específics d'ambdós nomus, així com d'altres de localització incerta (*hry m^cb3yt, rmn nsrt, sšn, iry ht* o *hnty si*).

Pel que es refereix a la resta de personatges que porten títols sacerdotals del nomus de l'òrix, tots són clarament d'altres regions d'Egipte. **Hor** [doc. 16.3], dignatari d'època tardana, procedia de l'àrea memfita i hauria ocupat un alt càrrec militar com a *Generalíssim en cap, el primer de Sa Majestat*, a la vegada que ostentava càrrecs de caràcter civil com *Canceller del Rei del Baix Egipte* als quals se sumaven els habituals títols civils honorífics (noble, príncep, amic únic). Disposava també de sacerdocis de Memfis i Letòpolis així com d'un parell de títols religiosos de l'àrea de l'Egipte Mitjà, ja que segons les inscripcions del seu sarcòfag, fou profeta d'Horus, senyor d'Hebenu, i

⁶⁹⁵ Tal i com s'especifica en les inscripcions de l'estela *Louvre*, SIM 4065, línia 4: "Ha estat entre els seguidors d'aquest déu": cf. VERCOUTTER, *Textes biographiques*, pp. 110-111.

⁶⁹⁶ VERCOUTTER, *Textes biographiques*, pp. 111; 128-129.

d'Horus, senyor d'Hut-Nesu. Segons Chevereau⁶⁹⁷, hauria desenvolupat el sacerdoci en els nomus 16 i 18 de l'Alt Egipte, abans d'exercir des de l'àrea memfita les responsabilitats militars com a un dels màxims responsables de l'armada egípcia. Aquesta és sens dubte una possibilitat, però no s'ha d'oblidar que ambdós sacerdocis no havien de correspondre necessàriament a un càrrec amb tasques reals, i podien tenir un caràcter honorífic que ampliava les dignitats i les rendes d'aquest distingit càrrec militar de la cort memfita.

La resta de dignataris ocupaven sacerdocis en altres àrees estudiades i són comentats amb més detall en l'anàlisi dels nomus als quals pertanyien; en tot cas, però, efectuem un breu incís d'aquests personatges en relació als càrrecs que ocupaven al nomus. En conjunt, es pot afirmar que tots ells foren grans dignataris que ostentaren nombroses titulatures, bàsicament de caràcter religiós, a excepció de **Totortaios** [doc. 15.20] que també ocupà un elevat càrrec militar. A grans trets, es poden dividir en dos grups segons l'àrea de procedència. D'una banda, hi hauria una majoria de sacerdots hermopolitans, tots ells del segle IV a.C. El primer, **Xepsirdis** [doc. 15.15], pare de Totortaios, hauria viscut durant el regnat de Nectàneb I i conjuntament amb altres títols, ostentà el sacerdoci probablement honorífic de *smsw khb*. El seu fill, que ocupà una gran diversitat de càrrecs, en el nomus 16 fou *escriba de la tresoreria del temple de Neferusi*, així com *smsw khb*, títol que deuria heretar de Xepsirdis.

Un seu contemporani hermopolità, **Sixu** [doc. 15.18], era *segon profeta d'Hathor, senyora de Neferusi* i *filarca de la segona classe sacerdotal* de la mateixa deessa. El conjunt d'alts càrrecs sacerdotals que ostentava, incloent els sacerdocis d'Hathor a Neferusi, van traspasar-se hereditàriament al seu fill gran **Djedtotiufankh** [doc. 15.28]. Probablement morint sense descendència, els seus títols es van transferir a **Petosiris** [doc. 15.26], que en el nomus 16 ocupà també el càrrec de *filarca de la primera classe sacerdotal*. Per tant, es pot comprovar que els alts càrrecs del temple de Neferusi que documentem durant el segle IV a.C. residien exclusivament en mans d'hermopolitans.

D'altra banda, localitzaríem dos sacerdots, **Amenirdis** [doc. 20.5] i **Somtustefnakht** [doc. 20.54], que ocupaven principalment càrrecs religiosos del nomus 20 de l'Alt Egipte. Amenirdis, d'inicis d'època saïta, disposava de diversos sacerdocis específics de l'àrea de l'Egipte Mitjà d'entre els quals es documenta el *smsw khb*; no

⁶⁹⁷ CHEVEREAU, *Prosopographie*, p. 151.

representava aquest animal, era un territori d'Horus que no va esdevenir mai setià. Probablement després de l'Imperi Nou es deuria produir la maledicció de l'òrix, vinculant-lo a Set⁷⁰³ que adoptà la seva forma per prendre l'Udjat (*P. Brooklyn, 47.218.84, IX, 7*)⁷⁰⁴.

El déu local era una forma d'Horus l'Ancià, falcó celeste, que en el temple de Dandara s'identifica com *Hr nb Ḥbnw: Nwi wr [...], ḥꜥ hr sbyw, "Horus senyor d'Hebenu: Jo sóc el gran [...], que s'erigeix sobre els enemics"*⁷⁰⁵. A partir de l'osirinització del panteó egipci, Horus es vinculà amb Osiris esdevenint un déu combatent i triomfador que destruïa els enemics del seu pare, simbolitzats també sota la forma de l'animal setià. En els textos del temple d'Edfu, es narra la victòria d'Horus en els combats que es van dur a terme a la zona d'Hebenu⁷⁰⁶, i en ells es pot observar la unificació dels Horus en una mateixa divinitat. L'Horus d'Edfu, assimilat a l'Horus d'Hebenu, també era considerat fill d'Isis, venjador del seu pare, que perseguia els enemics que anaven cap al Delta capturant-los i abatent-los a la riba d'Hebenu⁷⁰⁷. Considerat un Horus arponejador, exterminà en aquest indret l'hipopòtam mascle que encarnava un animal setià, i esdevingué un rei victoriós i unificador. A la vegada, tal i com s'indica en les inscripcions del temple de Dandara, s'identificà a Hebenu amb el fill d'Osiris encarregat de protegir el cos del seu pare, expulsant els enemics: "*El teu fill Horus protegeix el teu cos (=d'Osiris) i allunya els enemics de tu*"⁷⁰⁸. L'expulsió o extermini dels enemics -personificats en Set- era doncs una característica de l'Horus local, i per aquest motiu, una característica del seu culte era el sacrifici de l'animal setià, que en el *Cerimonial dels deu arpons* del temple d'Edfu identifica com un hipopòtam, però que també podia ser un òrix, associat a Set possiblement després de l'Imperi Nou.

Com ja hem indicat anteriorment, aquesta forma d'Horus es localitzaria també al nomus 14 de l'Alt Egipte, on tenia un sacerdoci específic denominat *ḥm-ḥ3-sw, Servidor d'aquell que el combat*, denominació que també faria referència a l'aspecte guerrer d'Horus, potser vinculat teològicament amb l'Hathor de Cuses⁷⁰⁹. D'altra banda,

⁷⁰³ DERCHAIN, *Le sacrifice*, pp. 14-15.

⁷⁰⁴ MEEKS, *Mythes et légendes*, p. 20 § 22.

⁷⁰⁵ CAUVILLE, *Dendara X*, 275. Cf. també, CAUVILLE, *Dendara X*, 78.

⁷⁰⁶ ALLIOT, *Le culte d'Horus*, p. 719-727.

⁷⁰⁷ ALLIOT, *Le culte d'Horus*, II, pp. 722 (i nota 2), 724-726.

⁷⁰⁸ *s3.k Hr hr mk(t) dt.k hr šhr(y) sbyw r.k*: CAUVILLE, *Dendara X*, 157; Cf. també CAUVILLE, *Dendara X*, 283.

⁷⁰⁹ Cf. *supra*, 4.1.3.

com indiquen Derchain⁷¹⁰ i De Meulenaere⁷¹¹, existia una clara relació entre l'Horus combatent d'Hebenu i les divinitats felines. Al temple de Dandara, el rei, denominat com Horus d'Hebenu, es representa davant d'una Bastet lleontocèfal i s'identifica com el seu fill: “*l'infant de l'Ull de Re, Horus, senyor d'Hebenu*”⁷¹². D'altra banda, una estatueta de bronze conservada a Baltimore (nº 54.1013) representa un déu lleontocèfal col·locat al damunt d'un sòcol en el que hi figura un antílop amb les potes lligades, que la inscripció identifica com a “*Horus-Myusis, el gran déu, resident a Hebenu*”⁷¹³. També una estatueta conservada al Museu del Caire⁷¹⁴ procedent de Zauiet el-Maietin presenta unes característiques similars. Per tant, l'Horus d'Hebenu estava vinculat a les divinitats felines, com és el cas de Myusis, fill de Bastis, déu de Bubastis que adopta actituds guerrerres i el qual es deuria associar al déu d'Hebenu i als seus sacrificis rituals perquè habitualment s'alimentava d'antílops.

Aquesta vinculació amb els déus lleons també es manifesta al temple d'Edfu, on s'indica que l'hereu d'Horus, senyor d'Hebenu, era Khonsu lleontocèfal, que estava associat a Myusis⁷¹⁵. Derchain⁷¹⁶ també assenyala que les escenes d'Horus d'Hebenu i Bastis del temple d'Edfu estan vinculades als ritus de sacrifici de l'òrix en el que es fa al·lusió a les navegacions, i proposa una associació, com a mínim en època tardana, entre Hebenu i Bubastis. Tot i que Bastis no es troba documentada a Hebenu, hi havia una divinitat equivalent en el nomus de l'Òrix, la lleona salvatge Pakhet que els grecs assimilaren a Artemisa. La deessa va adoptar en època tardana l'aspecte d'una gata i per aquest motiu se li consagraren els gats inhumats a les proximitats dels temples rupestres de l'Imperi Nou i època macedònica (Speos Artémidos, a Stabl Antar) en els quals era venerada⁷¹⁷.

⁷¹⁰ DERCHAIN, *Le sacrifice*, pp. 19-20 (nota 4), i doc. 10 i 11.

⁷¹¹ DE MEULENAERE, *Religions*, p. 21-22.

⁷¹² DE WIT, *Le rôle*, p. 296.

⁷¹³ STEINDORFF, *Cat. Walters Art Gallery*, pp. 135-136: nº 575; pl. LXXXIX; CXIX. Referència del sòcol assenyala a: DE MEULENAERE, *Religions*, p. 21.

El bronze, de datació incerta, estaria dedicat per un tal  Nespamyusis, fill de Djedisetiufankh, que podria ser *porter* de l'Horus d'Hebenu: AUBERT, AUBERT, *Bronzes*, p. 312; STEINDORFF, *Cat. Walters Art Gallery*, pl. CXIX. En tot cas, és interessant perquè el nom del donant, que integra el nom del déu lleó, manifesta també la popularitat de Myusis.

⁷¹⁴ Caire JE 60359. Indicació de DE MEULENAERE, *Religions*, p. 21 (nota 4).

⁷¹⁵ DERCHAIN, *Le sacrifice*, pp. 45-46: nº 7.

⁷¹⁶ *Id.* nota 710.

⁷¹⁷ DE WIT, *Le rôle*, pp. 339-342; GRAEFE, *LdÄ*, IV, col. 640-641, s.v. Pakhet; VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, p. 528. Cf. també CHARRON, *RdE*, 41, pp. 210-211.

Resumint, doncs, a Hebenu es retia culte a un déu Horus guerrer de característiques similars a altres Horus⁷¹⁸, i es manifesta en aquest nomus com un déu vencedor de l'animal setià, especialment vinculat al sacrifici de l'òrix com s'observa en els temples grecoromans⁷¹⁹. Com a Horus l'Ancià, déu tutelar de la monarquia, probablement a partir del tercer període intermediari/baixa època, moment en el qual es generalitzà el culte d'Osiris, es sincretitzà amb l'Horus fill d'Isis, que era el successor legítim del tron. Sota aquest aspecte, s'ocupava de venjar la mort del seu pare i participava en els rituals osiríacs com a oficiant funerari que protegia el cos del déu, expulsant o eliminant els enemics de la mateixa manera que, per exemple, l'Horsemsu del nomus letopolita⁷²⁰. D'altra banda, en el nomus de l'Òrix es produïa la reunió de tots els elements del cos d'Osiris que simbòlicament prenen la forma d'Udjat; del sacrifici de l'òrix, efectuat per l'Horus d'Hebenu, s'aprofitava la pell de la víctima amb la qual s'empaquetaven les restes sagrades que es conservarien a Hardai⁷²¹.

▪ **Hathor, senyora de Neferusi**

Com en el cas de la deessa Hathor a Cuses⁷²², l'Hathor de Neferusi es documenta anteriorment a les tombes rupestres dels governadors del nomus, en aquest cas però, de la necròpolis de l'Imperi Mitjà de Beni Hassan, on la deessa era denominada *Hathor, senyora de Neferusi, senyora de les Dues Terres*⁷²³.

Tal i com s'ha indicat, la documentació de la que es disposa pel segle IV a.C. vincula el personal del temple de Neferusi amb el d'Hirur i per tant, probablement entre els déus d'ambdós temples s'havien establert vincles teològics. De fet, Cnum i Hequet, déus d'Hirur que també es documenten a les tombes de Beni Hassan⁷²⁴, formaven part del panteó de l'Òrix junt amb Hathor des de com a mínim l'Imperi Mitjà. D'altra banda, Hathor de Neferusi es vinculà amb les deesses lleones i fou venerada al *Hwt Mnt*,

⁷¹⁸ Entre d'altres, per exemple, Hormerty de Xedenu, que es denominat: *nb phty*, "senyor de la força" o *nb r3-c-ht*, "senyor del combatiment": cf. ZECCHI, *SEAP*, 16, p. 34 (nota 69).

En el manual de geografia litúrgica d'Edfu, els nomus 16 de l'Alt Egipte i 11 del Baix Egipte presenten una disposició simètrica en la que s'oposen els dos Horus guerrers d'Hebenu i Xedenu davant dels quals el rei sacrifica un òrix i Set, respectivament: cf. DERCHAIN, *CdE*, XXXVII, pp. 40, 60-61 (tableaux XVII).

⁷¹⁹ Per una recopilació de referències del sacrifici de l'òrix: DERCHAIN, *Le sacrifice*, pp. 38-62.

⁷²⁰ *hsf(w) hftyw hr.k in Hr smsw*: CAUVILLE, *Dendara X*, 331.

⁷²¹ GOYON, *Essays Heerma van Voss*, p. 37.

⁷²² Cf. *supra*, 4.1.3.

⁷²³ NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, pp. 13-14 (tomba n° 2), p. 82 (tomba n°14); II, p. 14 (tomba n° 15), p. 54 (tomba n° 17).

⁷²⁴ NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, pp. 13, 82; II, p. 32, 44.

Temple de Menet, junt amb Cnum, senyor d'Hirur, i Pakhet, senyora de Seret⁷²⁵. Com ja hem esmentat anteriorment, aquesta darrera deessa fou una important divinitat local venerada principalment en el *Speos Artemidos*, i en època tardana esdevingué una forma d'Hathor amb aspecte de gata, a la qual es vinculava una necròpolis de gats⁷²⁶. No obstant, Pakhet, senyora de la Vall⁷²⁷, o també Hathor, senyora d'Arit⁷²⁸, consten a les tombes de Beni Hassan però no es testimonien en la documentació referent al sacerdoti que disposem pel segle IV a.C.

Desconeixem quines eren les característiques de l'Hathor de Neferusi, tot i que és probable que estigués relacionada amb Cnum-Re d'Hirur, perquè el personal del culte d'ambdues divinitats estava vinculat. Hathor era una divinitat femenina que adoptava múltiples funcions⁷²⁹ però en relació a Cnum-Re, déu creador⁷³⁰, podem hipotetitzar que personificava una deessa primordial i materna, que podria estar associada a la creació i la fecunditat, així com a la regeneració, ja que era invocada en els cerimonials per fer sortir a Sòcares, tal com es pot observar per exemple en el P.MMA 35.1.21 (col. 61/7) d'època macedònica⁷³¹. D'altra banda, no és casual que la deessa Hathor fos una deessa tradicional d'un nomus presidit per Horus, i tal com indica el seu nom, *Hwt-Hr*, *La casa d'Horus*, probablement estava vinculada des dels orígens amb el falcó primordial, celeste i solar, al qual complementava encarnant els seus aspectes divins, en femení.

Resumint doncs, l'Hathor de Neferusi era una deessa associada al panteó del nomus de l'Òrix com a mínim des de l'Imperi Mitjà. Malgrat que Neferusi s'ubicava probablement al sud d'aquesta província, el personal al servei del seu culte, documentat durant al segle IV a.C., estava vinculat amb el de Cnum-Re d'Hirur i era originari del nomus de la Llebre, la qual cosa fa suposar que la influència de la deessa de Neferusi no era estrictament local. La presència d'un segon profeta al servei d'ambdues divinitats també indica que existia una certa jerarquia del seu clergat, i que el seu culte no es reduïa al d'una petita divinitat regional; de fet, pràcticament es pot afirmar que, com a mínim a partir de la dinastia XXX, Hathor de Neferusi deuria ser una divinitat rellevant perquè les titulatures del seu personal religiós es troben en mans dels més alts dignataris hermopolitans que es documenten per aquest període [doc. 15.18, 20, 26 i 28].

⁷²⁵ MONTET, *Géographie*, II, p. 162.

⁷²⁶ Cf. *supra*, 4.3.3: *Horus d'Hebenu*.

⁷²⁷ NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, pp. 13-14 (tomba n° 2), pp. 43-44 (tomba n° 3).

⁷²⁸ NEWBERRY, *Beni Hasan*, I, pp. 44; II, p. 27.

⁷²⁹ *Id.* nota 525.

⁷³⁰ Cf. *supra*, 4.2.3: Cnum.

⁷³¹ GOYON, *P. Imuthes*, p. 99.

4.1.4- LLOCS DE CULTE i RITUALS ASSOCIATS

La documentació recopilada no proporciona informació de la litúrgia i els llocs de culte de la Baixa Època al nomus de l'Òrix, a excepció del *Hwt-nṯr nt Nfrwsi*, *Temple de Neferusi* consagrat a Hathor, que es localitzaria a la zona de Mantut, immediatament al nord de la frontera amb el nomus Hermopolita amb el qual estaria estretament vinculat⁷³².

No obstant, la presència del sacerdoti específic d'Horus d'Hebenu, *smsw khb*, proporciona indicis del tipus de rituals vinculats a la divinitat principal del nomus de l'Òrix. Segons les fonts procedents bàsicament dels temples grecoromans, el ritual més important vinculat a l'Horus d'Hebenu era el del sacrifici de l'òrix⁷³³, que tenia com a objectiu l'eliminació de l'enemic, encarnat sota la forma d'un animal setià. Integrat en la litúrgia que s'efectuava en diversos temples grecoromans, el ritual també s'efectuaria en el nomus 16 de l'Alt Egipte, territori en el qual deuria originar-se. No obstant, les elucubracions que convertiren l'òrix amb un animal maleït foren d'època tardana, probablement coincidint amb la demonització de Set. Com proposa Derchain⁷³⁴, el ritus probablement remuntava a l'Imperi Antic i estava vinculat a Sòcares, al qual es consagrava el sacrifici de l'animal per emprar parts del cos en la construcció de les barques sagrades del déu⁷³⁵. El ritual, que també tenia un caràcter astral, deuria evolucionar adoptant diferents significacions⁷³⁶ que entre el període etiop i saïta es van fixar definitivament tal com es manifesten en els temples grecoromans.

En el nomus 16 de l'Alt Egipte, el sacrifici de l'òrix, oficiat per l'Horus local, no era de naturalesa exclusivament osiríaca, però també es deuria usar amb aquesta finalitat, ja que en les capelles osiríaques de Dandara s'especifica que l'Horus procedent d'Hebenu realitzava el sacrifici de l'òrix en les cerimònies d'aquest temple: “*Jo abato*

⁷³² Com ja hem indicat en referència al culte d'Hathor de Neferusi, en el nomus 16 de l'Alt Egipte, la deessa també fou venerada al *Hwt-mnt*, el *Temple de Menet*, juntament amb *Cnum*, senyor d'*Hirur* i *Pakhet*, senyora de *Seret*, la lleona del *Speos Artemidos*, temple ruspestre a Stabl Antar. Cf. MONTET, *Géographie*, II, p. 162.

⁷³³ Com a vencedor mític, podia ser assimilat al faraó: cf. DERCHAIN, *Le sacrifice*, p. 22. Per una compilació de textos, pp. 39-62.

⁷³⁴ DERCHAIN, *Le sacrifice*, pp. 11-12, 18.

⁷³⁵ Probablement en relació a aquest sacrifici ritual s'ha de vincular les prohibicions del nomus, el cap (*tp*) i la sang (*snf*): ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 342; GRIFFITH, *P.Tanis*, pl. X, fr. 12, col. 2; OSING, *P. Tebtunis*, I, 2, p. 233.

Tant el cap com la sang serien elements de la víctima i probablement, s'evitava tocar la sang desangrant l'animal degollat, mentre que el cap rebia un tractament diferenciat i es reservava per la proa de la barca sagrada (DERCHAIN, *Le sacrifice*, pp. 16-17 i nota 6; MONTET, *Kêmi*, 11, p. 100. Cf. també altres referències a AUFRÈRE, *L'Interdit et le Sacré*, p. 85).

⁷³⁶ Les possibles significacions del sacrifici de l'òrix han estat analitzats per DERCHAIN, *Le sacrifice*, pp. 23-36.

l'òrix davant els déus i les deesses dins tots els nomus; és Set, ell és sacrificat en aquest lloc"⁷³⁷. Com ja hem vist, en aquest nomus, Horus manifestava el seu poder triomfador exterminant a Set o l'animal setià, independentment de les cerimònies osiríaques, que podien incloure aquest ritus que adoptava un caràcter apotropaic.

Els rituals osiríacs específics del nomus de l'Òrix derivaven de les característiques guerreres del déu local i bàsicament, estaven centrats en la protecció d'Osiris per part d'Horus que protegia el seu pare amb les ales, expulsant els enemics⁷³⁸, anul·lats simbòlicament a partir de la supressió de "l'enemic de l'Udjat"⁷³⁹. Probablement aquest ritus de protecció es duia a terme a través del sacrifici de l'òrix, considerat l'enemic l'Ull d'Horus. El mateix Horus també oficiava un ritus específic a la relíquia del nomus, l'Udjat, que s'oferia a Osiris⁷⁴⁰ simbolitzant el conjunt de parts divines del déu difunt que es conservaven a Hardai, embolicades amb la pell de l'òrix⁷⁴¹, el sacrifici del qual s'adoptava a diversos objectius. D'una banda, com ja hem indicat, l'antílop hauria estat consagrat a Sòcares, i malgrat que aquest ritual hauria perdut la seva finalitat original, l'Osiris del nomus 16 era un Osiris-Sòcares⁷⁴² pel qual, tal i com s'indica en les capelles osiríaques del temple de Dandara, Horus adoptava el rol de fill protector i participava en els rituals del seu pare com a divinitat principal d'Hebenu. L'escassetat de fonts que disposem per la Baixa Època no proporciona indicacions, però segons la documentació procedent del temple de Dandara, aquests rituals s'efectuaven en el temple d'Horus a Hebenu, *Hwt-dwnty*, *Temple del Dominador* -on també residia Sòcares-Osiris a la barca-*henu-*, i en el santuari específic *Nb-3wr-ib*, *Senyor de la joia*, on Osiris estava enterrat⁷⁴³.

⁷³⁷ *sm3.n.i m3-hd (m)-b3h ntrw ntrwt m sp3wt nbwt; Stš pw, ir.tw.f m šct m st [nt]*: CAUVILLE, *Dendara* X, 120.

⁷³⁸ CAUVILLE, *Dendara*, X, 157.

⁷³⁹ CAUVILLE, *Dendara*, X, 327/328.

⁷⁴⁰ CAUVILLE, *Dendara*, X, 78-79.

⁷⁴¹ *Id.* nota 721.

⁷⁴² CAUVILLE, *Dendara*, X, 275, 327/328.

⁷⁴³ CAUVILLE, *Dendara*, X, 120, 283 i 327/328. Respecte *wnty/dwnty* cf. DE MEULENAERE, *Religions*, p. 26; KEES, *Horus und Seth*, p. 24.

4.4- NOMUS 17 i 18 DE L'ALT EGIPTE

Com ja hem esmentat anteriorment en aquesta secció analitzarem conjuntament els tradicionals nomus 17 i 18 de l'Alt Egipte que formaren la província Cinopolita, mentre que dediquem un apartat diferenciat al clergat i cultes del Hiba, que teòricament corresponia al nomus 18 encara que com a mínim des de la dinastia XXVI deuria estar vinculat amb l'Heracleopolita. Centrant-nos doncs amb el personal sacerdotal del territori cinopolità, d'una banda es documenten vuit funcionaris sacerdotals d'Hardai i Hut-nesu, encara que només un parell, del segle IV a.C., foren realment originaris de la regió. D'altra banda, a Acoris, es testimonia el clergat particular de Sobek, Isis, Osiris i Horus a partir de sacerdocis de la dinastia XXX però principalment de l'època d'Alexandre IV de Macedònia.

4.4.1- SACERDOCIS

a) Personal religiós d'Anubis

▪ **Profeta d'Anubis, senyor d'Hardai (*hm-ntr n Inpw nb Hr-di*):**

El títol de simple profeta correspon al càrrec sacerdotal més elevat que documentem al servei del déu principal d'Hardai durant la Baixa Època. El sacerdocí en qüestió es documenta, però, entre les titulatures religioses de dos personatges originaris del nomus 7 del Baix Egipte que haurien viscut entre finals de la dinastia XXVI i inicis de la XXVII: Udjahorresne [doc. 17/18.2], un alt càrrec militar qualificat de *mi nn* i per tant, hereu dels sacerdocis del seu pare Hor [doc. 17/18.1], que entre altres càrrecs, ostentava el de profeta d'Anubis, senyor d'Hardai. Desconeixem perquè el sacerdocí d'una regió tan allunyada estava en mans de dos funcionaris del Delta, tot i que és molt probable que, en el seu cas, no exercissin realment la pràctica sacerdotal al servei d'Anubis a Hardai. Una situació similar podria observar-se també durant el regnat de Psamètic I en relació al títol de *profeta d'Anubis* -que possiblement correspondria a un càrrec del nomus cinopolita⁷⁴⁴- atribuït a dos caps de la navegació residents a Heracleòpolis, Pakhraf i Peteisis [respectivament doc. 20.1 i 2].

⁷⁴⁴ DE MEULENAERE, *CdE* XXXI, n° 62, p. 252.

▪ **Escriba d'Anubis, senyor de Dunauy (*sš Inpw nb Dwn-šwy*):**

Segons indiquen les inscripcions del sarcòfag del Museu egipci del Caire JE 44297 procedent d'Et-Tamarkiya i datat *grosso modo* al segle IV a.C., el seu propietari, Horemheb [doc. 17/18.17], exercia d'escriba d'Anubis de Dunauy. Amb tota probabilitat faria referència al culte d'Anubis a la capital, Hardai, i per tant, es testimonia l'existència de personal administratiu en el temple d'Anubis, encara que a partir de la designació de simple escriba no podem atribuir-li clarament unes funcions específiques. El mateix títol es documenta en les inscripcions de dues tapes de sarcòfag procedents de la mateixa necròpolis, Brooklyn n° 34.1222 i 34.1221⁷⁴⁵, que pertanyien respectivament a un pare i fill, que a la vegada, exercien també d'escribes reials de la comptabilitat. No obstant, en el sarcòfag del fill (Brooklyn n° 34.1221, col. 2)⁷⁴⁶, el pare no és designat com a *escriba d'Anubis, senyor de Dunauy*, sinó amb el càrrec d'*escriba del llibre del temple de Dunauy*, la qual cosa indueix a pensar que podria equivaldre a un mateix càrrec, vinculat amb la redacció del textos religiosos i les lleis sagrades locals.

b) Personal religiós d'Horus

▪ **Profeta d'Horus, senyor d'Hut-nesu (*hm-ntr n Hr nb Hwt-nsw*):**

Pel període al qual fem referència, el títol de profeta és l'únic personal de culte que documentem al servei d'Horus de Hut-nesu. No obstant, el sacerdoci es testimonia en la titulatura d'un militar de Memfis, Hor [doc. 16.3] que ostentava també, entre altres títols religiosos de l'àrea memfita, el càrrec de profeta d'Horus d'Hebenu. Per tant, si no havia exercit els dos sacerdocis del nomus 16 i 18 de l'Alt Egipte abans d'establir-se a Memfis, és molt possible que Hor no hagués dut a terme la pràctica real dels dos sacerdocis del nomus 16 i 18 de l'Alt Egipte.

La indicació d'un títol genèric com el de simple profeta no ajuda però, a determinar l'organització del clergat d'Horus a la Baixa Època; en tot cas, per les referències dels sacerdots d'època ptolemaica⁷⁴⁷, sabem que posteriorment a Hut-nesu existiren profetes d'Horus dirigits per primers profetes⁷⁴⁸. Probablement, per sota

⁷⁴⁵ GOMÀA, *MDAIK*, 57, pp. 36-37, tf. 9-12.

⁷⁴⁶ GOMÀA, *MDAIK*, 57, tf. 10 (a).

⁷⁴⁷ Per una recopil·lació de sacerdots documentats a la necròpolis de Kom el-Ahmar/Xaruna, cf. GOMÀA, *GM*, 173, pp. 84-86.

⁷⁴⁸ GOMÀA, *GM*, 173, p. 84, n° 3 i 8.

d'aquest grup hi hauria hagut els sacerdots específics de l'Horus local, funcionaris dels quals però, tampoc en constatem l'existència abans d'època ptolemaica. A partir d'aquest període, les inscripcions procedents de la necròpolis de la ciutat testimonien nombrosos sacerdots denominats amb el títol de *Nb-nḥtw*, *Senyor del triomf*⁷⁴⁹, nom referent a l'atribut de l'Horus d'Hut-nesu que designaria al sacerdoti específic del seu culte, també documentat tant en el papir Jumilhac XIX, 11⁷⁵⁰, com en els textos del temple d'Edfu⁷⁵¹, però sota la forma de *Nb-nḥtw.f*, *Senyor del seu triomf*.

- **Sacerdots-purs d'Horus (*w^cbw n Hr*):**

El col·lectiu de sacerdots-purs d'Horus es documenta en el P. Loeb, 11 [doc. 17/18.10], probablement procedent de Tehna el-Guebel, durant l'any 9 del regnat d'Alexandre IV de Macedònia. Tot i que desconeixem si el terme *w^cb* era una designació genèrica del sacerdoti, amb la seva presència es demostra que a Acoris hi havia un clergat al servei d'Horus, i per tant, el culte d'aquesta divinitat.

c) Personal religiós d'Isis

- **Profeta d'Isis (*ḥm-nṯr n 3st*)**

El títol de profeta d'Isis es documenta molt probablement a Acoris en cinc personatges [doc. 17/18.7, 18 a 20, 22] testimoniats en el P.Loeb, 16, 17, 19 i 31 entre l'any 1 i 8 del regnat d'Alexandre IV de Macedònia. Per tant, el conjunt de sacerdots que contemporàniament exerciren de profetes de la deessa a Acoris demostra l'existència d'un col·legi sacerdotal al seu servei entre el 323-315 a.C. Desconeixem però, la resta de membres que composaven el clergat d'Isis i si aquest era independent o es vinculava per exemple, al culte osiríac.

- **Profeta d'Isis de la Casa d'Anubis (*ḥm-nṯr n 3st Pr-Ṛnpw*):**

Aquest títol es documenta en Paesis [doc. 17/18.23], un sacerdot amb diversos càrrecs religiosos de diferents indrets d'Egipte que podria haver viscut entre la dinastia XXX i la segona dominació persa. La seva complexitat no resideix en el títol habitual

⁷⁴⁹ Per un estudi detallat d'aquest sacerdoti, cf. GOMÀA, *GM*, 173, pp. 83-89.

⁷⁵⁰ VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 131, 209 (677).

⁷⁵¹ ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 342.

de simple profeta, sinó en la localització del culte d'Isis venerada a la Casa d'Anubis, santuari que suposadament podria estar ubicat a Cinòpolis⁷⁵². No obstant, la Casa d'Anubis, nom que designava el l'emplaçament on estava enterrat Osiris, es localitzava en nombrosos indrets d'Egipte⁷⁵³. Per exemple, en el P. Jumilhac (XV, 15), s'indica que Osiris “*ha estat enterrat(?) dins la Casa d'Anubis, a Siut, a Hardai, a Busiris i a Abidos*”. Vandier interpreta que aquesta Casa d'Anubis podria correspondre a un santuari independent de les localitats citades, o bé, més probablement, un santuari ubicat ja sigui a Siut o a cadascuna de les ciutats enumerades⁷⁵⁴. Sigui com sigui, en realitat no tenim elements suficients per poder concretar a quin emplaçament pertanyia aquest títol⁷⁵⁵, i amb reserves, l'integrem al nomus Cinopolita perquè podria fer referència al sacerdoci d'un santuari del territori estudiat. D'altra banda, tot i que tampoc justifica la relació entre aquest sacerdoci i Hardai, Isis fou una divinitat venerada al nomus i evidentment, com en qualsevol context osiríac, el seu culte està justificat en la Casa d'Anubis en la qual es vinculava Osiris.

d) Personal religions d'Osiris

- **Profeta d'Osiris (*hm-ntr n Wsir*)**

Aquest sacerdoci es documenta en tres ocasions [doc. 17/18. 8, 11 i 12] al P. Loeb 11, 13 i 17, molt probablement de Tehna el-Guebel. Les referències, datables entre l'any 1 i 10 del regnat d'Alexandre IV de Macedònia (c. 323-313 a.C.), documenten la presència a Acoris d'un personal religiós al servei d'Osiris, que a la vegada, testimonia el seu culte en el darrer quart del segle IV a.C.

e) Personal religions de Sobek

- **Lesonis de Sobek (*mr-šn Sbk*)**

El títol de *lesonis*⁷⁵⁶ de Sobek apareix en tres papirs de finals d'època macedònica (P.Loeb 6, 22 i 27) procedents de Tehna el-Guebel [doc. 17/18.5 i 15]. Únicament en el

⁷⁵² Maspero situa aquest sacerdoci a Cinòpolis: cf. MASPERO, *RecTrav*, 37, p. 8.

⁷⁵³ VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 89, i nota 4.

⁷⁵⁴ El mateix papir assenyala també l'existència d'una Casa d'Anubis a Abidos, la qual cosa podria indicar que en cada ciutat hi hauria un santuari amb aquest nom: P. Jumilhac, XV, 21.

⁷⁵⁵ El sarcòfag de Paesis, reutilitzat, fou localitzat a Saqqara, mentre que el conjunt de titulatures són de diversos punts d'Egipte: cf. doc. 17/18.23.

⁷⁵⁶ Cf. 4.2.1, a: *Lesonis*.

cas del P.Loeb, 6, es coneix el nom del titular, Hor [doc. 17/18.15], documentat durant l'any 10 del regnat d'Alexandre IV de Macedònia. També en el P.Loeb, 22, de la mateixa data, testimonia el càrrec de lesonis de Sobek, que molt probablement podria correspondre a Hor. D'altra banda, en el P. Loeb 27 [doc. 17/18.5], datat a l'any 1 del mateix rei, també identifica un lesonis de Sobek, tot i que no podem atribuir-lo amb seguretat a Hor perquè el càrrec de lesonis deuria ser temporal i nou anys abans podia haver estat ocupat per una altra persona. En tot cas però, amb el títol de lesonis de Sobek testimoniem, a les darreries del segle IV a.C., el màxim càrrec religiós encarregat de l'administració del temple i dels sacerdots de Sobek d'Acoris.

- **Profeta de Sobek / Profeta de Sobek de Tehna (*ḥm-nṯr n Sbk / ḥm-nṯr n Sbk T3-thn*)**

El títol de profeta de Sobek es documenta en el P. Loeb 2, 3 i 23 [doc. 17/18.6 i 13], de l'època d'Alexandre IV de Macedònia. Per tant, gràcies aquests testimonis es constata que durant l'últim quart del segle IV a.C. els profetes de Sobek, conjuntament amb el lesonis, formarien part de les altes jerarquies sacerdotals al servei del déu a Acoris.

- **Gran de les portes (*wr ʿ3wy*):**

El títol de “*Gran de les portes*”, es documenta en les inscripcions d'una estàtua pertanyent a l'hermopolità Xepsirdis [doc. 15.15], contemporani de Nectàneb I. Possiblement, el seu fill Totortaios [doc. 15.20] heretà el mateix sacerdoci, juntament amb un conjunt d'altres títols específics de les àrees veïnes del nomus de la Llebre que deuriem adoptar en ambdós personatges un caràcter honorífic. Com indica Vandier, el títol en qüestió correspondria a una forma del sacerdot-pur específic de Sobek de Mernefer (Acoris) que al P. Jumilhac s'assenyala com a *Wr ʿ3*, “*Gran de la porta*” -junt amb un altre sacerdot-pur, “*Aquell que tanca els dos batents (de la porta)*”-. Com succeeix habitualment amb els noms dels sacerdots específics, amb tota probabilitat la denominació d'ambdós títols faria referència a l'epítet “*guardià de la porta*”, que en el mateix papir s'atribuïa al déu Sobek de Mernefer⁷⁵⁷.

⁷⁵⁷ P. Jumilhac, XXI, 14-16= VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 132 (cf. comentaris, p. 215, nº 747-748; 751-752).

▪ **Sacerdots-purs de Sobek (*w^cbw Sbk*):**

En els P. Loeb 9, 13 i 24, datats durant el regnat d'Alexandre IV de Macedònia, es documenta la presència del col·lectiu de sacerdots-purs de Sobek a Acoris [doc. 17/18.9]. Desconeixem si el títol sacerdotal *Gran de les portes*, esmentat anteriorment, s'aplicava a la totalitat dels "purs" o bé corresponia a un càrrec diferenciat, potser al capdavant dels "purs", que efectuaria tasques rituals específiques de la litúrgia de Sobek a Acoris.

f) Personal religiós d'Harsomtus

▪ **Profeta d'Harsomtus l'infant que resideix a Hut-nesu (*hm-ntr n Hr-Sm3-t3wy p3 hrd hry-ib Hwt-Nsw*)**

Entre la gran quantitat de titulatures inscrites en el sarcòfag del Museu del Caire CG 29315 pertanyent a Totortaios [doc. 15.20], dignatari hermopolità de l'època de Teos/Nectàneb II, es documenta l'inusitat títol de *profeta d'Harsomtus l'infant que resideix a Hut-nesu*. Únicament testimoniat –que sapiguem– en aquest personatge, l'originalitat del sacerdoci consisteix en la identificació del culte d'Harsomtus a Hut-nesu. Tenint en compte la importància de Totortaios, probablement es tractava d'un sacerdoci amb un cert pes a Hut-nesu, tot i que com en la majoria de titulatures ocupades per aquest alt dignatari, en el seu cas probablement es tractava d'un càrrec de caràcter honorífic.

g) Altres sacerdocis

▪ **Arxiestolista del temple [...] (*hry mnḥ hwt-ntr* [...])**

La menció en un papir datat aproximadament al segle IV a.C. d'Horemheb [doc. 17/18.16], un sacerdot *hry mnḥ* que designem amb el terme grec d'*arxiestolista*⁷⁵⁸, testimonia l'existència d'un cap dels estolistes, i per tant, d'un grup de sacerdots encarregats de l'abillament i purificació de les estàtues divines. El títol en qüestió no es troba associat a una divinitat concreta sinó a un temple del qual no es conserva el nom però que probablement s'ubicava en aquest territori, ja que el text en el qual es documenta fa referència tant a Hardai com a Hut-nesu⁷⁵⁹. Desconeixem concretament la seva posició jeràrquica a l'interior del clergat, tot i que clarament els estolistes eren

⁷⁵⁸ VITTMANN, *LdÄ*, VI, col. 63-65 (i nota 13), s.v. Stolist.

⁷⁵⁹ CHAUVEAU, *Enchoria*, 14, pp. 21 i 29.

sacerdots d'alt rang que oficiaven en contacte amb les estàtues de culte i als qual se'ls devia exigir estrictes mesures de puresa; per aquest motiu, possiblement l'arxiestolista formava part de l'alt clergat cinopolità.

▪ **Lesonis (*mr-šn*)**

A finals de l'època macedònica, els P. Loeb 11 i 26 [doc. 17/18.3 i 4] documenten a Acoris el càrrec de lesonis. Com ja hem vist anteriorment en relació al sacerdoci de Sobek, durant el mateix període, el clergat del déu a la ciutat estava encapçalat per un lesonis, que exerciria de director tant del temple com del personal sacerdotal. En referència als lesonis dels esmentat papirs, l'escassa informació no permet concretar si aquest títol faria referència al lesonis de Sobek, si n'existia un pel conjunt de cultes, o si les altres divinitats venerades a Acoris disposaven d'aquest càrrec⁷⁶⁰.

▪ **Administrador dels pares divins (*rd n it-ntr*)**

Aquest insòlit títol de caràcter administratiu es documenta a Acoris en el P. Loeb, 3 [doc. 17/18.14] datat l'any 12 del regnat d'Alexandre IV de Macedònia. Malgrat que desconeixem quin era el seu àmbit d'actuació, en el mateix papir (P. Loeb 3, 3) es testimonia la quarta classe sacerdotal del Temple de Tehna, així com un profeta de Sobek de Tehna (P. Loeb, 3, 11), amb el quals podria estar vinculat.

▪ **Pastofor (*wn-pr*)**

El títol d'*wn-pr* es documenta l'any 2 del regnat d'Alexandre IV de Macedònia en el P. Loeb 19 [doc. 17/18.21] que, molt probablement, procedeix de Tehna el-Guebel. Amb aquest títol es designaria a “l'obridor del santuari” que efectuaria les mateixes funcions del *pastofor*⁷⁶¹, possiblement exercint d'ajudant en el desenvolupament de les cerimònies litúrgiques malgrat que no podem determinar clarament ni a quin culte pertanyia, ni quina posició jeràrquica ocupava a l'interior del clergat d'Acoris.

⁷⁶⁰ Per exemple, en el cas del P. Loeb, 11, 14 documenta un profeta d'Osiris [17/18.11] i el lesonis al qual es fa referència podria estar vincular amb el culte d'aquest déu.

⁷⁶¹ DE MEULENAERE, *CdE* XXXI, n° 62, pp. 209-302.

h) Conclusions

La documentació referent al territori ens indica nombrosos càrrecs religiosos al servei de diversos déus cinopolites, tot i que en alguns casos les titulatures podrien haver adoptat un caràcter honorífic. Pel cultes d'Hardai i Hut-nesu -al servei d'Anubis, Horus, Harsomtus i Isis-, es documenten simples profetes que formaven part d'un alt clergat en el qual es deuria integrar la figura de l'arxiestolista (d'un temple rellevant de la zona). Únicament en el cas del personal d'Anubis es testimonia un funcionari jeràrquicament inferior que exerciria d'escriba del déu possiblement a Hardai. És probable que, com a mínim, els sacerdots d'Horus i Anubis estiguessin encapçalats per un primer profeta que dirigia el culte, tal i com succeïa en època ptolemaica en el clergat d'Horus d'Hut-nesu. No obstant, no en tenim constància pel període estudiat i per tant, no ho podem confirmar.

D'altra banda, a Acoris es documenta durant el regnat d'Alexandre IV de Macedònia, el funcionariat religiós de Sobek, Isis, Osiris i Horus. A partir de la informació que disposem, el personal de Sobek és el més variat i consta dels càrrecs de lesonis, profeta, sacerdot-pur i sacerdot específic (*Gran de les portes*) -en el darrer cas, testimoniats a la dinastia XXX i probablement amb caràcter honorífic-. Pel que fa al personal al servei d'Isis i Osiris, es demostra la presència de profetes, mentre que en el cas d'Horus, trobem únicament sacerdots-purs.

4.4.2- SACERDOTS

Del conjunt de sacerdots documentats, només dotze funcionaris que haurien viscut durant el segle IV a.C. es poden vincular clarament en els clergats del territori. D'una banda, **Horemheb** [doc. 17/18.17], fill de Teos i Satis, probablement hauria estat enterrat a Et-Tamarkiya, la necròpolis d'Hardai, ciutat on exercí d'escriba al servei de la divinitat local. També l'homònim **Horemheb** [doc. 17/18.16], un alt funcionari sacerdotal que exercia com a cap dels estolistes, pertanyia probablement al territori perquè es troba assenyalat en un text demòtic fragmentat referent a la comptabilitat d'un temple del que es desconeix el nom i la divinitat, però que segons les referències indicades es deuria situar a la província cinopolita.

D'altra banda, tot i que la informació de la que disposem és realment escassa, localitzaríem deu sacerdots d'Acoris de l'època d'Alexandre IV de Macedònia. **Hatres**, **Sokortaios** (?), **Soknuquis** (?), fill d'Osorqueu i **Djed-totortaios** [respectivament, doc. 17/18.18 a 20 i 22] haurien exercit com a profetes d'Isis, mentre que **Osorqueu** i **Pa-(?)**-**Cnum** [respectivament, doc. 17/18.11 i 12] ostentaven el mateix càrrec però pel culte d'Osiris. Al servei de Sobek únicament coneixem un profeta, **Ptahotep** [doc. 17/18.13], i **Hor** [doc. 17/18.13], el lesonis del déu durant l'any 10 del regnat d'Alexandre IV de Macedònia. Per acabar, malgrat que ignorem a quin clergat d'Acoris estaven vinculats, **Herieus**, fill de Djedmehtfenis [doc. 17/18.14] i **Djeharpeto** [doc. 17/18.21] exerciren respectivament com a administrador dels pares divins i pastofor.

Pel que fa referència a la resta, els dignataris que ostenten sacerdocis dels nomus 17 i 18 de l'Alt Egipte són bàsicament d'altres regions d'Egipte. Durant el regnat de Psamètic I, **Peteisis** i **Pakhraf** [respectivament doc. 20.2 i 1], dos caps de la navegació heracleopolitans, posseïen el títol de profeta d'Anubis possiblement corresponent a un sacerdoti del nomus cinopolita. Tot i que es tractaria d'un territori relativament allunyat, potser estava vinculat a la jurisdicció heracleopolitana ja que ambdós dignataris, bàsicament governadors, s'ocupaven de la direcció del clergat d'Àrsafes a Heracleòpolis però també de sacerdocis del Fayum, i en el cas de Peteisis, del Hiba i Afroditòpolis.

D'altra banda, **Hor** [doc. 16.3] era un militar memfita al qual ens hem referit en l'anàlisi del nomus de l'Òrix i, entre els sacerdocis que ostentava, fou tant profeta d'Horus d'Hut-nesu com d'Hebenu. Tal com hem esmentat, ambdós càrrecs podien haver estat ocupats abans de dur a terme les obligacions essencialment militars, centrades a l'àrea memfita, o bé, foren simplement sacerdocis de caràcter honorífic⁷⁶². El seu homònim **Hor** [doc.17/18.1], que hauria viscut entre la fi de l'època saïta i l'inici de la persa, així com el seu fill **Udjahorresne** [doc. 17/18.2], de la dinastia XXVII, tampoc procedien del nomus Cinopolita, sinó que probablement eren originaris del nomus 7 del Baix Egipte, perquè tant ells com el pare d'Hor, també denominat Udjahorresne, eren profetes d'Ha, senyor de l'Occident, divinitat local del nomus. A banda d'aquest títol, Hor portava diversos títols religiosos com a profeta de diverses divinitats del Delta, a les quals se sumaven els sacerdocis de profeta d'Anyuy, senyor de Tjebu, al nomus 10 de l'Alt Egipte, i profeta d'Anubis, senyor d'Hardai. La pràctica

⁷⁶² Cf. *supra*, 4.3.2.

conjunta de tots els sacerdocis probablement era impracticable i per tant, és possible que en alguns casos adoptessin un caràcter honorífic. D'altra banda, però, es podria interpretar que Hor, com a funcionari al servei de la monarquia, s'hagués desplaçat en diferents àrees d'Egipte en les quals hauria adquirit i potser exercit els diversos sacerdocis. En tot cas, la totalitat dels títols religiosos haurien estat heretats pel seu fill, igualment titulat (*mi nn*), Udjahorresne, tot i que possiblement en aquest cas els sacerdocis fossin honorífics, ja que no s'especifiquen en la titulatura del personatge, malgrat que s'assenyalen la resta de títols militars i civils.

De la mateixa manera, **Xepsirdis** [doc. 15.15] i el seu fill **Totortaios** [doc. 15.20], contemporanis de la darrera dinastia indígena, no residien al territori sinó que eren alts dignataris hermopolitans que ostentaven un sacerdoci específic d'Acoris, potser vinculat amb els cultes d'Hermòpolis Magna –en el cas de Totortaios, també era profeta d'Harsomtus a Hut-nesu-. Tots dos, encara que especialment Totortaios, ostentaven elevades titulatures entre les quals es documenten títol religiosos tant del nomus de la Llebre com de les àrees circumdants que probablement no corresponen a sacerdocis reals, però distingeixen la seva condició i influència tant en l'entorn hermopolità com en diverses regions d'Egipte.

Per acabar, probablement també entre finals de la dinastia XXX i la segona dominació persa, **Paesis** [doc. 17/18.23], fill d'una dama noble, Tasomtus, ocupava alguns sacerdocis de l'Egipte Mitjà, documentats el seu sarcòfag de basalt, reutilitzat posteriorment i localitzat a Saqqara. No obstant, les seves titulatures, disperses per diferents localitats, no permeten identificar la procedència exacta d'aquest dignatari ni si, com ja hem exposat, va exercir realment a Hardai com a profeta d'Isis de la Casa d'Anubis.

4.4.3- CULTES

- **Anubis**

La fusió dels nomus 17 i 18 de l'Alt Egipte també s'observa en època tardana a partir de l'associació dels cicles divins d'ambdues províncies. El déu falcó Anty/Dunanuy, posteriorment Dunauy, una forma d'Horus, fou el déu tradicional del

nomus 18 mentre que Anubis ho era del nomus 17. No obstant, amb l'agrupament de les dues províncies, Anubis va esdevenir el déu principal d'Hardai i del territori cinopolita⁷⁶³, tot i que de vegades es sincretitzà amb Horus, que adoptà un rol secundari⁷⁶⁴.

A la Capella Blanca, Anubis era considerat senyor d'Henu, antiga capital de la província, que es traslladà a Saka a partir de l'Imperi Nou, i que a la Baixa Època es troba establerta definitivament a Hardai⁷⁶⁵. L'*Anubis, senyor de Dunauy*⁷⁶⁶ o *senyor d'Hardai* probablement no era el déu local d'Hardai, però com a divinitat del nomus 17 es deuria establir a la nova capital en la qual residia el centre principal del seu culte, coincidint amb el moment en el qual Hardai també es va convertir en un gran centre osiríac⁷⁶⁷. Vinculat doncs com a mínim des de la Baixa Època a la ciutat, Anubis va continuar com a la divinitat principal en època grecoromana, tal i com es pot observar a través del nom que els grecs empraren per designar la ciutat, Cinòpolis⁷⁶⁸, en la qual segons Strabó⁷⁶⁹, els gossos hi eren venerats i s'alimentaven com animals sagrats. Lògicament aquest fet va provocar que la prohibició del nomus fos "*Maltractar el gos salvatge o el gos de caça*"⁷⁷⁰, dues manifestacions d'Anubis. També Plutarc⁷⁷¹, en referència a l'aspecte sagrat dels gossos, narra un relat en el que es manifesta l'enemistat entre cinopolitans i oxirrinquites ocasionada perquè els primers es menjaven l'oxirrin, i els segons, el gos, animals consagrats respectivament a Tueris i Anubis.

No es coneixen les restes arqueològiques procedents de la ciutat perquè s'ignora el seu emplaçament exacte, encara que, tal i com es pot constatar a través de la necròpolis de cànids de Xeikh Fadl situada a la riba oriental del Nil, al nord d'Hardai/Cinòpolis, en un moment indeterminat de la Baixa Època el culte d'Anubis es vinculà als rituals

⁷⁶³ OSING, *P. Tebtunis*, I, 2, p. 235; ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, p. 342. Cf. també DAUMAS, *Les dieux*, p. 69, i especialment KEES, *ZÄS*, 58, pp. 92-101; VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 32-33, 41-42 (i nota 10).

⁷⁶⁴ Cf. *infra*, 4.4.3: Horus.

El sincretisme entre ambdues divinitats es pot observar, per exemple, al temple de Dandara (CAUVILLE, *Dandara*, X, 157, 276), o d'Edfu (DERCHAIN, *CdE*, LXXIII, p. 60).

⁷⁶⁵ GEISSEN, WEBER, *ZPE*, 151, pp. 279-281; MONTET, *Géographie*, II, pp. 166-170; VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 42.

⁷⁶⁶ Nom que denomina tant el nomus 18 de l'Alt Egipte, com la seva insígnia i el déu, o la ciutat d'Hardai i el seu districte: VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 41, 334, col. 2, s.v. *Dwn-ḥwy*.

⁷⁶⁷ KEES, *ZÄS*, 58, p. 96; VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 33.

⁷⁶⁸ Durant el període romà, Anubis és representat a les monedes encara com a divinitat principal de la ciutat: FEUARDENT, *Numismatique*, II, p. 304 (nº 3521, 3522).

⁷⁶⁹ STRABÓ, *Geografia*, XVII, 40.

⁷⁷⁰ ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, p. 342.

⁷⁷¹ PLUTARC, *De Iside et Osiride*, 72.

d'enterrament dels animals que equivalien a les manifestacions físiques del déu⁷⁷². Pròxima a la necròpolis de cànids s'ubica la necròpolis de la ciutat, a Et-Tamarkiya, d'on procedirien alguns sarcòfags –com el de Horemheb [doc. 17/18.17]-⁷⁷³ que testimonien el culte d'Anubis, senyor de Dunaui.

Tot i ser una divinitat local, Anubis fou, de fet, un dels déus més antics i importants del panteó egipci, vinculat essencialment amb funcions funeràries que li atribuïen el rol de guardià de la necròpolis i per tant, dels difunts, motiu pel qual s'associava amb la momificació i els rituals funeraris⁷⁷⁴.

Amb aquestes característiques es documenta clarament al nomus Cinopolita, on està excepcionalment ben testimoniada gràcies al P. Jumilhac⁷⁷⁵. L'Anubis de Cinopolis era principalment un déu vinculat amb la recomposició i conservació dels membres d'Osiris, a partir dels humors dels quals es genera la inundació. Tal i com evidencia Goyon⁷⁷⁶ a partir de les aportacions de l'esmentat papir, Anubis d'Hardai era el Senyor de Sepa de Kher-Aha, l'emplaçament heliopolità situat a l'entrada del Delta a partir del qual sorgia la crescuda al Baix Egipte. A Hardai, Anubis s'ocupava de preservar el cos d'Osiris agrupant el conjunt d'elements del cos que embenà i empaquetà dins la nebris (*Mht/Imy-Wt*)⁷⁷⁷. D'aquests membres, sorgiren els humors⁷⁷⁸ –en el Temple dels humors (*Hwt-rdww*)⁷⁷⁹ – que Anubis conservà dins un reliquiari (*snw*), ubicat dins el Temple del Senu (*Hwt-snw*)⁷⁸⁰. Per tant, gràcies a l'acció d'Anubis, el déu activava la crescuda del Nil generada pels humors fèrtils d'Osiris, que proporcionaven aliment a Hardai, i per extensió, a tot Egipte⁷⁸¹.

⁷⁷² CHARRON, *Égypte*, 23, pp. 7-22.

⁷⁷³ Que coneguem, també els sarcòfags de Brooklyn n° 34.1221 i 34.1222: DE MEULENAERE, *BiOr*, XVII n° 1/2; GOMÀA, *MDAIK*, 57, pp. 36-37, tf. 9-12. Cf. *supra*, 4.4.1: a, *Escriba d'Anubis, senyor de Dunaui*.

⁷⁷⁴ Característiques que se li atribueixen al nomus cinopolita, segons el manual de geografia litúrgica d'Edfu: cf. DERCHAIN, *CdE*, LXXIII, p. 60, nota 2. A les capelles osiríaques de Dandara, l'Anubis del nomus 17 de l'Alt Egipte és també l'embalsamador d'Osiris: CAUVILLE, *Dendara*, X, 328.

⁷⁷⁵ P. Jumilhac, V, 1-VII, 2= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 116-118.

⁷⁷⁶ BEINLICH, *Osirisreliquien*, pp. 132-133; 232-233; GOYON, *Essays Heerma van Voss*, pp. 37-41. Cf. també PANTALACCI, *GM*, 52, p. 59-60.

⁷⁷⁷ P. Jumilhac, XIII, 11-14= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 124-125.

⁷⁷⁸ P. Jumilhac, IV, 10-15= VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 115.

⁷⁷⁹ P. Jumilhac, III, 1-2; V, 8 (banda inferior)= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 135, 137.

⁷⁸⁰ P. Jumilhac, VIII, 3= VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 119 (cf. també pp. 39-40). En les capelles osiríaques de Dandara, s'indica que la relíquia es protegeix al Temple de l'Udjat: CAUVILLE, *Dendara*, X, 80.

⁷⁸¹ P. Jumilhac, XII, 2-7 i XVII, 22-24= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 122 i 130.

▪ Horus

El déu originari del nomus 18 era un déu falcó, Anti, assimilat posteriorment a Dunanuy, que es transformà en Dunaui, el falcó de les ales esteses, una forma d'Horus local. A la Baixa Època adoptà un rol secundari respecte a Anubis, déu amb el qual però, es podia sincretitzar com Horus-Anubis vinculant-se amb les seves funcions funeràries⁷⁸². El seu centre de culte principal fou Hut-nesu, tot i que durant la Baixa Època només coneixem un únic oficiant al seu servei [doc. 16.3] i de fet, el seu clergat es troba molt més ben documentat durant l'època ptolemaica⁷⁸³, moment en el qual, a nivell local deuria recuperar la seva rellevància. Aquest no fou però l'únic indret de culte a la província i també fou venerat per exemple, a Acoris, on documentem personal sacerdotal al seu servei, associat possiblement al culte d'Horus de Quemis⁷⁸⁴.

El P. Jumilhac⁷⁸⁵ proporciona una magnífica descripció de l'Horus d'Hut-nesu d'època ptolemaica, i probablement és convenient oferir-ne la traducció: “*Pel que fa a Hut-Nesu, el seu nom és El castell del rei i s'anomena Hut-nesu des de que Horus hi va exercir les funcions reials. Va aparèixer sobre el tron del seu pare Osiris, quan hagué governat la part de Set en el país del Sud [...]. Es manifestà amb les grans corones atef, després d'haver reunit les Dues Poderoses sobre el seu cap [...]. Pel que fa al déu d'aquest indret és Horus, fill d'Osiris [...] sobre el tron del seu pare, sota l'aspecte d'una estàtua dempeus i amb l'actitud de marxa, amb un cap de falcó, els braços caient als costats i les mans aguantant el mekes; les carns d'aquest déu són d'or [...]. El rei que és allà assegut, és Horus reposant sobre el seu sòcol; la corona atef està sobre el seu cap. Isis es allà, amb l'aspecte d'una estàtua, asseguda sobre un tron, amb cap humà, portant la corona hathòrica al seu cap, i el seu fill als seus braços*”.

Segons la continuació del relat del P. Jumilhac, el déu era venerat a *Hut-Udjat*, i el seu sacerdot específic s'anomenava *Aquell que porta l'ull Udjat*, *Aquell que està sobre el seu tron* i *El senyor del triomf*. En els tres casos, es faria referència a les característiques divines de l'Horus local, d'una banda associat a l'Udjat, i de l'altra, com a déu unificador que regnava tot Egipte des d'Hut-nesu. Resumint doncs, l'Horus d'Hut-nesu era el fill d'Osiris que exercia de déu-monarca legítim dels Dos Països, tal i

⁷⁸² P. Jumilhac, VI, 3-16= VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 117 (i comentari pp. 28-33). Cf. també DAUMAS, *Les dieux*, p. 69; KEES, *Horus und Seth*, p. 27; KEES, *ZÄS*, 58, pp. 92-101.

⁷⁸³ Cf. nota 747.

⁷⁸⁴ Cf. P. Loeb, 7-9 = SPIEGELBERG, *P. Loeb*, pp. 21-33.

⁷⁸⁵ P. Jumilhac, XIX, 1-10=VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 131

com indiquen també els atributs de les estàtues d'Horus descrites i representades en el P. Jumilhac -d'una banda, amb el mekes, i de l'altre, la corona-atef, especialment vinculada a Osiris-. A la vegada, també era l'infant d'Isis que fou venerat amb la forma d'Harsomtus, i que vinculat a l'àmbit osiríac i funerari, es podia sincretitzar amb la divinitat principal del nomus i esdevenir Horus-Anubis⁷⁸⁶.

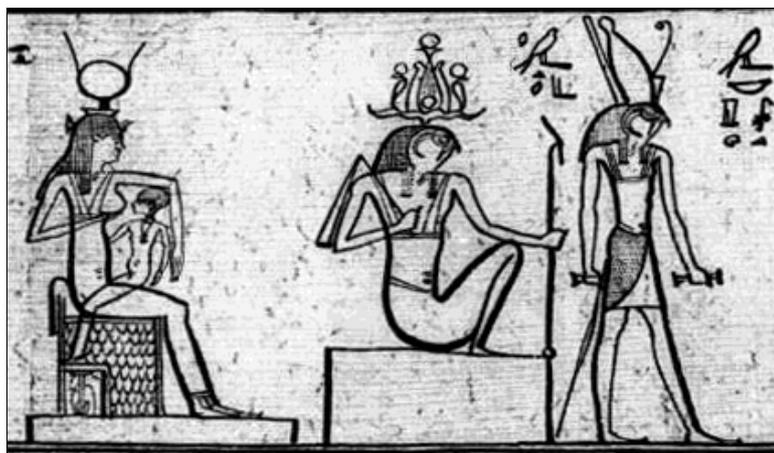


Fig. 37- Representació de les divinitats d'Hut-nesu descrites en el text.
P. Jumilhac, XIX, tres primeres vinyetes de la dreta.

▪ **Harsomtus:**

El seu culte es documenta durant la dinastia XXX a través de Totortaios, que era *profeta d'Harsomtus l'infant resident a Hut-nesu*. El déu-infant⁷⁸⁷, assimilable a Harpòcrates⁷⁸⁸, era evidentment un aspecte del déu-monarca Horus d'Hut-nesu sota la qualificació, característica de la Baixa Època, d'*Unificador-del-Doble-País (Sm3-t3wy)*⁷⁸⁹. Tot i que no coneixem altres testimonis locals, lògicament es deuria venerar a Hut-nesu, el *Castell del Rei* en el qual, com ja hem indicat, segons el P. Jumilhac⁷⁹⁰ residia Horus com a successor d'Osiris, després d'haver reunit l'Alt i el Baix Egipte.

▪ **Sobek:**

Pel període que fem referència testimoniem el culte de Sobek a Acoris/Mernefer (Tehna el-Guebel) gràcies a la presència de dos sacerdots específics de la dinastia XXX,

⁷⁸⁶ Cf. *supra*, 4.4.3: Horus.

⁷⁸⁷ BRUNNER, *LdÄ*, II, col. 648-651; SCHENKEL, *LdÄ*, III, col. 21, s.v., Horus.

⁷⁸⁸ P. Jumilhac, VI, 2-3=VANDIER, *P. Jumilhac*, pp.117.

⁷⁸⁹ Aquest epítet esdevé una divinitat per sí mateixa, cf. *infra*, 4.7.3: Somtus.

⁷⁹⁰ P. Jumilhac XIX, 2-5= VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 131. Cf. 4.4.3: Horus d'Hut-nesu.

denominats segons el que probablement era un qualificatiu de Sobek d'Acoris, *Gran de les portes* [doc. 15.15; 15.20], i als quals afegir diversos funcionaris sacerdotals al servei del mateix déu, però de finals del segle IV a.C.

El culte del déu cocodril es testimonia a *Ṭw-nš3/Ṭnš3* (Naslat al-‘Amudain)⁷⁹¹ com a mínim des de la dinastia XII⁷⁹², i com a senyor d'aquest emplaçament, Sobek-Re es documenta a Acoris junt amb Amon en una estela d'època de Ramesses III⁷⁹³. De fet, el seu culte es documenta principalment a Menefer/Acoris tot i que, per exemple, també formà part del panteó d'altres indrets de la província: fou venerat a Menankh, localitat de la riba occidental, a una quinzena de kilòmetres al nord (Samalut), així com al del Speos d'Hathor d'Ankhuy, a la riba oriental d'aquesta ciutat⁷⁹⁴.

Amon, el lleó sobre la terrassa, fou probablement el déu principal d'Acoris, tot i que Sobek també fou especialment rellevant a la ciutat, i de fet, pel període que estudiem només tenim constància del seu culte. En tot cas, ambdues divinitats es veneraven en el període grecoromà, i en l'època de Neró es reconstruí el temple d'Amon del regnat de Ramesses II. També en el segle I d.C. es localitzaren a la tomba rupestre n° 3 diverses mòmies de marrans i cocodrils, respectivament els animals sagrats d'Amon i Sobek⁷⁹⁵.

En el període que ens interessa no coneixem testimonis del culte d'Amon però en canvi, es documenta el culte de Sobek en un grafit probablement d'època saïta del Speos de Tehna el-Guebel, on s'identifica com a *senyor de Bakh*, és a dir, la muntanya en la que es venerat⁷⁹⁶. En els P. Loeb⁷⁹⁷, de finals del segle IV a.C. (c. 317-305 a.C.), Sobek és designat *senyor de Mernefer* i *senyor de Bakh*, el déu al servei del qual servirien els sacerdots específics “*Grans de les portes*” que en el P. Jumilhac⁷⁹⁸ s'identifiquen com als sacerdot-purs de Sobek a Mernefer. Segons el mateix papir, el déu és denominat en aquest indret com a *senyor dels camins* i a la vegada, *senyor de Rouat resident a Mernefer* i estaria ubicat a l'entrada d'una cova de la muntanya de

⁷⁹¹ MONTET, *Géographie*, II, p. 168-169.

⁷⁹² GRANDET, *P.Harris I*, vol. II, pp. 201-202 (802).

⁷⁹³ En una estela rupestre de Tehna del regnat de Ramesses III: cf. GUERMEUR, *Les culte d'Amon*, p. 392 (DR AKORIS 1: publicació de les inscripcions i recull de la bibliografia referent a l'estela.)

⁷⁹⁴ P. Jumilhac, XXI, 17-19=VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 132 (cf. també comentaris, pp. 49-50)

⁷⁹⁵ ABOU SEIF, *ASAE*, 26, p. 36; LACAU, *ASAE*, 26, p. 38-41. Cf. també, GUERMEUR, *Les culte d'Amon*, p. 395.

⁷⁹⁶ KESSLER, *Historische Topographie*, pp. 275 (dok. 1)-277.

⁷⁹⁷ P. Loeb, 6,4-5; 7,5; 8,49; 10,6-7; 24,20. Cf. KESSLER, *Historische Topographie*, p. 276 (dok. 2); SPIEGELBERG, *P.Loeb*, p. X.

⁷⁹⁸ P. Jumilhac, XXI, 10-16=VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 132.

Bakh, on Sobek era considerat com el guardià de la porta sud del Hut-Benben -que podria fer referència al Hut-Benu-, i de la porta sud de la Casa de l'embalsamament, ocupant-se d'expulsar Set i els seus enemics. Per tant, Mernefer podria considerar-se una filial dels esmentats temples de la zona d'Hardai⁷⁹⁹, i en ella, Sobek deuria adoptar una funció antisetiana⁸⁰⁰ probablement vinculada a Osiris, que també fou qualificat com a *senyor de Menefer* i *senyor de Bakh*⁸⁰¹.

▪ **Isis:**

Com ja hem esmentat en relació al títol de profeta d'Isis de la Casa d'Anubis, no podem certificar que el sacerdocí ostentat per Paesis [doc. 17/18.23] correspongués a un càrrec de la província Cinopolita. No obstant, Isis, especialment documentada en època ptolemaica, fou una divinitat important al nomus i amb tota probabilitat fou venerada a través d'un funcionariat sacerdotal al seu servei que però, testimoniem només durant l'època macedònica a Acoris, localitat on fou venerada com a una divinitat secundària, vinculada a la triada osiríaca.

Les llistes de geografia religiosa d'època ptolemaica consideraven Isis com una divinitat del nomus 17 de l'Alt Egipte, junt amb Bata, Horus i Neftis⁸⁰². La deessa també apareix especialment mencionada en el P. Jumilhac, on és enumerada com a divinitat de la província Cinopolita, per darrera d'Osiris, Anubis i Horus⁸⁰³. Evidentment, estava integrada en el cicle osiríac dins el qual participava junt amb el seu fill Horus i Neftis, recercant els fragments del cos del seu espòs Osiris⁸⁰⁴. Per aquest motiu podria haver estat venerada a una Casa d'Anubis de la zona d'Hardai, on fou considerada la mare d'Anubis-Horus a la Casa de l'embalsamament, *imy-wt*⁸⁰⁵, i se li retia culte en un pavelló diví denominat *Hwt-Mnht*, el *Temple de l'Excel·lent* o *dels Vestits*, que es podria vincular amb el teixit *mnht*, usat per l'embalsament⁸⁰⁶. També

⁷⁹⁹ VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 215, notes 746, 747.

⁸⁰⁰ Funció que també adopta a Menankh; cf. nota 794.

⁸⁰¹ KEESLER, *Historische Topographie*, pp. 277 (dok. 4); VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 48.

⁸⁰² OSING, *P. Tebtunis*, I (2 i 3): pp. 234 i 268.

⁸⁰³ P. Jumilhac, IV, 18=VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 115.

⁸⁰⁴ P. Jumilhac, V, 1-9 (Text inferior)= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 137-138.

⁸⁰⁵ P. Jumilhac, V, 7=VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 116.

⁸⁰⁶ P. Jumilhac, VII, 9=VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 118 (cf. també comentaris, p. 159, n° 164). Cf. també DARESSY, *RecTrav*, 16, p. 45.

fou present a la capital tradicional del nomus 18, Hut-nesu, on segons el P. Jumilhac⁸⁰⁷ se li retia culte com a mare d'Harpòcrates, probablement una forma d'Harsomtus.

El mateix papir la integra en un conjunt de llegendes vinculades als territoris dels nomus 17 i 18 de l'Alt Egipte⁸⁰⁸, com la de les caixes robades per Set que contienien els Ulls d'Horus⁸⁰⁹. Principalment però, actuà de protagonista de les lluites contra Set al nomus Cinopolita. D'una banda, va massacrar els enemics del nomus 19 de l'Alt Egipte contra els quals lluità al sud d'Hardai (Siririyia), com a Hathor, senyora dels Dos brasers, amb la forma de la seva mare Sacmis. De l'altra, a Geheset, al nord del nomus, exterminant com una Hathor-Isis transformada amb ureus⁸¹⁰, a Set i els seus aliats, sempre els seus veïns oxirrinquites. Tal com indica la llegenda, fou doncs venerada en diferents emplaçaments del territori, considerada com una forma d'Hathor, senyora dels Dos brasers i de Geheset⁸¹¹, a la qual també s'assimilà Uadjet, deessa que va prendre el rol isíac com a mare d'Horus i senyora del nomus.

Per finalitzar, a la Ciutat de la Vaca, pròxima a Acoris, es retia culte a Isis, probablement com una forma de la vaca Hesat vinculada a l'Hathor d'Afrodítòpolis (Atfih)⁸¹². També segons el P. Jumilhac, el déu Tot hauria agafat el cap d'una vaca de la ciutat per posar-lo en una deessa decapitada probablement a Afrodítòpolis, localitat en la qual s'ha localitzat la tomba d'una vaca Isis-Hesat denominada "senyora de la Ciutat de la Vaca"⁸¹³.

▪ **Osiris:**

Durant el període estudiat, únicament documentem el culte d'Osiris a la ciutat d'Acoris a partir de dos profetes al seu servei de l'època d'Alexandre IV de Macedònia. La divinitat estaria però, més ben testimoniada en època romana⁸¹⁴, període del qual

⁸⁰⁷ P. Jumilhac, XIX, 10= VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 131. L'estàtua que es descriu està representa el mateix papir: VANDIER, *P. Jumilhac*, pl. XIX, banda inferior, tercera vinyeta de la dreta. Cf. *supra*, 4.4.3: *Horus d'Hut-nesu*.

⁸⁰⁸ VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 35 i 109.

⁸⁰⁹ P. Jumilhac, XIII, 15-XIV, 21= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 125-126.

⁸¹⁰ P. Jumilhac, II, 21-III, 12; XXI, 21-XXII, 3; XXIII, 10-16= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 114; 132-134.

⁸¹¹ Respectivament, P. Jumilhac XXI, 1-9; XXI, 21-XXII, 3; XXIII, 10-16= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 132-134.

⁸¹² Cf. *infra*, 4.9.3: *Hathor*.

⁸¹³ P. Jumilhac, XXI, 1-7=VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 132 (cf. comentaris p. 47 i nota 10, p. 63). Cf. *infra*, 4.9.3.

⁸¹⁴ GOYON, *Les voies d'Osiris*, pp. 100-119; LEFEBVRE, *ASAE*, 4, pp. 227-231; LORTET, GAILLARD, *La faune momifiée*, II, pp. 209-213; RAVEN, *OMRO*, 63, pp. 21-24.

dataria la necròpolis osiríaca amb inhumacions de pseudomòmies de Sòcar-Osiris vinculades probablement als rituals osiríacs del mes de Khoiak. En elles, Osiris era qualificat com a senyor de Menefer i senyor de Bakh⁸¹⁵, epítets atribuïts igualment al déu Sobek d'Acoris.

D'altra banda, tot i que no tenim evidències del seu culte pel període que estudiem, és obvi que el déu fou venerat especialment a la zona d'Hardai, centre de culte osiríac probablement ja durant la Baixa Època. Tot i que la divinitat principal d'Hardai fou Anubis, manifestament el déu embalsamador estava vinculat a Osiris, déu associat a la crecscuda i la fertilitat. Com ja hem esmentat anteriorment en relació a Anubis, la teologia local considerava que la relíquia preservada al nomus eren els humors d'Osiris reunits per Horus-Anubis. Gràcies a la seva acció, els humors, assimilats a les aigües del Nil, generaven la crecscuda que provocava la fertilitat. El P. Jumilhac⁸¹⁶ especifica la importància del culte osiríac al territori i entre d'altres referències, s'assenyala per exemple, la recerca efectuada per Horus, Isis i Neftis dels fragments del cos d'Osiris trossejat per Set. Recompost posteriorment per Anubis, dels membres divins sorgiren els humors que es custodiaren pel mateix déu en el nomus cinopolita, emplaçament que fou considerat com un punt d'origen de la inundació causada a partir dels humors d'Osiris però gràcies a l'acció d'Anubis.

Desconeixem les característiques particulars d'Osiris a Acoris, i per tant, no podem afirmar que existís una connexió entre el rituals osiríacs d'Acoris i d'Hardai –de fet, a partir d'època ptolemaica, la ciutat formava part de l'Hermopolita-. En tot cas, tal i com s'ha esmentat en el comentari de Sobek, les referències del P. Jumilhac indiquen que el déu cocodril, senyor de Bakh, era el guardià a Mernefer/Acoris de la porta sud dels temples d'Hardai, palesament amb caràcter osiríac. Per aquest motiu, a Acoris, punt geogràficament estratègic per l'entrada al nomus des del sud, el culte d'Osiris deuria estar vinculat amb el de Sobek, que probablement actuava com a protector del déu.

⁸¹⁵ KEESLER, *Historische Topographie*, pp. 277 (dok. 4); VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 48.

⁸¹⁶ P. Jumilhac, III, 1-V, 9; =VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 135-138.

4.4.4- LLOCS DE CULTE I RITUALS ASSOCIATS

Les fonts de la Baixa Època no proporcionen informació dels rituals que es desenvolupaven en el nomus Cinopolita, encara que les d'època grecoromana ofereixen indicis suficients per a poder interpretar per exemple, la rellevància del culte osiríac a l'entorn del qual es deurien centrar una part important de les festivitats religioses del territori.

Ja hem esmentat que Anubis agrupà les parts divines d'Osiris i les embolicà conservant-les dins la nebris (*Mht/Imy-wt*). Del cos del déu haurien sorgit els humors que Anubis preservà i gràcies al rol del qual s'originava la crescuda que provocava la inundació nodridora d'Egipte. A les capelles osiríaques de Dandara s'expliciten les accions efectuades per l'Anubis del nomus cinopolita i que probablement es reproduïen durant les festivitats osiríaques del mes de Khoiak en el territori. D'una banda, els textos assenyalen que Anubis entregava a Osiris el reliquiari que contenia la relíquia divina del nomus i que corresponia als humors osiríacs que el déu rebia, col·locant-los dins el seu cos. D'altra banda, s'esmenta que Anubis-Dunauy oferia al seu pare el vas del Temple dels Humors (*Hwt-rdww*), protegit en el Temple de l'Udjat (*Hwt-Wd3t*), i també en aquest cas Osiris el prenia, situant-lo en el seu cos⁸¹⁷. És possible doncs, que a Dandara es reproduïssin les accions elementals dels rituals de la província cinopolita i que a la zona d'Hardai hi hagués hagut el Temple dels Humors en el qual residia Osiris i d'on havien sorgit els humors. Constituïnt la relíquia del territori, els humors probablement eren preservats en un altre temple -a Dandara, s'indica el Temple de l'Udjat, mentre que en el P. Jumilhac, el Temple del Senu (*Hwt-snw*)-, i en les cerimònies locals dels rituals osiríacs de Khoiak és possible que es reproduís l'acció d'Anubis-Horus, traslladant la relíquia al Temple dels Humors i entregant-la a Osiris, que a partir de l'assimilació dels seus humors, generava la fertilitat.

En relació a les mateixes divinitats es pot vincular la festa de la llaura que s'indica en el P. Jumilhac⁸¹⁸. Iniciada el quart mes de l'estació de primavera, en ella es commemorava la recerca efectuada Horus, Isis i Neftis dels fragments del cos d'Osiris i tenia com a objectiu final, la recomposició del déu per part d'Anubis a partir de l'embenatge dels seus membres divins dels quals s'originaven el humors generadors de la crescuda, indispensable per fomentar la fertilitat del territori -fet que deuria

⁸¹⁷ CAUVILLE, *Dandara*, X, 79-80.

⁸¹⁸ P. Jumilhac, III, 1-V, 9 =VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 135-138 (cf. comentari pp. 99-100).

materialitzar-se amb la realització d'un Osiris vegetant que no obstant, diferia del simulacre dels rituals de Khoiak-. D'aquesta manera, els rituals del nomus probablement representaven el procés cíclic de la recerca dels fragments osíriacs (festa de la llaura) a partir de l'agrupació dels quals –gràcies a Anubis- s'originaven els humors que anualment es retornaven a Osiris (durant les festes de Khoiak), per a poder efectuar la fertilització que permetria el ressorgiment periòdic de la vegetació.

4.5- EL HIBA

El Hiba, l'antiga *T3yw-D3y*, s'ubicava al nord del nomus 18 tot i que probablement durant la Baixa Època es deuria annexionar al nomus 20 de l'Alt Egipte⁸¹⁹. La documentació procedent de la ciutat és especialment rica gràcies a les referències de sacerdots localitzades en alguns papirs d'època saïta i persa, d'entre els quals destaca concretament el P. Rylands IX⁸²⁰. En ell es recull la història d'una família de sacerdots d'Amon al Hiba i es reflecteix el panorama del clergat de la ciutat des del regnat de Psamètic I fins al de Darius I, proporcionant nombroses referències de l'accés i funcionament dels funcionariats sacerdotals, manifestament vinculat a Heracleòpolis Magna. A l'abundant documentació relativa al sacerdoci dels esmentats papirs, s'afegeixen sis sacerdocis testimoniats a partir dels materials d'època saïta procedents del Hiba conservats al *Museo Egizio di Firenze*⁸²¹.

4.5.1- SACERDOCIS

a) Personal religiós d'Amon

▪ **Profeta d'Amon (*ḥm-nṯr n Imn*):**

Es documenten deu profetes d'Amon al Hiba entre el regnat de Psamètic I i el de Darius IX, període documentat a través del relat que figura en el P. Rylands IX. Teòricament, aquest títol estava sota la potestat del cap de la navegació Peteisis [doc. 20.2] que, com a governador resident a Heracleòpolis Magna, deuria tenir la jurisdicció del Hiba i el seu clergat⁸²². En el P. Rylands IX, 8/1-3 s'assenyala explícitament que el cap de la navegació Peteisis, al qual corresponia aquest càrrec vinculat també a l'Ennèada del Hiba, va concedir-lo al seu cosí Peteisis (I) [doc. 18/20.12].

El sacerdoci atorgat a Peteisis (I) es troba expressat en el P. Ryl. IX amb diferents epítets locals d'Amon: *profeta d'Amon de Tayudjay i la seva Ennèada, Profeta d'Amon-*

⁸¹⁹ Motiu pel qual hem assenyalat la documentació procedent del Hiba amb la numeració 18/20.

⁸²⁰ El P. Ryl. IX data de l'any 9 del regnat de Darius, però recupera una història familiar centrada al Hiba que inicia amb el regnat de Psamètic I. D'altra banda, destaquen també el P. Ryl. I i II, de l'any 21 del regnat de Psamètic I; el P. Ryl. III i V, de l'any 2 del regnat d'Amasis; el P. Ryl. VI, de l'any 3 i els P. Ryl. VII i VIII, de l'any 8 del regnat del mateix faraó.

Cf. la publicació original de: GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, vol. III, pp. 44-59 i 201-217; 60-112, 218-253 (P. Ryl. IX), així com una nova publicació de VITTMANN, *Dem. P. Rylands 9*, 2 vol.

⁸²¹ Cf. doc. 17/18.45 i 17/18.49 a 53.

⁸²² GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, pp. 82 (nota 4), 108 (nota 7). Cf. també P. Ryl. IX, 21/15.

Re, Gran dels Crits, senyor del Gran Promontori, amb la seva Ennèada i Profeta d'Amon, rei del Doble País, Wandeb, amb la seva Ennèada. Nominalment era un càrrec ocupat per Peteisis, tot i que en un determinat moment aquest va marxar a Tebes assignant el sacerdoci i les rendes que en derivaven al seu gendre Horudja [doc. 18/20.23], el qual, sense esdevenir profeta, temporalment n'ocupà *de facto* el càrrec (P. Ryl. IX, 9/12-19) probablement fins que, l'any 34 del regnat de Psamètic I, Peteisis (I) va traspasar hereditàriament el títol de profeta al seu fill, Nessonmtus (I) [doc. 18/20.13].

Com es pot observar doncs, el títol de profeta d'Amon estava vinculat en origen amb el culte de l'Ennèada, i d'aquesta manera fou transmès a Nessonmtus (I) i al fill d'aquest, Peteisis (II) [doc. 18/20.30]. No obstant, l'any 4 del regnat de Psamètic II Peteisis (II) acompanyà al faraó en una expedició a la costa fenícia, i aprofitant la seva partença, els sacerdots d'Amon van oferir a Ptahnefer [doc.18/20.31], el fill del governador d'Heracleòpolis, el càrrec de *profeta d'Amon*, malgrat que només percebia les rendes com a profeta d'Amon, mentre que les 16 parts de les rendes corresponents a la Ennèada del Hiba se la van repartir entre les quatre classes sacerdotals. A partir d'aquest sacerdot únicament es documenten doncs, profetes d'Amon. El successor de Ptahnefer fou el seu fill Necaú [doc. 18/20.41], que ocupà aquest càrrec fins l'any 15 del regnat d'Amasis. En aquell any, per aconseguir la influència d'un personatge de la cort memfita, Khelkhonsu, els sacerdots d'Amon van prometre el càrrec de *profeta d'Amon* al germà d'aquest, Psammetikmenenpe [doc. 18/20.37], al qual Necaú va cedir el càrrec.

En el P. Ryl. IX 21/6 s'assenyala que Psammetkmenenpe no residia a la ciutat, i per tant, el càrrec que ocupava no era exercit de manera efectiva pel seu titular, el qual però no oblidava les rendes subjectes al seu sacerdoci que envià a recollir fins l'any 44 del faraó Amasis. Desconeixem el que va succeir des d'aquesta data fins l'any 3 del regnat de Cambises, moment en el qual el seu fill Hor [doc. 18/20.56], que teòricament hauria heretat el càrrec de profeta d'Amon, es presentà al Hiba per recollir les rendes. Els sacerdots d'Amon es van negar a cedir-li i a l'any següent, van atorgar el càrrec de *profeta d'Amon* a un tal Paixerinioh [doc. 18/20.55]. A partir d'aquest moment el P. Rylands fa un salt cronològic i se situa a l'any 9 del regnat de Darius I, durant el qual es testimonia que el títol de *profeta d'Amon* estava en mans d'un alt dignatari anònim amb el càrrec civil de Senty [doc. 18/20.57]⁸²³ que no residia a la ciutat i per tant, a la

⁸²³ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 65 (nota 6)

pràctica, tampoc exercia de profeta, tot i que fins aquell moment havia rebut les rendes (P.Ryl. IX, 1/1-3).

En resum doncs, es pot observar que existia un profeta d'Amon que teòricament estava al capdavant del culte d'Amon al Hiba. Els drets del càrrec, originàriament vinculat a l'administració civil – concretament el governador d'Heracleòpolis Magna [doc. 20.2]-, es podien transmetre hereditàriament tot i que també, com ja hem indicat, es podien concedir a través de volició del clergat. D'altra banda, era un sacerdoci que no s'exercia de manera efectiva, de caràcter honorífic, al qual però corresponien unes rendes. En un principi, el profeta d'Amon i la seva Ennèada percebia una quinta part de la totalitat de les rendes del clergat, és a dir quatre parts com a profeta d'Amon, i una corresponent a les 16 porcions del culte de l'Ennèada (P. Ryl. IX, 9/12; 15/5). Desconeixem la totalitat a la qual es feia referència, però havia de ser molt important, ja que el profeta rebia una quinta part de les rendes mentre que les altres quatre parts es repartien entre les quatre classes sacerdotals, que proporcionalment tenien uns guanys molt inferiors. A partir de Ptahnefer [doc.18/20.31], el càrrec de profeta no estava vinculat a la part corresponent al culte de l'Ennèada, però tot i això la totalitat dels ingressos deuria ser destacable ja que la rellevància del càrrec de profeta d'Amon anava indubtablement relacionada amb l'adquisició d'unes rendes.

▪ **Lesonis / Lesonis d'Amon de Tayudjay (*Mr-šn / Mr-šn n Imn T3yw-D3y*)**

Com ja s'ha indicat, el càrrec de primer profeta d'Amon al Hiba, cap teòric del clergat del déu, era pràcticament de caràcter honorífic i es va reduir a un sacerdoci destinat a la percepció de les rendes pertinents. Gràcies a les indicacions del P.Rylands IX⁸²⁴, es pot observar la preeminència del lesonis al capdavant dels sacerdots d'Amon, que de fet, s'ocupava de la direcció efectiva del clergat al Hiba probablement com a encarregat de l'administració financera del temple⁸²⁵. Documentem 4 lesonis d'Amon al Hiba⁸²⁶; del primer Djedbastisiufankh [doc. 18/20.49] se'n té constància l'any 15 del faraó Amasis mentre que el segon, anònim, s'assenyala al P. Phil. E.16339/ [doc. 18/20.32] l'any 40 del mateix regnat. Pel que fa al tercer, Djedbastisiufankh [doc. 18/20.59], segons el P. Ryl. IX, 2/7-9, l'any 9 del regnat de Darius I fou destituït del seu càrrec, que s'atorgà a Inaros [doc. 18/20.58].

⁸²⁴ Per exemple, P. Ryl. IX, 1/1; 2/12; 18/10-14.

⁸²⁵ Cf. *supra*, 4.2.1, a: *Lesonis*.

⁸²⁶ Per a referències vinculades amb aquest càrrec, cf. VITTMANN, *Dem. P. Rylands 9*, I, p. 291.

▪ **Sacerdot-pur d'Amon de Tayudjay (*w^cb n Imn T3yw-D3y*)**

Teòricament hi hauria hagut 80 sacerdots-purs, dividits en 4 classes sacerdotals rotatòries de 20 membres cadascuna, que s'encarregaven de realitzar el servei del temple. Com ja hem indicat, el profeta rebia una quinta part de la totalitat dels ingressos mentre les classes sacerdotals es repartien les altres quatre parts de les rendes, que s'havien de dividir entre els seus membres.

A partir de la informació de la que es disposa, sabem que Peteisis (I)[doc. 18/20.22] i el seu gendre Horudja [doc. 18/20.23] foren clarament sacerdots-purs d'Amon al Hiba, tot i que ambdós van exercir altres funcions sacerdotals. De fet però, en diverses ocasions la narració del P. Rylands IX fa esment d'aquest sacerdoti (*w^cb*) testimoniats en el temple (P.Ryl. IX, 6/9) abans de l'arribada al Hiba de Peteisis. En restaurar el clergat d'Amon al temple del Hiba, en el P. Ryl. IX, 7/11 també s'indica que Peteisis va fer als seus fills sacerdots-purs d'Amon –doc. 18/20.5, 18/20.7, i 18/20.13-. Les altres referències relatives als seus fills – en el P. Ryl. II- no precisen el càrrec de *w^cb* i documenten per aquests sacerdots altres titulatures més elevades, probablement perquè els *w^cbw* deuriem correspondre a un personal sacerdotal jeràrquicament inferior o, simplement, perquè el seu nom potser s'emprava com a designació genèrica atribuïda al funcionariat religiós. En tot cas, en el P. Ryl. IX, 9/2-3 s'especifica que Horudja va accedir al títol de sacerdot-pur d'Amon de Tayudjay comprant els drets del càrrec que també havia exercit el seu pare; per tant, es pot observar que existiren diferents maneres d'accedir a aquest sacerdoti.

▪ **Pastor d'Amon a Tayudjay (*wn-pr⁸²⁷ n Imn T3yw-dyt*)**

El sacerdoti d'*wn-pr*, equivalent al terme grec de pastor⁸²⁸ que faria referència a l'obridor del santuari d'Amon que efectuava les libacions i ofrenes al déu, es documenta l'any 3 del regnat d'Amasis en el P. Ryl. VI, F [doc. 18/20.42]. El mateix càrrec també es localitza en relació al temple d'Amon del Hiba en el P. Ryl. IX, 6/11 i 7/8, on apareix diferenciat del sacerdot-pur (*w^cb*) del qual es diferenciava perquè probablement exercia tasques més específiques.

⁸²⁷ Per la lectura i interpretació d'aquest títol, cf. DE MEULENAERE, *CdE*, XXXI, pp. 299-302 (especialment, p. 300, nota 8).

⁸²⁸ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 55, nota 5.

▪ **Cantant de l'interior d'Amon**

Aquest títol es documenta en les inscripcions de dos sarcòfags d'època saïta del *Museo Egizio di Firenze* (nº inv. 10579 i 10572a) que pertanyen a dues sacerdotesses del Hiba [respectivament, doc.18/20.53 i 54]. Tot i que, en la publicació dels sarcòfags, Botti⁸²⁹ no inclou els jeroglífics ni la transliteració del títol sacerdotal, especifica que el títol seria el de *cantant del hnw d'Amon*, essent el *hnw* el *Sancta Sanctorum* del temple. Amb aquesta indicació, realment creiem que el títol correspondria al de *cantant de l'interior d'Amon* (*hsyt hnw n Imn*), i en comptes *hnw* s'hauria de llegir *hnw*. El títol de *hsyt hnw n Imn* és un càrrec sacerdotal femení ben testimoniats en relació al clergat femení d'Amon tebà, tot i que també conegut a Abidos, Heracleòpolis Magna i el Fayum durant el Tercer Període Intermediari i fins a inicis de la dinastia XXVII. Amb aquest nom es designava a les cantants que formaven part d'un col·legi de sacerdotesses solteres i verges dedicades exclusivament al servei diví⁸³⁰. Es tracta d'un sacerdocí característic del personal femení d'Amon d'època tardana i el seu testimoni provaria que durant l'època saïta el clergat d'Amon al Hiba també disposava d'aquest col·legi femení.

b) **Personal religiós d'Harmaquis**

▪ **Profeta d'Harmaquis (*hm-ntr n Hr-m-3ht*)**

En el P. Ryl. I, procedent del Hiba, es documenta una compra-venda del càrrec de profeta d'Harmaquis realitzada l'any 21 del regnat de Psamètic I. Entre d'altres titulatures, Hor [doc. 18/20.15] vengué a Nessonmtus (I) [doc. 18/20.13] aquest sacerdocí vinculat al temple del Hiba, fet que demostra la presència d'un clergat al servei d'Harmaquis, i l'exercici del seu culte. No obstant, desconeixem la importància del funcionat d'Harmaquis, que probablement deuria estar subjecte al clergat d'Amon.

⁸²⁹ BOTTI, *Le casse di mummie*, pp. 78-82: doc. 78 (Tav. XXI, 2), 78a (Tav. XXII, 1), 78b (Tav. XXII, 2), i pp. 70-71: doc. 71a (Tav. XVII, 2). També és el cas del doc. 18/20.51.

⁸³⁰ NAGUIB, *Le clergé féminin*, pp. 206-207, 224, 235; ZECCHI, *Prosopografia*, pp. 107-108 i notes 105-108 (per la recopilació de referències bibliogràfiques d'aquest títol).

c) Personal religions d'Hathor

▪ **Música d'Hathor, la sobirana, senyora d'Occident**

Només coneixem una *Música d'Hathor, la sobirana, senyora d'Occident* [doc. 18/20.51] documentada en el sarcòfag antropomorf d'una sacerdotessa-música enterrada al Hiba, que actualment es conserva al *Museo Egizio di Firenze* [n° inv. 10583]. En la publicació de Botti⁸³¹ no es proporcionen els jeroglífics ni la transliteració del títol en qüestió, però amb la presència d'aquest sacerdoti estretament vinculat a Hathor, es testimonia el culte de la deessa al Hiba durant la dinastia XXVI.

d) Personal religions de Khonsu

▪ **Profeta de Khonsu (*hm-ntr n Hnsw*)**

En el regnat de Psamètic I, segons el P.Ryl. IX, 9/17, existia el càrrec de profeta de Khonsu al Hiba. Segons el relat que es recull en el papir, Horudja [doc. 17/18.23] hauria demanat al seu sogre Peteisis (I) [doc. 18/20.12] el càrrec de *profeta de Khonsu* per la seva esposa Neitemhat [doc. 18/20.14]. Peteisis atorgà el sacerdoti a la seva filla, tot i que probablement aquesta no deuria exercir realment de profeta però en rebia les rendes. Segons Griffith⁸³², el càrrec deuria ser exercit pel seu marit, que actuava en el seu lloc, ja que les dones no efectuaven de profetes d'una divinitat masculina. De fet, existia personal femení vinculat al culte dels déus-infants, però normalment es tractava d'un clergat de rang inferior⁸³³, i el càrrec de profeta-nodridor dels déus-infants, característic de la Baixa Època⁸³⁴, es documenta només en homes⁸³⁵.

e) Personal religions de Tot

▪ **Profeta de Tot, senyor de Khemenu.**

El títol de *profeta de Tot, senyor de Khemenu* només es coneix a partir de les inscripcions d'un sarcòfag d'època saïta del *Museo Egizio di Firenze* (n° inv. 10579b) procedent del Hiba [doc. 18/20.52]. Tot i l'escassetat de les fonts, aquest títol permet

⁸³¹ BOTTI, *Le casse di mummie*, pp. 89-93: doc. 82 (Tav. XXV, 1). També és el cas de dels doc.18/20.53 i 54: cf. 4.5.1 a, *Cantant de l'interior d'Amon*.

⁸³² GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 84, nota 6.

⁸³³ NAGUIB, *Le clergé féminin*, p. 229.

⁸³⁴ Per exemple, a Oxirrinc, durant el mateix període es documenta aquest títol al servei de Khonsu-l'infant [doc.19.3].

⁸³⁵ LAURENT, *RdE*, 35, pp. 152-155.

constatar l'existència d'un personal sacerdotal associat al culte del déu Tot hermopolità venerat al Hiba.

f) Altres sacerdocis

▪ **Primer profeta (*hm-ntr tp*)**

Aquest títol es documenta l'any 2 del regnat d'Amasis a Djedbastisiufankh [doc. 18/20.48], mentre que a l'any següent el seu fill Hor [doc. 18/20.43] ocuparia ja el càrrec del seu pare. El sacerdocí deuria fer referència a un càrrec al capdavant de l'alt clergat del Hiba però, malauradament, no tenim la certesa de poder concretar exactament a quin funció corresponia en realitat ni a quin culte estava vinculat. És insòlit localitzar aquest títol, molt probablement del Hiba, ja que, segons el P.Rylands IX, el clergat d'Amon formalment estaria encapçalat per un profeta, tot i que a la pràctica, seria dirigit pel lesonis. De fet, tal com indica Griffith⁸³⁶, probablement no corresponia al càrrec de lesonis – càrrec que l'any 15 d'Amasis era ocupat per Djedbastisiufankh, fill d'Ahor [doc. 18/20.49]-, ni tampoc deuria correspondre al profeta d'Amon, sacerdocí que en aquest període probablement estava en mans de Ptahnefer o el seu fill Ncau [respectivament, doc. [doc.18/20.31 i 41].

▪ **Pare diví (*it-ntr*)**

El títol de pare diví s'atribueix a 27 sacerdots del Hiba del regnat de Psamètic I [doc. 18/20.1 a 11; 13; 15 a 29] que, en pràcticament la totalitat dels casos, es documenten com a testimonis en els P. Ryl. I i II. Segons Griffith⁸³⁷, el títol de pare diví, tot i estar nombrosament documentat, probablement no era un denominació comuna dels sacerdots, i amb aquest títol es deuria designar al personal permanent que formava part de l'alt clergat del temple d'Amon. No podem descartar, però, que pogués fer referència a la designació de sacerdocí.

▪ **Confortador/conservador del cor del Pare (*swd3 ib n it*)**

Aquest títol específic del clergat del Hiba es troba documentat en 13 sacerdots de la ciutat durant el regnat del faraó Amasis [doc. 18/20.33 a 36; 38; 40; 43 a 48; 50].

⁸³⁶ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p.52, nota 3.

⁸³⁷ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 45, nota 1

Desconeixem el seu status i el rol que podien efectuar, tot i que no descartem que amb aquest nom es denominessin als membres del clergat del Hiba, de la mateixa manera que es documenten nombrosos pares divins durant el regnat de Psamètic I. Tot i que hem preservat la lectura proporcionada per Griffith⁸³⁸, no descartem la possibilitat que *swd3 ib n it* es pogués llegir com a *Comunicador del pare*; amb aquesta lectura el títol sacerdotal es podria relacionar amb la funció d'accedir al santuari i entrar en contacte amb la divinitat.

▪ **Profeta de l'estàtua (d'Amasis) (*hm-ntr n p3 twtw*)**

L'estàtua a la qual es fa referència seria la del faraó Amasis, que s'hauria portat al Hiba (P. Ryl. IX, 16/7) de la mateixa manera que n'existia una pel culte del faraó a Heracleòpolis Magna (P. Ryl. IX, 16/9). Aquest sacerdoti, vinculat a unes rendes, era ocupat al Hiba per Ptahardais [doc. 18/20.39] durant l'any 15 del regnat d'Amasis, la qual cosa demostra que la veneració de l'estàtua del faraó es duia a terme quan aquest encara era viu⁸³⁹. En el territori que estudiem només coneixem un altre exemple d'un profeta consagrat al culte de l'estàtua reial [doc. 15.15] -en aquest cas, de Nectàneb I, venerat a Hermòpolis Magna-.

▪ **Representant / Representant del déu⁸⁴⁰ (*idnw/ idnw n ntr*)**

El títol, probablement de rang elevat, no era exclusiu d'aquesta zona i es localitzen altres exemples per diferents cultes d'Egipte⁸⁴¹; per exemple en la zona que estudiem, es documenta un *representant del temple d'Àrsafes* al nomus heracleopolità [doc. 20.15]. Al Hiba es documenta entre els títols que ostentava Peteisis (I) [doc. 18/20.12], que era *idnw n ntr (pn)*, és a dir, *representant d'aquest déu* -en referència a Amon-. D'altra banda, el títol de representant (del déu), es localitza també al Hiba l'any 21 del regnat de Psamètic I en el P.Ryl. I, on es documenta la venda de titulatures del temple del Hiba d'Hor [doc. 18/20.15] a Nessimtus (I) [doc. 18/20.13]. El càrrec de representant del déu, vinculat al temple d'Amon, és designat en aquest cas darrera el títol de profeta

⁸³⁸ “*Comforter of the Father’s heart*”: cf. GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, pp. 52-58.

⁸³⁹ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, pp. 99, nota 6; VITTMANN *Dem. P. Rylands* 9, II, pp. 519-520, Zeile 8.

⁸⁴⁰ Suposem, per la posició del text, que es refereix al déu Amon, rei del Doble País. GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, pp. 108-109: nota 12 (o); VITTMANN, *Dem. P. Rylands* 9, II, pp. 588.

⁸⁴¹ Cf. també el comentari i les referències bibliogràfiques de VITTMANN, *Dem. P. Rylands* 9, II, p. 589.

d'Harmaquis i podria fer referència a aquesta divinitat, malgrat que és qüestionable perquè no disposem d'indicis suficients per afirmar-ho.

▪ **Escriba del temple (*sš / sh ḥwt-ntr*)**

El títol d'escriba del temple es documenta dues vegades al P. Ryl. IX. D'una banda, en hieràtic (*sš ḥwt-ntr*), fent referència a un dels càrrecs ostentats durant el regnat de Psamètic I per Peteisis (I) [doc. 18/20.12]. De l'altra, en demòtic (*sh ḥwt-ntr*), atribuït l'any 9 de Darius I al seu nét Peteisis (III) [doc. 18/20.38], l'autor del relat narrat al P. Ryl. IX en el qual es dedueix que, com a escriba del temple, formava part del personal d'Amon al Hiba⁸⁴². (Cf. infra, *escriba del šn*).

▪ **Escriba del *šn* (*sš šn / sh šn*)**

Es localitza aquest títol en tres sacerdots del Hiba durant la dinastia XXVI. Com en el cas de *l'escriba del temple*, el P.Ryl. IX també atribueix en hieràtic el càrrec de *sš šn*, és a dir, *escriba del šn*, a Peteisis (I) [doc. 18/20.12]. D'altra banda, de la mateixa manera que el càrrec de *representant*, en el P.Ryl. I, en demòtic, s'indica que l'any 21 del faraó Psamètic I, Hor [doc. 18/20.15] va vendre al fill de Peteisis (I), Nessimtus (I) [doc. 18/20.13], titulatures vinculades al temple del Hiba, entre les quals trobava la d'*escriba del šn* (*sh šn*).

El significat del terme *šn* encara és un enigma i no podem concretar quin significat li pertoca; no obstant, com proposa De Meulenaere⁸⁴³, l'element *šn* -que també s'identifica, per exemple, en la designació egípcia del lesonis (*mr šn*)- podria estar vinculat al segell o l'anell amb segell que, amb la seva empremta, marcava les actes oficials. En el cas que aquesta hipòtesi fos correcta, l'escriba del *šn* podria ser un funcionari d'alt rang que s'ocupava d'avaluar la documentació procedent del temple. En les titulatures de Peteisis, el càrrec de l'escriba del temple es diferencia del d'*escriba del šn* perquè, de fet, probablement aquest darrer càrrec era jeràrquicament superior al primer.

⁸⁴² Per altres referències d'aquest títol, cf. VITTMANN, *Dem. P. Rylands 9*, II, pp. 304-305, Zeile 9.

⁸⁴³ DE MEULENAERE, *BIFAO*, 86, pp. 136-137(a). Cf. també GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 202, nota 12; ERICHSEN, *Demotisches*, p. 512, i VITTMANN, *Dem. P. Rylands 9*, II, p. 588.

▪ **Escriba del llibre diví (*sh md3t ntr*)**

El títol de hierogrammat⁸⁴⁴ es documenta en Djedbastisiufankh [doc. 18/20.48] l'any 2 del regnat d'Amasis, mentre que a l'any 3 del regnat del mateix faraó el càrrec ja era ocupat pel seu fill Hor [doc. 18/20.43]. Probablement podria correspondria a un càrrec del personal del temple d'Amon encarregat dels textos rituals i les composicions religioses, però el fet que no s'indiqui ni la divinitat ni el temple no permeten corroborar a quin culte estava associat.

g) Conclusions

Com es pot observar, es documenten diversos sacerdocis que integraven el clergat de la ciutat, principalment format per funcionaris al servei del culte d'Amon, encara que es documenten també els càrrecs de profeta d'Harmaquis, Khonsu, Tot hermopolità i de l'estàtua del faraó Amasis, així com una sacerdotessa-música d'Hathor.

El personal de culte d'Amon estava dividit jeràrquicament i en un primer lloc trobaríem el lesonis, una mena de director i a la vegada administrador del temple, junt amb el profeta d'Amon, que actuaria teòricament de gran sacerdot, tot i que, com ja hem vist, la seva presència no era obligatòriament requerida en el temple, i en realitat era un càrrec de caràcter honorífic, vinculat a unes rendes. Per sota d'aquests trobaríem probablement als sacerdots-purs d'Amon, dividits en 4 classes sacerdotals de 20 membres i als quals potser es podrien equiparar els pares divins i els sacerdots específics denominats *Confortadors del cor del pare*, probablement vinculats al culte d'Amon. A banda d'aquest conjunt existiren altres càrrecs auxiliars de rang sacerdotal indeterminat, com el de representant del déu o pastofor, així com el personal especialitzat, del qual testimoniem la presència de tres tipus d'escribes: l'escriba del *šn*, del temple i del llibre diví.

El P. Rylands IX és una magnífica font i proporciona afortunadament altres referències que concerneixen al funcionament del clergat d'Amon. D'una banda, es pot observar a partir del relat efectuat per Peteisis (III) [doc. 18/20.38] que els funcionaris religiosos tenien important guanys econòmics. Convé destacar el càrrec de profeta d'Amon amb uns beneficis econòmics tant importants que permetien el suborn d'alts dignataris i inclús pels quals els sacerdots d'Amon van arribar a assassinar (P. Ryl, IX,

⁸⁴⁴ Cf. *supra*, 4.1.1, a: *Escriba del llibre diví d'Hathor*.

17/6-8 i 11/5-9). Desconeixem a quina quantitat es faria referència, tot i que sabem que els ingressos del temple es repartien en cinc parts, una exclusivament pel profeta d'Amon mentre que les quatre restants entre les classes sacerdotals que havien de dividir entre els 20 membres, fet que posa de manifest la diferència proporcional entre la totalitat de beneficis del profeta i de cadascun dels sacerdots.

D'altra banda, són molt interessants les referències que el P. Rylands IX proporciona respecte a l'accés sacerdotal. Com es pot observar al llarg de la narració, es fa patent que existia el concepte de principi hereditari, gràcies al qual Horudja accedí al càrrec ocupat pel seu pare, o pel qual el fill i nét de Peteisis (I) van heretar el càrrec de profeta d'Amon al Hiba. L'any 4 de Psamètic II els sacerdots d'Amon van traspasar "il.legalment" el càrrec ocupat en aquells moments per Peteisis (II) [doc. 18/20.30] a un altre personatge [doc. 18/20.31] (P. Ryl. IX, 15/6), malgrat que el sacerdoci corresponia "moralment" a la família de Peteisis. De fet, durant el regnat d'Amasis, un nou profeta d'Amon volgué la certificació d'aquesta titulatura que ocupava *de fet* (P.Ryl. IX, 18/3-13), tot i que pertanyia *de dret* a Nessomtus II [doc. 18/20.40] -fill del desposseït Peteisis II-, que es negà a ratificar.

Aquest principi hereditari també s'observa en un fragment particularment interessant del P. Ryl. IX, 8/16-20, en el qual s'indica que Peteisis demanà al faraó l'accés als càrrecs sacerdotals que havia exercit el seu pare, i que Psamètic I ratificà. De fet, Peteisis era principalment un alt funcionari civil i aquesta nominació podria tenir un caràcter polític o inclús honorífic, però ens certifica la importància donada al principi hereditari, ratificat pel faraó. L'adjudicació de caràcter reial deuria ser més de dret que no de fet, tot i que, en tot cas, en aquest període l'acceptació del poder civil deuria ser necessària. De fet, com s'observa en el P. Ryl. IX, 8/1-2, els governadors civils, delegats del rei, tenien la potestat de concedir càrrecs sacerdotals, i de la mateixa manera, encara que s'observa que els càrrecs sacerdotals també podien ser assignats a través del col.legi sacerdotal (per exemple, P. Ryl. IX, 15/2-6), probablement es necessitava la conformitat del governador local.

Per acabar, es pot observar que el profeta d'Amon era el gran sacerdot i teòricament el cap del culte al Hiba, tot i que, com ja hem indicat, era en realitat un sacerdoci distintiu. Segons el P. Ryl. IX, 21/6 el titular del càrrec de profeta d'Amon [doc. 18/20.37] podia residir fora del Hiba i un cop reconegut, no tenia perquè tornar personalment a la ciutat ni tan sols per accedir al cobrament anual de les rendes

pertinents- que recollia a través de delegats-. Per aquest motiu és evident que en realitat, a nivell de culte, el profeta tenia un rol teòric i no s'ocupava de les funcions sacerdotals; tal i com s'interpreta del P.Rylands, IX, la direcció efectiva del clergat del Hiba estava en mans del *lesonis*.

4.5.2- SACERDOTS

Els coneixements referents als sacerdots del Hiba procedeixen majoritàriament del P.Rylands IX, que com ja hem indicat, fou escrit l'any 9 de Darius I però recupera una història familiar iniciada a principis del regnat de Psamètic I. Per comentar el conjunt de sacerdots que es documenten, creiem que és convenient situar-los en funció de la narració desenvolupada a l'esmentat papir, tot i que seguirem una exposició cronològica⁸⁴⁵.

Iniciarem doncs, amb **Peteisis (I)** [doc. 18/20.12], fill d'Itoros, que l'any 4 del regnat de Psamètic I actuava d'ajudant del cap de la navegació resident a Heracleòpolis **Peteisis** [doc. 20.2], fill d'Ankhsesonquis, que era cosí seu (els pares d'ambdós eren germans). Al seu servei, s'encarregava d'inspeccionar l'Alt Egipte i, en ocasió dels seus viatges, arribà al Hiba trobant-la arruïnada i sense personal del temple. A partir d'aquest moment, s'ocupà de revitalitzar el culte d'Amon, retornant les terres al temple i restaurant el clergat, motiu pel qual el seu cosí Peteisis [doc. 20.2] li atorgà el càrrec *profeta d'Amon i la seva Ennèada* al Hiba, que teòricament detenia ell com a cap de la navegació resident a Heracleòpolis. D'altra banda, l'any 15 del mateix regnat, Peteisis I fou compensat pel faraó gràcies als seus serveis (probablement civils, com a ajudant del cap de la navegació), i se li concediren els sacerdocis que havia ocupat el seu pare en diferents indrets de l'Alt Egipte⁸⁴⁶. El relat especifica que Peteisis realitzava les inspeccions pel sud d'Egipte i fa palès que prevalia la seva tasca d'inspector al servei del faraó per damunt de l'exercici vinculat al servei religiós dels càrrecs sacerdotals que ocupava. En realitat, aquests sacerdocis que ocupava -probablement associats a beneficis econòmics- deuriem adoptar un caràcter honorífic perquè no comportaven la

⁸⁴⁵ Cf. la traducció i l'anàlisi comentat de GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, pp. 60-120 (per un a síntesi del conjunt d'accions desenvolupades en el relat del P. Ryl. IX, concretament pp. 62-64).

⁸⁴⁶ Per la totalitat de titulatures sacerdotals que ostentava, cf. doc. 18/20.12.

pràctica obligatòria de les funcions religioses: compaginar i dur a terme la realització efectiva de tots els càrrecs hauria estar veritablement complicat, per no dir impossible.

En una inspecció en el nomus 19 de l'Alt Egipte, Peteisis (I) va conèixer a un sacerdot d'Amon de Tebes, **Horudja** [doc. 18/20.23], enviat com a *intendent del tresor d'Amon* per administrar el bestiar d'Amon tebà en el nomus oxirrinquita. El sacerdot tebà s'integrà com a sacerdot-pur en el clergat del Hiba perquè el seu pare també havia ocupat aquest càrrec. S'instal·là al Hiba i es casà amb la filla de Peteisis, Neitemhat, mentre que Peteisis (I) decidí deixar la ciutat i instal·lar-se amb la seva família a Tebes, delegant el càrrec de profeta a Horudja, el qual sense esdevenir titular, teòricament complia de profeta en nom seu i en rebia les rendes. **Neitemhat** [doc. 18/20.14] també volia traslladar-se a Tebes però a canvi, fou compensada pel seu pare que li va atorgar el càrrec de profeta de Khonsu al Hiba (sacerdoci que, com ja hem indicat, probablement no exercia tot i que li proporcionava beneficis econòmics).

L'any 18 del regnat de Psamètic I va morir Peteisis, el governador d'Heracleòpolis, que fou succeït pel seu fill Somtustefnakht, recomanat per Peteisis (I), que es jubilà a Tebes. Mentrestant, al Hiba es creà l'enemistat entre els sacerdots d'Amon i Horudja perquè aquest cobrava la quinta part de les rendes pertanyents al càrrec de profeta. Per aquest motiu l'any 31 del mateix regnat, els sacerdots assassinaren dos fills d'Horudja en el moment de repartició del cereal. Peteisis (I) cercà la protecció de Somtustefnakht [doc. 20.5], que feu justícia mentre que Peteisis (I), restablí l'ordre al Hiba i retornà a Tebes. L'any 34 del mateix regnat, el seu fill **Nessomtus (I)** [doc. 18/20.13] es convertí amb *profeta d'Amon i la seva Ennèada*, i a la seva mort, fou succeït en aquest càrrec pel seu fill, **Peteisis (II)** [doc. 18/20.30], que l'any 4 de Psamètic II, acompanyà al faraó en una expedició a la costa fenícia. Aprofitant la circumstància, els sacerdots d'Amon al Hiba van destituir-lo, oferint el seu càrrec a **Ptahnefer** [doc. 18/20.31], fill d'Horudja, el governador d'Heracleòpolis, encara que el clergat s'apropià de les rendes derivades del culte de l'Ennèada, que foren repartides entre les quatre classes sacerdotals. Quan Peteisis (II) retornà i es veié desposseït del seu càrrec, reclamà els seus drets a Memfis però probablement havia perdut la influència familiar a la governació heracleopolitana, i hagué de demanar suport als familiars tebans descendents de Peteisis I, que l'ajudaren financerament. No obstant, no pogué recuperar el seu antic sacerdoci perquè aquest havia passat en mans del nou profeta Ptahnefer quan el pare d'aquest era governador d'Heracleòpolis.

D'altra banda, durant el regnat d'Amasis, Harmacoros -un personatge influent probablement de l'entorn de la cort- havia portat una estàtua del faraó Amasis al Hiba, instituint com a profeta de l'estàtua al seu pare, **Ptahardais** [doc. 18/20.39], el càrrec del qual estava vinculat al benefici de 120 arures de terra cultivada. L'any 15 d'Amasis, un superintendent de les terres cultivables es desplaçà a Heracleòpolis per penalitzar Harmacoros, emparentat amb el clergat d'Amon del Hiba i, per perjudicar-lo, confiscà les terres del clergat d'Amon i la reserva dels graners. Per aquest greuge, els sacerdots anaren a Memfis on localitzaren Khelkhonsu, un poderós dignatari de la cort al qual subornaren oferint-li una part de les seves rendes a canvi de la seva intervenció. Khelkhonsu, però, sol·licità el càrrec de profeta d'Amon del Hiba -vinculat a uns beneficis anuals-, pel seu germà **Psammetikmenenpe** [doc. 18/20.37] que era profeta d'Horus de Pe.

El càrrec de profeta d'Amon havia estat traspasat per herència a **Necau**, fill de Ptahnefer [doc. 18/20.31], que a la vegada era profeta de Sobek, probablement al Fayum. A causa de les dificultats en les que es trobava el clergat d'Amon, Necau va cedir el càrrec a Psammetikmenenpe per aconseguir la intervenció de Khelkhonsu. No obstant, el nou profeta exigí la validesa del títol per evitar que l'antic propietari (la família de Peteisis) reclamés els seus drets -fet que indicaria que "moralment" el càrrec deuria ser considerat com a propietat de Peteisis (II) i els seus successors-.

Djedbastisiufankh [doc. 18/20.49], fill d'Ahor, que durant l'any 15 de regnat d'Amasis era el *lesonis* del temple, provà de ratificar el títol forçant al fill de Peteisis (II), **Nessomtus** (II) [doc. 18/20.40], a certificar el càrrec de profeta d'Amon en benefici de Psammetikmenenpe. Per evitar-ho, Nessomtus (II) fugí amb la seva família a Hermòpolis Magna, mentre que Djedbastisiufankh i els sacerdots d'Amon li van destruir la casa i el seu lloc en el temple⁸⁴⁷. A la vegada van destrossar una estela de Peteisis (I) en la qual s'indicava que era el profeta d'Amon, eliminant d'aquesta manera els testimonis que certificaven la pertinença d'aquest càrrec a la família de Peteisis. El fill de Nessomtus (II), **Peteisis** (III) [doc. 18/20.38], denuncià la situació i des del govern heracleopolità s'intervingué per judicar els membres del clergat d'Amon. No obstant, el *lesonis* Djedbastisiufankh havia fugit i, a través de la influència de

⁸⁴⁷ En els P. Ryl. IV a VII, del regnat d'Amasis, es documenta que Nessomtus (II) era *swd3 ib (n) it* : cf. [doc. 18/20.40].

Khelkhonsu, el càrrec de profeta seguí en mans del seu germà Psammetikmenenpe. En tot cas, amb els danys pagats, la família de Nessimtus (II) retornà al Hiba.

Gràcies al P.Phil. E.16339 es documenta que l'any 40 del regnat d'Amasis hi havia un nou *lesonis* [doc. 18/20.32] de nom desconegut, que era fill d'un tal Paixeramon, mentre que a través del P. Rylands IX, d'aquest període únicament es testimonia que Psammetikmenenpe no retornà més a la ciutat, tot i que envià a recollir la seva part de les rendes fins l'any 44 d'Amasis. Desconeixem en quin moment va morir, encara que es documenta que l'any 3 del regnat de Cambises, el seu fill, **Hor** [doc. 18/20.56], que hauria heretat el càrrec de profeta, es desplaçà al Hiba per cobrar les rendes. No obstant, Hor no deuria ser reconegut pel clergat d'Amon, que no accedí a lliurar-li les rendes i l'any 4 del regnat de Cambises atorgà el càrrec de profeta a **Paixerinih**, fill d'Inaros [doc. 18/20.55].

A partir d'aquest moment, el P.Rylands IX es centra en l'any 9 del regnat de Darius I, moment en el qual un alt dignatari anònim [doc. 18/20.57] era profeta d'Amon al Hiba, i mitjançant un delegat reclamava les rendes pertinents al seu càrrec. No obstant, no hi havia més reserves del temple i el *lesonis* del moment, **Djedbastisiufankh** [doc. 18/20.59], fill d'Inaros, no el podia pagar. Per aquest motiu, es demanaren explicacions de la ruïna del domini d'Amon i s'envià Peteisis (III), escriba del temple, a Heracleòpolis per explicar i escriure els motius que havien produït aquestes circumstàncies. La intervenció de Peteisis provocà la indignació dels membres del clergat del Hiba, que el van maltractar quan retorna a la ciutat. Per aquest motiu, des d'Heracleòpolis, es destituí a Djedbastisiufankh per un nou *lesonis*, que també s'enfrontà amb Peteisis (III): **Inaros** [doc. 18/20.58], fill de Pedihapy, cronològicament, l'últim càrrec sacerdotal que documentem en el temple del Hiba.

Pel que fa a la resta de sacerdots del Hiba no documentats en el P.Rylands IX, la informació de la qual disposem és veritablement escassa. Exceptuant Peteisis (I) i els seus fills [doc. 18/20.5, 7, 12, 13], així com **Hor** [doc. 18/20.5], fill de Pemu i pare d'**Ahor** [doc. 18/20.1], que hauria venut les seves titulatures a **Nessimtus I** [doc. 18/20.1], la resta de *pares divins*, d'època de Psamètic I, es documenten com a testimonis dels P.Ryl. I i II, i únicament coneixem el seu nom i com a molt, el del pare [doc. 18/20.1 a 4; 6; 8 a 11; 16 a 29]. La mateixa situació es repeteix en el cas dels sacerdots *swd3 ib n it* de l'època d'Amasis, testimoniats en el P. Ryl. III a VIII [doc. 18/20.33-36; 40; 43-45 i 47-48], a excepció de **Petosiris** (III) [doc. 18/20.38], l'autor

del relat del P. Rylands IX. i del cas de **Djedbastisiufankh** [doc. 18/20.50], fill d'**Harmaquis** [doc. 18/20.46], ambdós testimoniats en una estatueta d'Osiris procedent del Hiba del *Museo Egizio di Firenze* (nº10692).

I per acabar, hi hauria tres sacerdotesses-músiques del Hiba d'època saïta documentades en les inscripcions dels seus sarcòfags antropomorfs del *Museo Egizio di Firenze*, nº inv. 10583, 10579 i 10572. Respectivament, la *música d'Hathor*, **Iretru** [doc. 18/20.51], filla de Paankh i de la senyora de la casa, Hensus, així com les dues *cantants de l'interior d'Amon*, **Meramon** [doc. 18/20.53], filla del *profeta de Tot*, **Inaros** [doc. 18/20.52], i **Sotis** [doc. 18/20.54], filla d'Ir.

4.5.3- CULTES

▪ Amon

Amon, instituït al Hiba probablement en el moment de la seva creació, durant el Tercer Període Intermediari⁸⁴⁸, era la divinitat principal de la ciutat. Segons el P. Ryl. IX, 7/ 6-13, el seu temple i culte foren restaurats a principis de la dinastia saïta, i pel successos narrats del Hiba, Amon fou venerat a la ciutat com a mínim fins l'any 9 del regnat de Darius I. Els sacerdots del Hiba durant les dinasties saïta i persa estaven al servei de l'Amon de Tayudjayt, que també podia adoptar la forma d'Amon-Re (Ryl. IX, 7). El déu era venerat en el temple principal i encapçalava el panteó local, tal i com indica un dels títols sacerdotals de Peteisis (I) [doc. 18/20.12], que fou *profeta d'Amon de Tayudjayt i la seva Ennèada*. Desconeixem quina era l'Ennèada local, tot i que es documenta amb seguretat la triada tebana, perquè en el P. Ryl. II, 2 es documenta la Casa de Mut⁸⁴⁹, mentre que en el p. Ryl. IX, 9/17 es localitza un sacerdoti de Khonsu [doc.18/20.14]⁸⁵⁰.

Segons els salms inspirats per Amon conservats en el P.Ryl. IX, 24-25, el déu del Hiba era considerat com el senyor del destí que aplicava la justícia divina. És possible que aquestes particularitats fossin atribuïdes a Amon tot i que, en el cas concret del P.Ryl. IX, centrat en la història dels abusos i extorsions del clergat del déu,

⁸⁴⁸ Per exemple, la seva presència en els papirs de la dinastia XXI procedents del Hiba: cf. POSENER, *JEA*, 68, p. 134-138; SPIEGELBERG, *ZÄS*, 53, pp. 1-30.

⁸⁴⁹ Mut també es present en la decoració del temple del Hiba: cf. també KAMAL, *ASAE*, 2, p. 89.

⁸⁵⁰ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, vol. III, p. 42.

probablement es tractaria d'una interpretació privada⁸⁵¹. L'Amon de Tayudjayt era designat com a *Senyor del Gran Promontori* (*nb Dhnt wrt*), en referència a l'Amon de Tehna⁸⁵² al Hiba, tal i com s'observa l'any 21 del regnat de Psamètic I en els P. Ryl. I, 3 i P. Ryl. II, 2-3: *pr Imn Thnt n T3yw-D3y*. D'altra banda, també es documenta en aquest període amb l'epítet local –tot i que no específic⁸⁵³– de *Gran del Crit* (*ꜥ3 hmhmt*)⁸⁵⁴. L'epítet *hmhmt*, present ja en el temple de Sesonquis I⁸⁵⁵, podria fer referència al rugit del lleó i per tant a la forma del déu que es documenta a Acoris; actualment desconeixem que prenguéss aquest aspecte al Hiba, tot i que es testimoniarà la forma d'Amon-marrà⁸⁵⁶.

▪ **Ennèada**

Ja hem esmentat que, tal i com indica el sacerdoti de Peteisis (I) [doc. 18/20.12], *profeta d'Amon de Tayudjayt i la seva Ennèada* (*hm-ntr Imn T3yw-D3y hnꜥ psdt.f*), l'Ennèada era venerada junt amb el déu principal del Hiba. No podem assegurar quines eren les divinitats que la integraven, tot i que ja hem indicat en referència al culte d'Amon que al Hiba era present la triada tebana. Igualment es testimonien els sacerdotis al servei de Tot, Harmaquis i Hathor, i el P. Ryl. IX 7/10 documentaria el culte d'Osiris, probablement a partir de la dinastia XXVI⁸⁵⁷. Tot i que podríem vincular altres divinitats amb Amon⁸⁵⁸, no coneixem però quins eren exactament els déus de l'Ennèada local, que segons el P. Rylands, IX, 3/15 i 13/7, sumarien un conjunt de 16 divinitats, En el paper⁸⁵⁹ s'assenyala que les rendes del temple d'Amon es dividrien en 5 parts (quatre a repartir entre les quatre classes sacerdotals, i un part sencera pel primer profeta). Cadascuna de les parts estava formada per cinc assignacions, quatre en concepte del culte d'Amon i una en concepte del culte a l'Ennèada; aquesta darrera porció, dividida en 16 parts, correspondria al servei de 16 divinitats.

⁸⁵¹ BRESCIANI, *Studi Montevicchi*, p. 59-71.

⁸⁵² GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, p. 407 (Amon al Hiba) i pp. 391-397 (Amon a Acoris). Cf. també GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, vol. III, pp. 39-40; VITTMANN, *Dem. P. Rylands* 9, II, p. 587.

⁸⁵³ Es testimonia a Tebes des de la dinastia XVIII: cf. GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, p. 401 (i nota 2 per referències bibliogràfiques).

⁸⁵⁴ Traduït també per “*Amon à la grande renommée*”: cf. GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, pp. 401 (i notes 1)-407.

⁸⁵⁵ GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, pp. 401-403.

⁸⁵⁶ GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, p. 407; GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, vol. III, pp. 41.

⁸⁵⁷ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, vol. III, p. 81 i nota 7.

⁸⁵⁸ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, vol. III, p. 42.

⁸⁵⁹ Cf. també P. Ryl. 15, 6= GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, vol. III, p. 97.

▪ **Harmaquis**

El culte d'Harmaquis, és a dir, l'Horus de l'Horitzó, es documenta al Hiba a partir de la compra-venda d'un càrrec de profeta d'aquest déu efectuada l'any 21 del regnat de Psamètic I, que consta en el P. Ryl. I [cf. doc. 18/20. 13 i 15]. També durant el regnat d'Amasis, el déu es testimonia en el nom teòfor d'un altre sacerdot del Hiba [doc. 18/20.46] i de fet, deuria ser una divinitat popular a la zona perquè era una forma sincretitzada d'Amon-Re que es testimonia durant la dinastia XXI en els P. Strasbourg 31, 33 i 34⁸⁶⁰. Associat a Re podria ser present en la decoració del temple d'Amon⁸⁶¹ on anteriorment ja deuria ser venerat; no obstant, desconeixem el rol que hauria desenvolupat en el panteó del Hiba, encara que és probable que es pogués relacionar amb els Horus locals vinculats a peticions oraculars de la dinastia XX i inicis de la XXI⁸⁶².

▪ **Hathor**

El culte d'Hathor es documenta en un únic testimoni d'època saïta procedent d'un sarcòfag del Hiba conservat al *Museo Egizio di Firenze* [nº inv. 10583], que tenia com a propietària una sacerdotessa-música d'Hathor, la sobirana, senyora d'Occident [doc. 18/20.51]. L'Hathor del Hiba era venerada doncs, amb les característiques d'una divinitat funerària que, com a gran mare universal, fèrtil i fecunda, acollia els morts i provocava el seu (re)naixement. Tot i que no ho podem provar, la seva presència a la ciutat es podria posar en relació amb la popular Senyora de l'Occident tebana, la deessa dels difunts de la riba esquerra del Nil que es podia haver establert al Hiba vinculada amb la tríada de Tebes a inicis del Tercer Període Intermediari, probablement abans de la disseminació generalitzada del culte funerari osiríac.

▪ **Khonsu**

El culte de Khonsu està testimoniats en època saïta al Hiba a través d'un sacerdoti –probablement honorífic– [doc. 18/20.14], assenyalat en el P. Ryl. IX, 9/17.

⁸⁶⁰ SPIEGELBERG, *ZÄS*, 53, p. 25 (4).

⁸⁶¹ DARESSY, *ASAE*, 2, p. 154-155; GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, vol. III, p. 42; KAMAL, *ASAE*, 2, p. 87.

⁸⁶² FISCHER-ELFERT, *JEA*, 82, pp. 129-144 (cf. també, nota 25); RYHOLT, *JEA*, 79, pp. 189-198.

Com a déu-nen, el seu culte es va difondre especialment a partir de la dinastia XXI i és possible que des d'aquest moment, coincidint amb la instauració del culte d'Amon al Hiba, Khonsu –que es troba representat en el temple de la dinastia XII com a Khonsu de Tebes, Neferhotep⁸⁶³ - passés lògicament a formar part del panteó de la ciutat com a membre de la triada tebana, associat a la lluna⁸⁶⁴.

▪ **Tot**

Fins ara, únicament s'ha documentat un profeta del Hiba al servei de Tot, senyor de Khemenu [doc. 18/20.52], probablement de la dinastia XXVI. La divinitat hermopolitana deuria formar part doncs, del panteó del Hiba al qual potser estava integrat a través de la vinculació amb Khonsu com a divinitat lunar⁸⁶⁵, ja que sota aquest aspecte, i com a Tot-ibis, fou representat en el temple d'Amon davant del faraó Osorcó I⁸⁶⁶.

4.5.4- LLOCS DE CULTE I RITUALS ASSOCIATS

▪ **Temple d'Amon**

A partir de les titulatures sacerdotals no documentem explícitament cap indret de culte al Hiba, tot i que, com a mínim, el clergat d'Amon es pot vincular clarament amb el temple del déu principal de la ciutat.

El temple d'Amon al qual es fa referència en època saïta es deuria tractar del mateix edifici construït per Sesonquis I, en part encara visible actualment⁸⁶⁷. En el P. Ryl. IX, 6/9-10 s'indica que a inicis de la mateixa dinastia, Peteisis [doc. 18/20.12] hauria arribat al Hiba visitant el seu temple (*hwt-ntr n T3yw-D3y*), que hauria restaurat fent construir una capella per Amon que està sobre el seu tron i ajuntant 1000 arures pel domini diví d'Amon (*hpt-ntr n Imn*) (P. Ryl. IX, 7/7-10). En relació a aquest domini,

⁸⁶³ DERCHAIN, *La lune*, pp. 40-44 (especialment, p. 43, n° 12).

⁸⁶⁴ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 42; KAMAL, *ASAE*, 2, p. 88.

⁸⁶⁵ Per l'aspecte de Tot com a divinitat lunar, cf. BOYLAN, *Thot*, pp. 62-75, i 204-208 (per la relació entre ambdues divinitats); DERCHAIN, *La lune*, pp. 36-40.

Tot-lunar, vinculat i inclús assimilat a Khonsu, es documenta clarament durant la dinastia XXVI a l'oasi de Bahariya: cf. LABRIQUE, *BIFAO*, 104, pp. 343-344, i tb. VIII i IX.

⁸⁶⁶ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 41; KAMAL, *ASAE*, 2, pp. 84-91.

⁸⁶⁷ DARESSY, *ASAE*, 2, pp. 154-156; GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, pp. 401-403; GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, vol. III, pp. 37-42; KAMAL, *ASAE*, 2, pp. 84-91.

l'any 21 del regnat de Psamètic I, en el P. Ryl. I, 2-3 es faria referència a la venda de càrrecs als quals s'associaven ofrenes, béns i tot el que se sumava procedent del temple (*hwt-ntr*), de les terres, de la ciutat i tots els llocs del *Domini d'Amon de Tehna a Tayudjayt* (*pr Imn Thnt n T3yw-D3y*); el temple, que també es documentaria en el mateix any al P. Ryl. II, 2 (*hwt-ntr n pr Imn Thnt*), limitava al sud amb el *Domini de Mut* (*pr Mwt*). D'altra banda, pel que fa referència a la litúrgia del Hiba durant la Baixa Època, no documentem cerimònies locals específiques ja que els papirs Rylands, que constitueixen la font principal relativa al Hiba, estan centrats en els aspectes més profans i mundans del sacerdoci de la ciutat.

4.6- NOMUS 19 DE L'ALT EGIPTA

4.6.1- SACERDOCIS

Els sacerdocis que es testimonien al nomus 19 de l'Alt Egipte procedeixen de la capital del nomus Per-medjed, l'antiga Oxirrinca, i s'han documentat a partir de les inscripcions procedents les tombes n° 1 i 14 de la Necròpolis Alta d'aquesta ciutat⁸⁶⁸ [doc. 19.1 a 6], a excepció d'un sacerdot tebà amb funcions administratives documentat en el Papir Rylands IX [doc. 18/20.23], que controlava els dominis d'Amon (de Tebes) en el nomus oxirrinquita.

a) Personal religiós de Tueris

▪ **Profeta de Tueris:**

Aquest títol s'atribueix a tres sacerdots documentats a la tomba n° 1 de la Necròpolis Alta [doc. 19.3 a 5] i confirmaria l'existència d'un culte organitzat de Tueris en època saïta. Al servei de la deessa, en aquest període només es constata el càrrec de profeta, que es testimonia també en època grecoromana⁸⁶⁹, però juntament amb un gran nombre de personal sacerdotal⁸⁷⁰.

b) Personal religiós d'Osiris

▪ **Profeta d'Osiris, el primer de l'Infinit:**

Aquest sacerdoci només es testimonia en un personatge [doc. 19.2] documentat a la tomba 14 de la Necròpolis Alta que també ocupa el càrrec de *Profeta d'Amon de l'aigua*. El títol es pot posar en relació amb el càrrec de profeta de la mateixa divinitat a Bahariya en època saïta⁸⁷¹, i confirma la presència del culte d'Osiris ja documentat a la

⁸⁶⁸ Per les referències a les inscripcions d'aquestes tombes en relació al títols sacerdotals oxirrinquites, agraïm les indicacions de la Dra. ERROUX-MORFIN. Cf. AMER, *Colloque Oxyrhynchos* (en premsa); PADRÓ *et alii*, *IX CIE*, pp. 1444-1445.

⁸⁶⁹ QUAEGEBEUR, CLARYSSE, VAN MAELE, *ZPE*, 60, pp. 226-227 (14).

⁸⁷⁰ Per l'inventari del personal sacerdotal d'època grecoromana: QUAEGEBEUR, CLARYSSE, VAN MAELE, *ZPE*, 60, pp. 226-228. Cf. també ROBERTS, *JEA*, XX, parts, I-II, pp. 22-23; OTTO, *Priest und Tempel*, I, pp. 21, 98 i nota 4, 115; KÄNEL, *Prêtres-ouab de Sekhmet*, p. 154.

⁸⁷¹ COLIN, LABRIQUE, *Religions*, p. 65.

dinastia XXVI⁸⁷², però sota un aspecte local que no es coneixia. A la vegada, a Oxirrinc és el primer exemple del personal sacerdotal d'Osiris, del qual se'n documenten altres exemples a partir d'època ptolemaica⁸⁷³.

c) Personal religiós de Bastis

Es documenten tres títols del personal sacerdotal de la deessa Bastis a Per-medjed. Dos d'ells, exercits per Het [doc. 19.3], fan referència als càrrecs de profeta de Bastis. El tercer títol, d'escriba, es documenta en el sarcòfag de Padineit [doc. 19.6].

▪ Profeta de Bastis del Per-Khef:

Aquest sacerdoci de Bastis es testimonia en la titulatura de Het [doc. 19.3] que, entre els diferents títols que se li atribueixen, era tant profeta de Bastis del Per-khef⁸⁷⁴, com de Bastis resident a Iteh. En aquest cas, aquest títol especificaria el culte local d'aquesta divinitat relacionada amb el temple osiriàc del Per-Khef i per tant, aquest sacerdoci podria estar vinculat amb els rituals osiriàcs que es deurién efectuar anualment en el temple durant el mes de Khoiak.

▪ Escriba de Bastis del Per-Khef:

Pel moment, aquest títol atribuït a Padineit [doc. 19.6] és l'únic testimoni d'un escriba associat a un temple, que documentem a Oxirrinc. Desconeixem les funcions de l'escriba (administració, tresoreria, escriba dels llibres divins...), ja que la simple informació del títol no és suficient per atribuir-li unes tasques concretes. En tot cas, és interessant perquè és l'únic personal sacerdotal oxirrinquit que testimonia un rang inferior al de profeta, i que es troba associat a l'únic temple del que se'n coneix l'existència en època saïta.

⁸⁷² Documentat per les inscripcions procedents de la tomba n° 1 i 14 de la Necròpolis Alta d'Oxirrinc -que indiquen l'existència del temple osiriàc del Per-Khef -.

⁸⁷³ Per exemple, es documenta un profeta d'Osiris en un paper demòtic procedent d'Oxirrinc probablement del s. III a.C., actualment en el *Museo Archeologico di Firenze*: Papir n° 8687 (*recto* l. 24). Cf. BOTTI, *Testi demotici*, I, pp. 45, 47, tav. IX.

⁸⁷⁴ Cf. *infra*, 4.6.4.

▪ **Profeta de Bastis, resident a Iteh:**

La particularitat d'aquest sacerdoci que també s'atribueix a Het [doc. 19.3] és que especifica un altre aspecte del culte de Bastis en el nomus, el de Bastis resident a *ith*, és a dir, el territori agrícola del nomus 19 de l'Alt Egipte⁸⁷⁵. Per tant, la Bastis resident a Iteh deuria rebre un culte diferenciat de la Bastis del Per-khef, ja que disposava d'un profeta particular al servei del seu culte.

d) Personal religiós d'Amon

▪ **Profeta d'Amon de les aigües:**

La presència d'aquest sacerdoci a Per-medjed testimonia un culte desconegut fins ara a la ciutat. El títol s'ha documentat en material funerari d'època saïta procedent de la tomba nº 14 de la Necròpolis Alta d'Oxirrinc i s'atribueix a sacerdot denominat Uahibre [doc. 19.1] i a dos membres de la mateixa família, Heresenef [doc. 19.2] i el seu nét Padineit [doc. 19.6]. Tot i que no ho podem assegurar, aquest fet ens podria indicar que tal i com succeeix en molts altres casos, aquest càrrec podria haver-se transmès per herència entre els membres d'una mateixa família.

▪ **Administrador de la tresoreria d'Amon [al nomus 19] (*Mr Pr-ḥd n Imn*):**

Aquest títol fa referència al personal administratiu del temple d'Amon de Tebes, que es documenta a Oxirrinc, l'any 14 de Psamètic I [Horudja, doc. 18/20.23]. Segons el P. Rylands IX, 8/ 4-6, Horudja havia estat enviat temporalment des de Tebes – on exercia com a sacerdot d'Amon- al nomus oxirrinquita, per encarregar-se del bestiar que era propietat del déu Amon de Tebes. Així doncs, es tracta d'un càrrec que depèn de la tresoreria d'Amon de Tebes, i està deslligat dels dominis dels déus del nomus. La presència d'un administrador de l'Amon tebà en aquesta província no indica l'existència del culte del déu Amon de Tebes a Oxirrinc, perquè tot i que és un sacerdot tebà, no exerceix al nomus funcions litúrgiques sinó exclusivament administratives. Aquest tipus de càrrec administratiu del domini d'Amon de Karnak, ja és conegut en altres èpoques i territoris⁸⁷⁶, però és l'únic cop que es documenta al nomus 19 de l'Alt Egipte.

⁸⁷⁵ MONTET, *Géographie*, II, p. 184.

⁸⁷⁶ Cf. VITTMANN, *Dem. P. Rylands 9*, II, pp. 428- 429; VLEEMING, *The gooseherds of Hou*, pp. 10-11: indica un possible paral·lel en època persa del personal depenent d'Amon a la província d'Hu, que es pot relacionar amb Horudja del P. Rylands IX.

Tot i la distància existent entre Tebes i el nomus oxirrinquita, aquesta no és la única constatació existent de l'assignació a Tebes de béns o propietats del nomus oxirrinquita. Només cal recordar la indicació que apareix a l'estela d'adopció de la princesa Nitocris, a la qual en el moment de la seva adopció com a successora de la divina adoradora d'Amon a Tebes, se li atorgaren de part del seu pare Psamètic I, 300 arures de terreny del nomus oxirrinquita entre d'altres propietats d'altres indrets d'Egipte⁸⁷⁷.

e) Personal religiós de Khonsu-infant

▪ Profeta-nodridor de Khonsu-infant:

La característica particular d'aquest títol sacerdotal és que en el seu nom, s'indica la seva funció. L'ideograma de la dona que alleta, ens assenyala el rol característic de la nodrissa. Teòricament s'aplicava el nom de nodrissa⁸⁷⁸ a les deesses encarregades d'alletar i cuidar un déu infant. Isis i Neftis, apareixen com a dues nodrisses en els textos de les Piràmides, i continuen amb el mateix rol en el Mammisis de Dandara.⁸⁷⁹ No obstant, també altres divinitats femenines s'ocupaven d'aquest rol (Nut, Hathor, etc...) depenent del context en el que ens trobem. En tot cas, les mares divines generalment no solien ser les que alletaven els seus fills, ja que aquesta funció era exercida per les nodrisses divines; hi havia també nodrisses humanes, de caràcter privat i essencialment nodrisses reials (inclús es documenten homes amb aquesta funció al servei de fills reials durant la dinastia XVIII). D'altra banda, aquest títol també era usat pel personal religiós dels déus-infants⁸⁸⁰. Com a títol sacerdotal, no es troba testimoni abans de la dinastia XXI, i probablement apareix paral·lelament junt amb l'interès creixent dels cultes dels déus-infants, a partir del Tercer Període Intermediari. Durant la dinastia XXI es documenten principalment, nodrisses sacerdotals a Tebes, que solien correspondre a sacerdocis de rang inferior, al servei de Mut i Khonsu. Com a títol sacerdotal, es troba àmpliament documentat durant la Baixa Època i l'època ptolemaica⁸⁸¹, tot i que associat a un alt rang sacerdotal – el títol de profeta-, i portat per homes. Hi ha testimonis de profetes-nodridors homes en relació al sacerdoci dels déus-

⁸⁷⁷ Estela d'adopció de Nitocris, l. 18 = CAMINOS, *JEA*, 50, p. 75, pl. IX.

⁸⁷⁸ ERMAN, *GRAPOW*, *Wb III*, p. 293, 14.

⁸⁷⁹ DAUMAS, *Les mammisis*, p. 444.

⁸⁸⁰ NAGUIB, *Le clergé féminin*, pp. 226-230.

⁸⁸¹ LAURENT, *RdE*, 35, p. 155; pp. 152-154 (inventari de profetes-nodridors). Cf. COLLOMBERT, *RdE*, 48, pp. 37-38 (b) i nota 59, que complementa la documentació de LAURENT; DE MEULENAERE, *BIFAO*, 61, p. 37; DE MEULENAERE, *Studia Naster*, II, p. 29, n° 29; WILD, *BIFAO*, 54, p. 196 (26); YOYOTTE, *BIFAO*, 54, pp. 97-98.

infants com Khonsu, Harpòcrates o Neferhotep, entre els quals destaquem un profeta-nodridor de Khonsu-infant a l'oasi de Bahariya durant la dinastia XXVI⁸⁸². Desconeixem quin era el rol exacte d'aquest sacerdoci, però probablement hem de suposar que les seves tasques litúrgiques s'adaptaven a les característiques del déu-infant. Ignorem si a la ciutat existia un temple-mammisi vinculat al temple de Mut com els que es documenten a partir de la dinastia XXI a Karnak o Tanis⁸⁸³, i en el qual s'exerciria aquest sacerdoci⁸⁸⁴.

d) Altres sacerdocis

▪ Intendent dels grans déus:

Aquest títol, ocupat per Het [doc. 19.3], probablement correspondria al càrrec més elevat de la direcció dels temples d'Oxirrinc, junt amb el títol d'*intendent dels profetes* que també s'atribueix al mateix dignatari. Correspondria a un alt càrrec sacerdotal que possiblement s'ocupava de la direcció dels temples i, encara que no ho podem assegurar, és probable que aquest sacerdoci es pugui relacionar amb l'ocupació que exercia el *lesonis*⁸⁸⁵ i se li pugui atribuir la responsabilitat dels cultes dels déus oxirrinquites, potser des del punt de vista administratiu i econòmic.

▪ Intendent dels profetes:

Com en el cas anterior, aquest títol també es documenta en les titulatures de Het i correspondria a un alt càrrec sacerdotal jeràrquicament superior al dels profetes. Tot i que com el cas anterior no s'especifiquen les divinitats, podria tractar-se d'un càrrec al qual correspondria la direcció i control del personal religiós i dels aspectes litúrgics de Per-medjed. És molt probable que aquest càrrec estigui estretament relacionat amb l'anterior, ja que significativament, ambdós títols recauen en mans d'un mateix sacerdot que possiblement era, en realitat, el director del conjunt de cultes i clergats locals i per tant, potser la màxima autoritat religiosa de Per-medjed.

⁸⁸² FAKHRY, *Bahria Oasis*, I, p. 160; COLIN, LABRIQUE, *Religions*, pp. 60 i 62 (IV).

⁸⁸³ ZIVIE-COCHE, *Tanis*, pp. 55-57, 108-109.

⁸⁸⁴ Indicació que agraïm a la dra. ERROUX-MORFIN. Cf. ZIVIE-COCHE, *Tanis*, p. 108.

⁸⁸⁵ Cf. *supra*, 4.2.1: *Lesonis*.

▪ **Profeta dels santuaris dels déus:**

Aquest sacerdoci també documentat entre les titulatures de Het [doc. 19.3] normalment es testimonia associat a uns déus o temples concrets. En aquest cas, com en els títols anteriors portats també per Het, la denominació de *Profeta dels santuaris dels déus* és imprecisa i desconeixem a quins santuaris i déus en concret fa referència, ja que podria tractar-se d'un alt càrrec religiós amb competències sobre els temples de Per-medjed o bé, del territori circumdant.

▪ **Profeta-herald dels déus a Per-medjed:**

Aquest títol, que forma part de les titulatures religioses que posseeix Het [doc. 19.3] és conegut des de la dinastia XXII. Es documenta també en època saïta⁸⁸⁶, durant la Baixa Època⁸⁸⁷ i el període ptolemaic⁸⁸⁸, tot i que sempre escrit sol o bé seguit del nom d'una divinitat. En canvi, a Oxirrinc, el títol profeta-herald va acompanyat *dels déus a Per-medjed*. La seva funció no és clara i encara que alguns estudiosos proposen que podria exercir d'intermediari oracular⁸⁸⁹, desconeixem si es tractava realment de la funció d'aquest sacerdoci. També ignorem a quines divinitats oxirrinquites es referia, tot i que probablement corresponia a un càrrec elevat dins la jerarquia sacerdotal local.

f) Conclusions

Tots els sacerdocis documentats pertanyen a la dinastia XXVI i ens aporten una nova i destacable font d'informació referent als cultes existents a Per-medjed durant l'època saïta. No s'ha localitzat cap títol sacerdotal específic del nomus, i el personal sacerdotal que es documenta per a tots els cultes de Per-medjed és el de *hm-ntr* o *profeta*, a més d'un únic *escriba* al servei de Bastis del Per-khef. Desconeixem si existia una jerarquia sacerdotal a l'interior de l'alt clergat de cada culte, ja que no s'ha localitzat cap *primer profeta* (*hm-ntr tpy*) en cap dels cultes testimoniats. En tot cas, és possible que el responsable de cada culte fos un profeta⁸⁹⁰, ja que possiblement en aquest període els cultes oxirrinquites no disposaven d'un personal sacerdotal i

⁸⁸⁶ JELINKOVA, REYMOND, *ASAE*, 50, pp. 108-109.

⁸⁸⁷ Per exemple a Akhmim, GAUTHIER, *Personnel*, p. 24.

⁸⁸⁸ Per exemple, al Fayum, ZECCHI, *Prosopografia*, p. 97.

⁸⁸⁹ Segons l'opinió de KEES, *Priestertum*, p. 219; KEES, *ZÄS*, 85, pp. 138-143; SHEHAB EL-DIN, *Hommages Haikal*, p. 265.

⁸⁹⁰ De manera similar al cas del clergat d'Amon al Hiba: cf. *supra*, 4.5.1: *conclusions*.

administratiu nombrós. D'altra banda, tot i que no ho podem assegurar, els títols d'*intendent del grans déus i dels profetes* podrien estar relacionats entre sí, ja que es testimonien en un mateix personatge, Het [doc. 19.3], que a banda d'ocupar diversos sacerdocis, podia haver exercit la direcció conjunta dels cultes de Per-medjed encarregant-se tant dels aspectes litúrgics com dels administratius⁸⁹¹.

A banda del context cultural de Per-medjed, curiosament es documenta també un càrrec de tipus administratiu relacionat amb la tresoreria d'un temple, però no del nomus 19, sinó del d'Amon de Tebes. Aquest fet ens constata doncs, que en època saïta –concretament durant el regnat de Psamètic I-, una part del territori oxirrinquita es gestionava en benefici del gran temple tebà, que enviava un administrador propi pel control de les possessions de bestiar. De fet, l'estela d'adopció de Nitocris confirma que durant aquest període existien també propietats territorials oxirrinquites que pertanyien a la Divina Adoradora d'Amon.

4.6.2- SACERDOTS

En època saïta, es documenten al nomus oxirrinquita set sacerdots, un dels quals [Horudja, doc. 18/20. 22] pertanyia al clergat tebà i efectuava al nomus les tasques d'administrador del domini d'Amon de Karnak. Gràcies al P. Rylands IX, coneixem bastant bé alguns aspectes de la seva vida, així com els seus càrrecs sacerdotals que acabà desenvolupant al Hiba⁸⁹².

La resta de sacerdots procedeixen tots de Per-medjed, i el més ben documentat, així com el més destacat és **Het [doc. 19.3]**. Aquest personatge, amb un nom d'origen libi⁸⁹³, ocupa la cambra principal de la tomba n°1 de la Necròpolis Alta d'Oxirrinc, en la que s'ha localitzat el seu sarcòfag⁸⁹⁴. Segons els textos murals i del sarcòfag, Het era *profeta de Tueris, de Bastis d'Iteh i del Per-khef, profeta-nodridor de Khonsu*, així com

⁸⁹¹ Encara que no ho podem assegurar, el càrrec d'intendent dels grans déus potser podria relacionar-se amb el càrrec d'administrador o lesonis documentat durant el mateix període en altres zones. Cf. *supra*, 4.5.1: *lesonis*.

⁸⁹² Cf. *supra*, 4.5.2.

⁸⁹³ El seu nom apareix també ortografiat amb la radical *H3t*, que probablement es pot relacionar amb alguns noms propis libis: LEAHY, *CdE*, LV, n° 109-110, pp. 43-63.

⁸⁹⁴ CASTELLANO, *IX CIE*, pp. 283-292; CASTELLANO, *L'arquitectura* (en premsa); CASTELLANO, *III Congreso Ibérico* (en premsa); PADRÓ *et alii*, *TribArq 2002-2003*, pp. 184-187; PADRÓ *et alii*, *Oxhyrynchos*, I, pp. 18-20, 96-97.

profeta dels santuaris dels déus i profeta-herald dels déus a Per-medjed. A la vegada, ocupava el càrrec d'*intendent dels grans déus i dels profetes*, i a la rellevància de les seves titulatures sacerdotals, hi hem d'afegir que posseïa altres títols de caràcter civil - *noble* i *príncep*- corresponents a càrrecs vinculats a la governació local⁸⁹⁵ que indiquen la importància del personatge.

D'altra banda, Het posseeix un títol, $\text{𓆎} \text{𓆏}$ o $\text{𓆎} \text{𓆏}$ *Imy-N(t)*, *El que pertany a Neit*⁸⁹⁶, testimoniats també en altres personatges enterrats a la Necròpolis Alta, i del qual desconeixem que es documenti en altres indrets d'Egipte. Tot i que podria ser considerat un títol específic local, no tenim manera de corroborar-ho. En tot cas, és possible que aquest títol, independentment de la naturalesa, pugui relacionar-se amb la instal·lació - probablement des de la dinastia XXIV-, de personatges procedents de Sais⁸⁹⁷ que haurien refundat la ciutat, exercint d'aquesta manera un nucli de suport a la capitalitat del Delta. El nom del pare de Het, Somtustefnakht, relaciona clarament aquest personatge amb la dinastia líbia podria tractar-se d'un funcionari vingut o relacionat amb Sais que hauria viscut durant la dinastia XXIV. Aquest fet, junt amb alguns antropònims de la Necròpolis oxirrinquita que estan formats amb el nom Neit, deessa de Sais, podrien demostrar que *El que pertany a Neit* seria un epítet exclusiu dels nouvinguts de la capital. Tot i que no ho podem confirmar, és possible que aquests funcionaris privilegiats haguessin transmès als seus fills aquest epítet local i distintiu que potser adoptà un caràcter honorífic⁸⁹⁸. Desconeixem exactament els títols del pare de Het, Somtustefnakht, al qual les inscripcions indiquen amb la fórmula *mi nn* que portaria els mateixos títols del fill. Tampoc en aquest cas podem garantir que les funcions sacerdotals així com les civils fossin heretades però, tal i com succeeix habitualment, és molt factible que així fos.

⁸⁹⁵Cf. MEEKS, *State and temple*, pp. 636-637 (i notes 124-125).

Documentem durant la baixa època, altres sacerdots de la zona estudiada que inclouen a la seva titulatura els títols *de noble i príncep*: doc. 15.26; 15.30; 16.3; 17/18.2; 20.1; 20.2; 20.4; 20.20; 20.54. En alguns casos, les funcions sacerdotals d'aquests són secundàries, ja que les atribucions principals són de caràcter civil o militar. Per altres exemples, cf. YOYOTTE, *Mélanges Maspero*, I, 4 fasc., p. 155; COLIN, LABRIQUE, *Religions*, p. 46.

⁸⁹⁶ PADRÓ *et alii*, *IX CIE*, p. 1444-1445 i nota 7.

⁸⁹⁷ Hipòtesi indicada per la Dra. M.ERROUX-MORFIN.

⁸⁹⁸ Aquest títol es documenta en diversos personatges de la Necròpolis Alta però no en tots, la qual cosa ens indica que pertanyia només a un determinat grup de persones, probablement, els que procedien de Sais i potser els seus descendents.

Tot i que no disposem de la suficient informació per a corroborar-ho, podria tractar-se d'un títol honorífic reservat a un grup social o familiar -potser, vinculat al clergat oxirrinquita, encara que no necessàriament associat a un càrrec pràctic en concret-, de la mateixa manera que succeeix amb títols específics locals d'altres províncies: l'exemple més clar, podria ser el del títol hermopolità *Gran dels Cinc* (*Wr diw*).

En tot cas, a part dels diferents sacerdocis que ocupa Het –sempre com a profeta-, cal destacar els títols d'intendent dels grans déus i intendent dels profetes. Aquests càrrecs, units a la al·lusió que apareix inscrita a la seva tomba en la que sembla que s'indicaria la restauració dels cultes (o potser dels santuaris) a la ciutat, ens inviten a creure que Het tingué un paper rellevant en la rehabilitació dels cultes, ocupant alts càrrecs sacerdotals -tant des del punt de vista litúrgic, com administratiu-, gràcies als quals deuria exercir un important domini dels santuaris i cultes de Per-medjed. De fet, la importància d'aquest alt funcionari sacerdotal és comprovable a través del destacable conjunt funerari en el que fou inhumat: tot i que la seva sepultura fou saquejada, hauria estat enterrat en un sarcòfag de gran qualitat a la cambra principal (nº 3) de la tomba nº 1 de la Necròpolis Alta d'Oxirrinc.

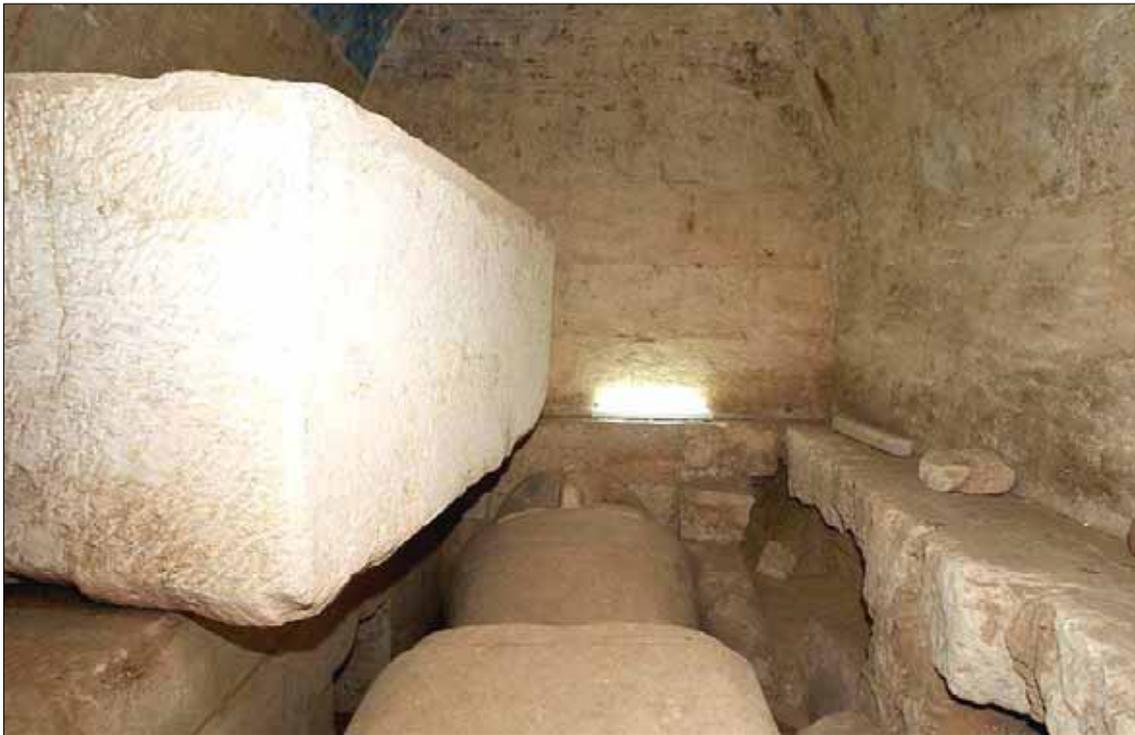


Fig. 38 - Cambra 3 de la tomba nº 1 de la Necròpolis Alta d'Oxirrinc, en la qual es localitza el sarcòfag antropomorf d'Het [doc. 19.3] i la caixa de sarcòfag d'un enterrament secundari, probablement corresponent a Padineit [doc. 19.5].

També a la mateixa tomba nº1 en la que fou enterrat Het, es testimonien dos *profetes de Tueris* que eren membres d'una mateixa família, **Padineit [doc. 19.5]**, fill d'**Hor [doc. 19.4]**. Desconeixem si podrien tenir alguna relació amb Het [doc. 19.2], tot i que és probable, ja que Padineit -testimoniat a partir de la inscripció en jeroglífic cursiu escrita a la llinda de la porta d'entrada de la cambra funerària de Het (sala 3 de la

tomba nº 1)-, podria haver estat inhumat en la caixa de sarcòfag rectangular que es troba en aquesta cambra en la que inicialment fou enterrat Het. Ignorem si existia algun parentesc o un altre tipus de relació que portés a enterrar a Padineit a l'interior de la cambra de Het. En tot cas, tant Padineit com el seu pare van exercir de profetes de la divinitat principal de Per-medjed, Tueris, de la mateixa manera que Het.

D'altra banda, trobaríem els sacerdots documentats a la tomba nº 14 Necròpolis Alta d'Oxirrinc. Per començar, **Heresenef [doc. 19.2]**, que va ser *Profeta d'Amon de l'aigua i Profeta d'Osiris, el primer de l'Infinit*, se'ns documenta gràcies a la menció en dos vasos canops de la seva filla Tadihor. **Padineit [doc. 19.6]**, també *Profeta d'Amon de l'aigua*, seria amb molta probabilitat el nét d'Heresenef. En aquest cas, podria ser que el càrrec de *Profeta d'Amon de l'aigua*, ocupat per dos membres de la mateixa família, s'hagués transmès per herència. En alguns casos, consta que la filla d'un sacerdot pot optar al sacerdoci de la mateixa divinitat a la que serveix el pare, tot i que en el cas de Tadihor, no s'ha localitzat cap títol sacerdotal. Generalment existia el dret d'herència de titulatures sacerdotals si aquestes havien estat exercides pel pare⁸⁹⁹, tot i que desconeixem si aquest dret era vàlid en el cas dels avis. En tot cas però, a la tomba nº 14 de la Necròpolis Alta, es documenta l'existència de dos membres de la mateixa família –avi (matern) i nét-, que exerciren de profetes d'Amon de l'aigua a Per-medjed. El mateix Padineit era també *escriba de Bastis del Per-Khef*, càrrec sacerdotal de rang inferior respecte al de profeta, que també es troba documentat a Oxirrinc [doc. 19.3], concretament en relació amb el Per-Khef.

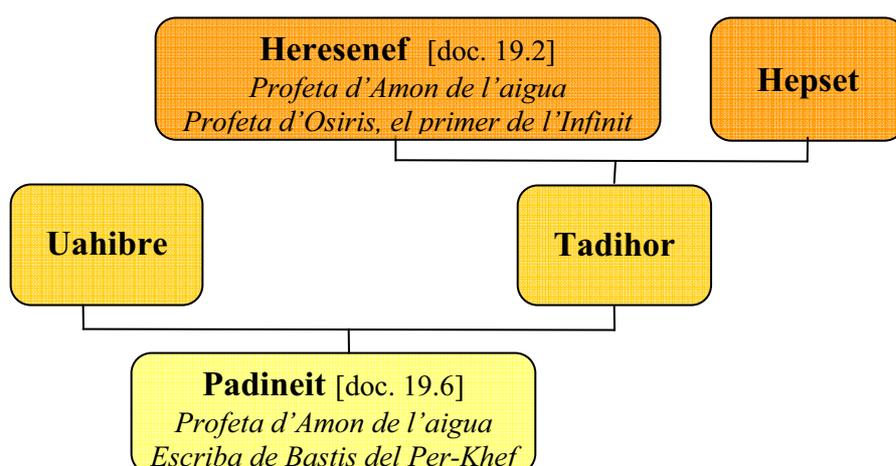


Fig. 39 - Genealogia de Padineit [doc. 19.6].

⁸⁹⁹ Inclús es testimonia el traspàs dels beneficis dels càrrecs sacerdotals, al gendre: P.Rylands, IX, 9/4 = GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 84; VITTMANN, *Dem. P. Rylands* 9, I, pp. 142-143. Cf. *supra*, 4.5.1: *profeta d'Amon*.

D' **Uahibre [doc. 19.1]**, fill de Tadi...(?), únicament ens en resta un vas canop fragmentat que ens documenta que era *Profeta d'Amon de les aigües*. Les inscripcions del vas canop també ens indiquen el nom –fragmentat- de la mare, però són insuficients per a relacionar-lo amb seguretat amb la família de Padineit [doc. 19.6] (Fig. 39). Aquest Padineit és fill d'un tal Uahibre però desconeixem si podria correspondre al mateix Uahibre [doc 19.1] al qual pertany el vas canop i que d'altra banda, és el fill d'una dona de la qual no coneixem el nom complet, Tadi... (?) però que, segons el que es conserva, també es podria relacionar-se amb Tadihor, la mare de Padineit [doc. 19.6]. Per tant, Uahibre [doc. 19.1] podria estar emparentat d'alguna manera amb Padineit [doc. 19.6], tot i que partint de la poca informació de la que disposem, tampoc podem descartar que en realitat, no hi tingués cap vincle familiar.

En tot cas, sembla evident que els tres sacerdots de la tomba nº 14 deuriem pertànyer a un entorn social elevat que els va permetre enterrar-se en una tomba de grans dimensions i qualitat. Tot i que ignorem on fou inhumat Heresenef, tant la seva filla com el seu nét Padineit [doc.19.6] s'enterraren a l'interior de la tomba, i el sarcòfag d'aquest darrer sacerdot, estilísticament molt pròxim al model de sarcòfag de Het [doc.19.3], és també de molt bona factura artística.



Fig. 40 - Tomba nº 14 de la Necròpolis Alta d'Oxirrhinc

4.6.3- CULTES

▪ Tueris

Tueris és el nom grec de la deessa *T3-wrt*, “La Gran”, divinitat celeste i materna, que adopta normalment una forma híbrida, amb aspecte d’hipopòtam, potes de lleó i cua de cocodril. Des de l’Imperi Nou adopta les funcions d’Isis, Nut o Neit, identificant-se amb un aspecte de Neit, Metier (Mehet-Uret), que personificaria la fertilitat que dona l’aigua del Nil, o també amb Isis-Reret sota l’aspecte de constel·lació⁹⁰⁰. És també una divinitat familiar, i protectora dels parts que junt amb Bes serà molt popular durant la Baixa Època. Per les seves característiques, es sincretitzà amb Isis, Reret, Ipet, i al Fayum, Sais i Oxirrinc, també amb Neit⁹⁰¹.

Segons el P. Wilbour⁹⁰², el culte de Tueris era present des de la dinastia XIX en el nomus 19 de l’Alt Egipte. A Oxirrinc, el seu culte es testimonia clarament durant època grecoromana com a principal divinitat de la ciutat, venerada junt amb Isis i Serapis, i sovint associada a Atena⁹⁰³. Hi havia diversos *Thoereia*, d’entre els quals destaca el temple més important, el *Thoereion/Thoerion* situat al centre de la ciutat, o el *Thoereion Thenepmoi*, que probablement estava situat en un barri⁹⁰⁴. Tot i la importància d’aquesta divinitat, no s’han localitzat restes de cap temple dedicat a Tueris en època faraònica, però gràcies a les inscripcions referents als sacerdocis oxirrinquites de la tomba n°1 de la Necròpolis Alta [doc. 19.3; 19.4; 19.5], podem afirmar que se li retia culte a la ciutat com a mínim des de l’època saïta.

No obstant, la deessa Tueris oxirrinquita no fou venerada sota la forma d’una deessa-hipopòtam, sinó que hi ha indicis clars que demostren que a Oxirrinc es retia culte a una deessa-peix. En el mercat d’antiguitats, així com en nombroses col·leccions i museus, es constata l’elevada presència d’exvots de bronze en forma de peix oxirrinc

⁹⁰⁰ En referència als diversos aspectes d’aquesta divinitat, cf. AUBERT, AUBERT, *Bronzes*, pp. 325-238; BULTÉ, *RdE*, 54, pp. 5-12; DESROCHES-NOBLECOURT, KUENTZ, *Le petit temple d’Abou Simbel*, pp. 111-113; ERROUX-MORFIN, *Nilus*, 15, pp. 3-7; GEISSEN, WEBER, *ZPE*, 151, pp. 284-285 i nota 40; GUNDLACH, *LdÄ*, VI, col. 495-497, s. v. Thoeris; NAGY, *Studies Kákosy*, pp. 449-456; VERNER, *ZÁS*, 96, pp. 52-61; VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, pp. 686-697.

⁹⁰¹ BULTÉ, *RdE*, 54, p. 12 i notes 83-85.

⁹⁰² GARDINER, *The Wilbour Papyrus*, II, p. 48.

⁹⁰³ QUAEGEBEUR, CLARYSSE, VAN MAELE, *ZPE*, 60, pp. 219, 225.

⁹⁰⁴ Es testimonien temples de Tueris a Oxirrinc des del 250 a.C. al 462 d.C., així com també en altres localitats del nomus oxirrinquita i del Fayum: QUAEGEBEUR, CLARYSSE, VAN MAELE, *ZPE*, 60, pp. 228-229. Cf. també GEISSEN, WEBER, *ZPE*, 151, p. 286 i nota 870.

Per la presència de Tueris com a divinitat del Per-Khef, temple d’Oxirrinc, cf. *Cleopatra’s Egypt*, pp. 100-101; RONDOT, *RdE*, 48, pp. 274-278; PADRÓ *et alii*, *Oxyrhynchos I*, pp. 13 i 14; VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, pp. 274, 694-696.

d'època saïto-persa, així com de mògies procedents d'aquesta zona que constaten, com en altres indrets d'Egipte durant la Baixa Època i el període grecoromà, l'existència d'una necròpolis dedicada als peixos divins. Alguns d'aquests bronzes, porten una inscripció en demòtic que identifica el peix amb la deessa Tueris⁹⁰⁵.

L'oxirrinc fou en època grecoromana la divinitat principal de la ciutat que va adoptar el seu nom, i en la qual Estrabó hi testimonia l'existència d'un temple dedicat a l'oxirrinc⁹⁰⁶. Les troballes d'aquests exvots i així com la necròpolis de peixos a *Zawiyet Barmacha*, fan evident que el peix oxirrinc (*Mormyrus Oxyrhynchus*), fou venerat com a divinitat principal a la zona, com a mínim des del període saïta. En egipci, els noms del peix oxirrinc són *uhat* i *khat*, noms femenins. Aquest peix, iconogràficament, es representa sobre un trineu i amb una corona hathòrica, cosa que fa indubtable que es tracta d'una divinitat femenina, que amb tota probabilitat correspon a Tueris.



Fig. 41 - Estatueta de bronze d'un oxirrinc.

L'existència d'una inscripció grega procedent del Bahnsa de l'època de Ptolomeu XI Alexandre Filométor (107-88 a.C.), confirma la relació entre la deessa Tueris i l'oxirrinc: sota el text que fa referència a un temple de Tueris, apareixen dos peixos enfrontats: a l'esquerra, un oxirrinc amb la corona hathòrica amb dues plomes; a la dreta, un lepidot, també amb la corona hathòrica però sense plomes⁹⁰⁷. A aquest

⁹⁰⁵ PADRÓ *et alii*, *Oxyrhynchos I*, pp. 13; VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, pp. 273-274. En referència als bronzes amb forma d'oxirrinc: AUBERT, AUBERT, *Bronzes*, pp. 326-328; PADRÓ *et alii*, *TribArq 2002-2003*, p. 184; PADRÓ i ERROUX-MORFIN, *Homenagem Carreira*, p. 402; VLEEMING, *Studia demotica*, V, p. 248, n° 277. Respecte la necròpolis de peixos de *Zawiyet Barmacha*, BAKRY, *ASAE*, 61, 7-9, pl. VI-VII.

⁹⁰⁶ VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, p. 272.

⁹⁰⁷ HEINEN, *Hellenistische Studien*, pp. 41-53. La inscripció faria referència a la donació al temple de Tueris realitzada per part d'una confraria de *theagoi*. Aquest tipus de sacerdots equivaldrien als *tj* (*nj*)

testimoni, cal afegir un parell d'esteles també procedents del Bahnasa, en la que apareixien els dos peixos enfrontats⁹⁰⁸, que també es troben representats de la mateixa manera en les pintures murals de la tomba n° 3 de la Necròpolis Alta d'Oxirrinc, datada en època romana⁹⁰⁹. Per tant, la Tueris oxirrinquita estava vinculada amb l'oxirrinc i sota aquest aspecte deuria ser venerada com a divinitat principal a la ciutat que porta el seu nom en època grecoromana.

▪ Osiris

El déu Osiris és ben present a les inscripcions de les tombes d'època saïta de la Necròpolis Alta d'Oxirrinc. A la tomba n° 1, es testimonia en diversos sarcòfags amb un dels seus epítets característics: *El que presideix l'Occident, déu gran, senyor d'Abidos*. També en el mur de la cambra funerària de Het [doc. 19.3], es localitza un *Osiris, senyor de la vila del Pilar-Djed* (Busiris)⁹¹⁰. D'altra banda, de la tomba n° 14 procedeixen nombroses figuretes de bronze d'Osiris amb la corona-atef que indiquen la devoció personal que existia durant aquest període a Oxirrinc envers aquesta divinitat de caràcter funerari. No obstant, aquestes referències no asseguren que es retés culte a Osiris. En canvi, hi ha dues dades essencials que confirmen amb seguretat la presència del culte osiríac a la ciutat durant la dinastia XXVI. D'una banda, es testimonia que hi havia un culte organitzat, gràcies a l'existència d'un profeta d'*Osiris, el primer de l'Infinit* –Heresenef [doc. 19.2]-, documentat en les inscripcions de dos vasos canops de la seva filla Tadihor, enterrada a la tomba n° 14. Les inscripcions del sarcòfag del seu nét, Padineit [doc. 19.6], localitzat igualment a la tomba n° 14, també fan referència a

ntrw, títol interpretat per Quaegebeur com a “portador(s) dels déus”, és a dir, els membres d'una associació local que s'encarregava del transport dels animals sagrats des de l'indret de momificació fins a la necròpolis. Coneguts des de la dinastia XXVI fins al segle III d.C., principalment estan vinculats a quatre divinitats, Sobek, Neit, Tueris i possiblement Gueb; la seva tasca s'associava al culte del cocodril, tot i que en el cas de Tueris molt possiblement estarien relacionats amb els peixos sagrats representats sota de l'esmentada inscripció. Malgrat que desconeixem la presència d'aquest tipus de sacerdots a Oxirrinc durant l'època saïta, es tractava d'un tipus de sacerdoti del baix clergat, compostat per homes i dones, ben documentat durant els segles II i III d.C. en diversos temples de la Tueris oxirrinquita. Vinculats a les associacions religioses locals, la tasca dels *theagoi*, desenvolupada periòdicament, era possiblement de caràcter honorífic i no exercien de manera permanent el sacerdoti sinó que ocupaven activitats de diversos tipus, tant religioses com civils: DILS, *BIFAO*, 95, pp. 153-171. Cf. QUAEGBEUR, *Mélanges Gutbub*, pp. 161-176; VERNUS, YOYOTTE, *Bestiarie*, p. 274. Pel funcionament i tasques de les associacions religioses (en època ptolemaica): cf. DE CENIVAL, *Les associations religieuses*, pp. 151, 186-197, 210.

⁹⁰⁸ AUBERT, AUBERT, *Bronzes*, p. 327; KESSLER, *Die Welt des Orients*, XIV, pp. 176-188; PADRÓ *et alii*, *Oxyrhynchos I*, p. 14.

⁹⁰⁹ PADRÓ i ERROUX-MORFIN, *Homenagem Carreira*, pp. 401-406.

⁹¹⁰ Indicacions que agraim a l'epigrafista de la Missió, la Dra. ERROUX-MORFIN.

Osiris. D'altra banda, la menció del Per-Khef -temple oxirrinquita de caràcter osiríac⁹¹¹- en les inscripcions d'època saïta procedents de la necròpolis, certifica també l'existència del culte d'aquest déu a Per-medjed, com a mínim des de l'època saïta.

Malgrat que desconeixem quines eren realment les característiques de l'Osiris oxirrinquita, disposem d'alguns indicis. Com ja s'ha indicat anteriorment, durant l'època saïta, es retia culte a un *Osiris, primer de l'Infinit*, així com a l'Osiris del Per-Khef. La informació existent fins al moment és encara escassa per a poder vincular amb seguretat el culte de *l'Osiris, primer de l'Infinit*, amb la forma venerada en el Per-khef. *Wsir tp(y) n hh* (també escrit *Wsir tp(y) r hh*) és de lectura dubtosa, ja que es pot interpretar com a *Osiris, primer de la multitud* o bé, *primer de l'Infinit*⁹¹². En tots dos casos però, se'ns descriuria un aspecte local i original de l'Osiris oxirrinquita. *L'Osiris, el primer de l'Infinit*, podria ser un equivalent de l'epítet osiríac de “*Senyor de l'eternitat*”, i per tant, es referiria a l'aspecte d'Osiris com a sobirà del Més Enllà que trobem documentat a la tomba n° 1 com a “*El que presideix l'Occident*”. Tot i que desconeixem l'existència d'aquest epítet aplicat a Osiris, a les capelles osiríaques de Dandara es documenta un qualificatiu que el vincula amb aquest aspecte: “*Aquell que coneix l'infinit*”⁹¹³. El déu Osiris associat a la multitud, també es documenta per exemple, a les capelles osiríaques de Dandara, en les quals s'indica que Osiris és el déu “*A qui es dirigeix la multitud*”⁹¹⁴. Podríem interpretar aquest *Osiris, primer de la multitud*, com el déu que després de morir i ressuscitar, esdevé el déu dels difunts. No obstant, Goyon⁹¹⁵ relaciona aquesta “multitud”, amb el conjunt de persones que formen part del cor que participa en els rituals osiríacs (“*ritual d'introducció de la multitud*”) que concretament es duïen a terme la nit del 24-25 del mes de Khoiak. Partint d'aquesta hipòtesi, es podria interpretar que l'Osiris oxirrinquita es manifesta sota un aspecte que es pot associar al rituals osiríacs del mes de Khoiak, i que a Oxirrinca es vinculen amb el Per-khef i l'Osireion. No obstant, l'epítet osiríac *tp(y) n hh* es troba també escrit com a *tp(y) r hh*, la qual cosa significa que es pot llegir també com a “*Osiris, primer a l'Infinit*”. Per tant, en aquest epítet *hh* probablement faria referència a un indret

⁹¹¹ Cf. *infra*, 4.6.4.

⁹¹² Cf. també la lectura d' “*Osiris-[qui-est-à-la-tête]-des-millions*” pel que seria probablement la mateixa forma d'Osiris, però testimoniada Bahariya: COLIN, LABRIQUE, *Religions*, p. 65.

⁹¹³ CAUVILLE, *Chapelles osiriennes*, 1, pp. 57-58: 106 (46).

⁹¹⁴ CAUVILLE, *Chapelles osiriennes*, 1, pp. 37-38: 67.

⁹¹⁵ GOYON, *Papyrus d'Imouthès*, p. 84 i notes 11 a 14.

Pel comentari i traducció d'aquest ritual de “*Fer pujar/accedir la multitud*”, testimoniada en el Papir MMA 35.9.21: GOYON, *Papyrus d'Imouthès*, pp. 83-94.

(l'*Infinít*), i no es pot interpretar com a la *multitud*, fet que ens indica que l'epítet de l'Osiris oxirrinquita correspondria a "*primer de/a l'Infinít*".

D'altra banda, en el temple oxirrinquita anomenat Per-khef i associat a l'Osireion, s'hi desenvoluparien els rituals osiríacs del mes de Khoiak, en els quals l'Osiris oxirrinquita, com a divinitat agrícola, personificava la vegetació que renaixia⁹¹⁶. Aquest fenomen, essencialment de caràcter agrari, es vinculava lògicament amb els altres aspectes del déu i, de manera simbòlica, representava la seva resurrecció a partir de la qual esdevenia el déu del Més Enllà, la divinitat dels difunts que a Oxirrinc es coneixia com *Primer de l'Infinít*.

▪ **Bastis**

El culte de la deessa Bastis es testimonia a Per-medjed durant la dinastia XXVI⁹¹⁷. Probablement era considerada una divinitat rellevant, ja que es documenten tres tipus de sacerdocis associats al seu culte. D'una banda, es documenta una Bastis, resident a *Iteh*, el territori agrícola de la província. Segons el mite d'Horus del temple d'Edfu, aquesta terra deixà de ser setiana per convertir-se en un domini d'Horus, a partir del moment en el que aquest va arrossegar Set per el territori, que adoptà el nom d'*iteh*⁹¹⁸. Aquesta referència ens indicaria que el culte de Bastis al nomus oxirrinquita no només estaria documentat en relació als rituals osiríacs sinó també sota una altra òptica, que també era antisetiana. El culte d'aquesta deessa en el territori agrícola de la província s'ha de vincular amb la posició estratègica del nomus, que estava estretament relacionat amb les rutes caravaneres occidentals i especialment, amb l'oasi de Bahariya. Com el comerç caravaner, la deessa líbia Bastis, que era una forma de la Deessa Llunyana, retornava a Egipte pel desert i arribava a la vall del Nil, penetrant pel nomus oxirrinquita. És probable que la seva presència a Oxirrinc es pugui associar amb la deessa Menet, que apareix documentada en els peus del sarcòfag de Het [doc. 19.3] a la tomba nº 1 de la Necròpolis Alta⁹¹⁹. Menet, la deessa substituïda de Sacmis, era una lleona salvatge que es

⁹¹⁶ *Id.* nota 540. Cf. també *infra*, 5.1.

⁹¹⁷ Bastis és una divinitat típicament líbia i la seva presència a la regió oxirrinquita podria derivar de l'època líbia, moment particularment important pel culte de les divinitats lleontocèfales com es pot observar, sobretot, a Heracleòpolis Magna: cf. YOYOTTE, *RdE*, 39, pp. 155-177.

Per les característiques de la deessa Bastis, cf. AUBERT, AUBERT, *Bronzes*, pp. 300-301; AUFRÈRE, *DE*, 44, p. 17; DE WIT, *Le rôle et le sens du lion*, pp. 292-298; ERROUX-MORFIN, *Nilus*, 15, p. 6; OTTO, *LdÄ*, I, col. 628-630, s.v. Bastet; VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, pp. 160-164; 523-524.

⁹¹⁸ ALLIOT, *Le culte d'Horus*, p. 732.

⁹¹⁹ PADRÓ *et alii*, *IX CIE*, p. 1446.

podria haver assimilat a Bastis sota l'aspecte de deessa Llunyana⁹²⁰; ambdues personificarien aquesta divinitat, tot i que encarnarien dos aspectes oposats: Bastis era la gata dolça que es contraposava a Menet(-Mehit), la lleona ferotge.

La presència de les dues deesses felines a Per-medjed s'ha d'entendre en relació a la posició estratègica d'Oxirrinc respecte a les rutes caravaneres que desembocaven a la ciutat, que era el punt més pròxim entre l'oasi de Bahariya i la vall del Nil⁹²¹. Els contactes comercials que s'establiren a través de caravanes es reflecteixen en el mite de la deessa Llunyana⁹²².

D'altra banda, la deessa Bastis era venerada al Per-Khef⁹²³, i malgrat que en la documentació d'època ptolemaica procedent del temple no apareix aquesta divinitat, és evident que la deessa estava vinculada al rituals osiríacs del Per-khef durant l'època saïta. Desconeixem quin tipus de culte es retia a Bastis, però probablement, en el context en el qual se la situa, era considerada una deessa vinculada a la creixuda que participava en la regeneració i resurrecció d'Osiris, possiblement també adoptant el rol de guardiana⁹²⁴, característic de les deesses felines.

▪ Amon

El culte del déu Amon es documenta durant la dinastia saïta a Per-medjed, sota l'aspecte local d'*Amon de les aigües (imy-mw)*, del qual desconeixem l'existència de paral.lels. En tot cas, és indubtable que aquesta forma local d'Amon està vinculada amb les aigües primordials, i també s'ha d'associar amb la inundació. Aquest darrer aspecte

⁹²⁰ El ritual de Mut, del P. Berlín 3053 i els blocs del Kab publicats per VERHOEVEN i DERCHAIN, *Le voyage de la déesse libyque*, mostren el retorn de la Llunyana sota l'aspecte de deessa líbica. Cf. AUFRÈRE, *L'Égypte et la Méditerranée*, pp. 17-19.

⁹²¹ AMER, *L'Égypte et la Méditerranée*, pp. 6-7; AUFRÈRE, *L'Égypte et la Méditerranée*, pp. 26-27. WAGNER, *Les oasis d'Égypte*, p. 259: en època ptolemaica, el "petit oasi" (Bahariya), depenia del nomus oxirrinquita.

⁹²² La deessa Llunyana Bastis és ben present a Bahariya i clarament formava part del panteó del temple d'Ain el-Muftella durant el regnat d'Amasis: AUFRÈRE, *L'Égypte et la Méditerranée*, p. 19 (tb. 2); 24-27; AUFRÈRE, *Le commerce*, p. 32; COLIN, LABRIQUE, *Religions*, p. 46; FAKHRY, *Bahria Oasis*, vol. I, p. 153 (b) i vol. II, p. 155; "Bastis resident a l'oasi"; LABRIQUE, *BIFAO*, 104, pp. 329-331 (tb. I: n° 21,2; n° 7,2: "Bastis resident a l'oasi", n° 5,2); pp. 336-337 (tb. IV – V); pp. 340 (tb. VI); pp. 341. Per l'estàtua de Bastis, procedent del temple d'Ain el-Muftella, cf. FAKHRY, *Bahria Oasis*, II, pp. 21-22, pl. VII-VIII. El seu nom també forma part de l'onomàstica local. Per exemple, Taneferbastet: FAKHRY, *Bahria Oasis*, II, pp. 130-131 (fig. 1).

⁹²³ Cf. *infra*, 4.6.4.

⁹²⁴ VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, p. 522. Els antics egipcis consideraven els gats com a animals protectors, tant de dones i infants, com dels morts: genis amb el cap de gat i armats amb ganivets protegien les portes del Més Enllà o vetllaven per la protecció de l'Osiris difunt. Cf. també *infra*, 4.7.3: *Aayt* i 5.1.

està ben documentat en el déu Amon, que per exemple, es testimonia com a *Imn-n-nr*, *Imn-R^c-m-mrw*⁹²⁵, *Imn-mtrw*⁹²⁶, o *Imn-imy-nwn*⁹²⁷.

El déu Amon podia representar-se sota la forma animal del marrà, que es relacionaria clarament amb les aigües perquè es tracta d'un animal que té la capacitat de descobrir les sortides d'aigua que estan amagades sota la sorra⁹²⁸. Iconogràficament, l'Amon amb forma de marrà, criocèfal o amb banyes de marrà, es testimonia des de l'Imperi Nou, tot i que no és freqüent i el seu origen probablement s'ha de cercar en els temples ramèssides de Núbia. Aquesta forma d'Amon, serà sobretot una forma oasita, que hauria rebut la influència núbica⁹²⁹. El primer testimoni del déu Amon amb banyes de marrà data del regnat de Ramesses II i es documenta a la sala hipòstila de Karnak, on es representa entronitzat amb l'aigua que brolla de sota els seus peus. La pregària que li dirigeix l'Ennèada indica amb certitud que Amon és la font de l'aigua -“l'aigua surt sota les teves cames”-⁹³⁰. Aquesta concepció d'Amon es pot vincular clarament amb Cnum, que té la capacitat de provocar la crescuda sota els seus peus, així com altres divinitats, com Osiris, Xu o Montu⁹³¹.

S'ha demostrat que els primers indicis de la crescuda del Nil s'observaven anticipadament en el fons dels pous o als *wadis*, ja que la capa freàtica pujava abans que es pogués observar l'aparició del fenomen de la crescuda a la vall⁹³². És probable que a Tebes, la crescuda aparegués primer per infiltració: l'aigua de la capa freàtica pujaria, anunciant la crescuda abans de que aquesta es manifestés⁹³³. Aquest fet explicaria que els mites identifiquin el fenomen i l'expliquin a partir de la producció de la crescuda que sorgeix dels “suors” o “humors” d'Osiris⁹³⁴ -que també poden identificar-se com els

⁹²⁵ LEITZ, *Lexikon.*, I, pp. 313, 317 i 325.

⁹²⁶ EL-BIALY, GOYON, *Memnonia*, 6, p. 135; GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, p. 47 (d). Per altres referències que vinculen Amon amb la inundació i amb les aigües primordials, cf. DE WIT, *Temple d'Opet*, III, p. 154.

⁹²⁷ En aquest cas, podria tractar-se d'una forma similar, tot i que no idèntica. Segons LEITZ, *Lexikon*, I, p. 238, l'epítet *imy-nwn* estaria associat principalment a Osiris però també a Amon. En aquest cas, podria tractar-se d'una forma d'Amon de Djemé: cf. SCHNEIDER, *Shabtis*, II, pp. 188: 5.3.1.178: “*Hor, prophet of Amun who is in the Nun of Djemé*”.

⁹²⁸ Amon no és la única divinitat amb la forma de marrà que es relaciona amb les aigües; aquest atribut també és característic d'Àrsafes, Cnum o el marrà de Mendes: WAINWRIGHT, *JEA*, 20, pp. 142-143.

⁹²⁹ YOYOTTE, a GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, p. 591.

⁹³⁰ NELSON, *The Great Hypostyle*, I/1, pl. 36; PM, II, p. 46; Cf. GABOLDE, *BIFAO*, 95, pp. 236-255, fig. 1 i 2: en aquest article, del qual en realitzem seguidament una breu síntesi, l'autor estudia detalladament aquesta forma d'Amon teba en relació a la inundació.

⁹³¹ Per les referències textuais, cf. GABOLDE, *BIFAO*, 95, p. 239, notes 15 a 21.

⁹³² BONNEAU, *La crue du Nil*, pp. 62-64: Aquest fenomen hauria estat posat de manifest pels grecs.

⁹³³ GABOLDE, *BIFAO*, 95, pp. 245-246.

⁹³⁴ *Id.* nota 539.

“humors” d’Amon⁹³⁵-. A Karnak, en el temple d’Osiris, príncep de l’eternitat, hi ha una referència explícita de la caverna del Nun⁹³⁶, que se situaria a la riba occidental tebana relacionada amb la volta de Djemé, que es localitzaria a Medinet Habu⁹³⁷. És probable que fos en aquest indret on se suposava que s’originava la font local de la inundació a Tebes, produïda inicialment per infiltració. D’altra banda, durant l’època tardana, la volta del Djemé era considerada la tomba de l’Amon primordial i l’Ogdòada, és a dir, els déus primordials residents en el domini del Nun que haurien participat a originar la crescuda. Segons Gabolde, els seus cossos s’associen als dits dels peus d’Amon i possiblement la caverna del Nun era l’empremta dels peus d’Amon, a partir de la qual s’originava la crescuda⁹³⁸. Probablement per aquest motiu el déu principal de Tebes adoptà, entre altres aspectes, el de senyor de l’aigua, ja que s’associa al suposat punt d’origen de la crescuda, i es representa amb les banyes de marrà.

Ignorem la forma amb la qual era venerat l’*Amon de les aigües* oxirrinquita, tot i que hi hauria un parell de representacions que podrien vincular el déu Amon amb el marrà. El primer exemple procedeix de la tomba n° 3 de la Necròpolis Alta d’Oxirrinc, d’època grecoromana: en la decoració pictòrica d’un sarcòfag, apareix representat un déu-marrà que no està identificat⁹³⁹. Tenint en compte les divinitats que documentem a la ciutat i les atribucions que relacionen el marrà amb l’aigua, és probable que aquesta divinitat pugui tractar-se d’una representació del déu Amon oxirrinquita.

El segon exemple es localitza en els relleus d’època persa del santuari del temple d’Hibis a Kharga⁹⁴⁰, on s’hi representa l’Osiris d’Oxirrinc, momificat i col·locat a l’interior d’un sarcòfag al damunt del qual hi ha ajagut un déu marrà. Potser és agosarat identificar aquesta divinitat com al déu Amon-marrà oxirrinquita, però és una possibilitat ja que, com analitzarem seguidament, és probable que a Oxirrinc existís una relació entre els déus Osiris i Amon.

Tot i que no disposem d’una explicació clara que justifiqui l’existència del déu *Amon de l’aigua* a Oxirrinc, l’Amon-marrà és una divinitat documentada àmpliament en els oasis occidentals, la qual cosa ens indicaria que potser també per les influències

⁹³⁵ SAUNERON, *Le papyrus illustré*, pl.IV, 4-5.

⁹³⁶ GOYON, a PARKER, LECLANT, GOYON, *The Edifice of Taharqa*, pp. 23-24; pl. 23.

⁹³⁷ GABOLDE, *BIFAO*, 95, pp. 248-249 i nota 54.

⁹³⁸ GABOLDE, *BIFAO*, 95, pp. 252, 253 i notes 65 a 67; p. 254 i notes 70 a 74.

⁹³⁹ Inèdit. Informació amablement cedida per la Dra. ERROUX-MORFIN.

⁹⁴⁰ CAUVILLE, *Chapelles osiriennes*, 2, p. 260; DAVIES, *The Temple of Hibis*, III, pl. 3/VIII.

d'aquesta àrea i els contactes efectuats a través de les rutes del desert⁹⁴¹, s'hauria introduït a Oxirrinc un déu Amon possiblement amb característiques núbies i líbies, relacionat amb l'aigua.

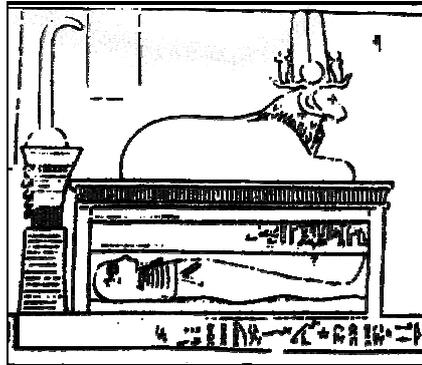


Fig. 42 - Osiris oxirrinquita custodiat per un déu marrà, segons una representació del temple d'Hibis a Kharga.

▪ Khonsu-infant

El culte del déu-infant Khonsu també és present a Per-medjed durant la dinastia XXVI. Het [doc. 19.3] era profeta-nodridor al servei del seu culte que, com la resta de déus-infants⁹⁴², fou molt popular durant la Baixa Època. Tot i que a Oxirrinc únicament es testimonia aquest sacerdoci específic del seu culte, el nom de Khonsu també consta en el nom de la mare de Het, *Taixerithkonsu*.

El seu culte també es localitza a les regions perifèriques del nomus 19 de l'Alt Egipte: durant la dinastia XXVI es testimonia un profeta de Khonsu al Hiba [doc. 18/20.23], i també es venera al Fayum durant l'època grecoromana⁹⁴³. No obstant, és sobretot als oasis on aquest déu es documenta més àmpliament. Se li retia culte al temple d'Ammon, a Siwa⁹⁴⁴, així com al d'Hibis a Kharga⁹⁴⁵, però principalment a Bahariya. En aquest indret és considerat, junt amb Amon, el senyor de l'oasi. El seu nom és ben present a l'onomàstica de diversos personatges enterrats a Bahariya durant l'època saïta i el seu culte hi està ben testimoniats, vinculat a la triada tebana i adoptant aspectes lunars, de vegades sota la forma d'Amon-Horus-Khonsu, o bé sincretitzat amb

⁹⁴¹ Per l'estudi d'Amon a l'oasi de Bahariya, cf. GUERMEUR, *Les cultes d'Amon*, pp. 428-434; respecte a la resta d'oasis occidentals: pp. 423-427 (Siwa); pp. 435-440 (Dakhla); pp. 441-449 (Kharga).

⁹⁴² BRUNNER, *LdÄ*, II, col. 648-651, s.v. Götter (Kinder-).

⁹⁴³ ZECCHI, *Prosopografia*, p. 119

⁹⁴⁴ AUFRÈRE, *L'Égypte et la Méditerranée*, p. 25 (tb. 5); FAKHRY, *Siwa Oasis*, p. 93.

⁹⁴⁵ DAVIES, *The Temple of Hibis*, III, pl. 3, VIII; pl. 2, III-IV-V.

el déu Tot⁹⁴⁶. A Bahariya, també tenia com a oficiant un profeta nodridor⁹⁴⁷, la qual cosa permet relacionar el tipus de culte del Khonsu-infant oxirrinquita amb el que se li retia a Bahariya -oasis amb el qual, com ja hem esmentat, existien evidents contactes religiosos⁹⁴⁸ -.

4.6.4- LLOCS DE CULTE i RITUALS ASSOCIATS

▪ El Per-Khef i l'Osireion

Com ja hem esmentat anteriorment, podem constatar l'existència d'un conjunt de divinitats que eren venerades en un temple oxirrinquita anomenat Per-Khef (*Pr-Hf*). La documentació procedeix d'un conjunt de blocs de calcària procedents d'aquest temple – com a mínim es té constància de l'existència de 13 exemplars-, que l'any 1955 els saquejadors van extreure del Bahnasa i van vendre al mercat d'antiguitats. Les inscripcions, en jeroglífic, indiquen els noms d'Alexandre IV de Macedònia, Ptolomeu I i Ptolomeu II. L'any 1957, Sauneron fou el primer en indicar l'existència d'aquest temple oxirrinquita a partir de relleus procedents del Bahnasa que havia vist el 1955 en el mercat d'antiguitats del Caire; l'any 1968, publicà tres dels blocs del Per-Khef⁹⁴⁹. Posteriorment, altres blocs procedents d'aquest temple es van localitzar en museus o col·leccions privades d'Holanda, França i Suïssa. Les inscripcions dels blocs documenten l'existència d'un panteó insòlit a inicis d'època ptolemaica: Tueris, Dedun, Madjed, Neit, Rayt, Gueb i Nut, Xu, Horus, Isis i Osiris.⁹⁵⁰

⁹⁴⁶ FAKHRY, *Bahria Oasis*, I, p. 154 (e), p. 156 (c), pl. XLV, A: “*Khonsu l'infant, el Gran, primogènit d'Amon*” (coronat amb el disc lunar); “*Khonsu, Gran déu, senyor de Bahariya*” el seu culte documentat a la primera capella d'Ain el-Muftella; II, p. 3: temple d'Àpries a el-Qasr, dedicat a “*Amon-Re, senyor de la Gran Muntanya*” i a “*Khonsu el Gran*”; p. 31, fig. 14: “*Khonsu, Gran déu, senyor de Bahariya*”-. Cf. AUFRÈRE, *L'Égypte et la Méditerranée*, p. 19 (tb. 2); LABRIQUE, *BIFAO*, 104, p. 331 (tb. I); p. 344 (tb. IX); p. 345 (tb. X); pp. 346-348 (tb. XI); p. 353 (tb. XIII).

També es documenten diversos sacerdocis dedicats al culte de Khonsu: AUFRÈRE, *L'Égypte et la Méditerranée*, p. 23 (tb. 4); FAKHRY, *Bahria Oasis*, I, pp. 111, 126; pp. 160-163 i II, pp. 3, 6 (títols de Djedkhonsuiufankh); COLIN, LABRIQUE, *Religions*, pp. 58, 60-66, 70-71.

⁹⁴⁷ FAKHRY, *Bahria Oasis*, I, p. 160; COLIN, LABRIQUE, *Religions*, pp. 60, 62 (IV).

⁹⁴⁸ Cf. *supra*, 4.6.3: Bastis.

⁹⁴⁹ SAUNERON, *BSFE*, 24, p. 51, nota 11; SAUNERON, *BIFAO*, 66, pp. 24-27, pl. I-II.

⁹⁵⁰ Pels relleus de Leiden (*Rijksmuseum van Oudheden*, inv. F. 1961/12.3), veure DERCHAIN, *CdE*, XXXVII, n° 74, pp. 266, nota 1; PADRÓ *et alii*, *Oxyrhynchos I*, pp.12-13; PADRÓ, *IX CIE*, p. 1448; SCHNEIDER, *Beelden van Behnasa*, pp. 28 (20a i 20b); SCHNEIDER, RAVEN, *De Egyptische Oudheid*, pp. 140-141, n° 144.

A la tombes saïtes de la Necròpolis Alta n°1 [doc. 19.2], i a la tomba n° 14 [doc. 19.4] les inscripcions testimonien també l'existència d'un temple anomenat Per-Khef, existent però com a mínim des de la dinastia XXVI, i en el qual es documenta el culte de Bastis. Aquest Per-Khef probablement estaria situat a la vora de la necròpolis, i es pot relacionar amb unes estructures subterrànies d'època ptolemaica localitzades a pocs kilòmetres de la necròpolis que estarien dedicades al culte d'Osiris⁹⁵¹. A la tomba n° 1 de la Necròpolis Alta es menciona una *Xetit*⁹⁵², que seria una tomba peculiar associada als enterraments dels simulacres osiríacs que es duïen a terme durant els rituals del mes de Khoiak, i que podem associar a aquestes "catacumbes". Gràcies als textos d'època saïta, es documenta doncs el culte d'Osiris ja des de la dinastia XXVI⁹⁵³ -moment en el qual el culte d'aquest déu adopta una gran popularitat-, tot i que les restes arqueològiques localitzades fins aquest moment corresponen a la fase hel·lenística tant del Per-Khef com de l'Osireion o temple-necròpolis d'Osiris⁹⁵⁴.

La localització de l'Osireion es va dur a terme l'any 2000, quan es va descobrir un grup de saquejadors a un kilòmetre i mig a l'oest de la Necròpolis Alta que excavaven clandestinament en un hipogeu de grans dimensions -encara per determinar-, en un indret on popularment s'ubicava l'existència d'un temple. L'hipogeu està excavat sota una elevació natural del terreny i consta de diversos àmbits subterranis, alguns dels quals actualment encara estan en procés d'excavació. S'han localitzat dos àmbits de l'Osireion, el primer dels quals és doble. S'hi accedeix des d'una entrada principal, ubicada a l'est, que desemboca a un vestíbul pel qual es penetra a una cambra annexa (cambra 2) que actua de distribuïdor pel que és necessari recórrer fins a l'obertura del

Pels dos relleus del *Musée de Besançon* (n° inv. A.995-7-1; A.995-7-2), veure RONDOT, *RdE*, 48, pp. 274-277. Pel que far referència als vuit de Suïssa, sense publicar, veure les indicacions de DEWACHTER, *Artibus Aegypti*, pp. 45, nota 3.

⁹⁵¹ PADRÓ *et alii*, *TribArq 2002-2003*, p. 190; PADRÓ *et alii*, *Oxyrhynchos I*, p. 97; PADRÓ *et alii*, *IX CIE*, pp. 1446-1447.

⁹⁵² PADRÓ *et alii*, *IX CIE*, p. 1446 i nota 13.

⁹⁵³ L'osireion d'Oxirrinc és un exemple excepcional d'aquest tipus de temple-necròpolis osiríac. Es coneix un paral·lel de catacumbes osiríacs en el témenos d'Amon de Karnak d'època ptolemaica, però que conserva l'estructura de tovot de la necròpolis d'Osiris del període saïta (inclús una fase anterior datada a la dinastia XXI): COULON, LECLÈRE, MARCHAND, *Karnak X*, pp. 205-251; LECLÈRE, COULON, *VII ICE*, pp. 649-659; LECLÈRE, *EgArch*, 9, pp. 9-12; LECLÈRE, *VIII ICE*, vol. I, pp. 295-303; LECLÈRE, *BSFE*, n° 153, pp. 24-44.

⁹⁵⁴ Respecte a la intervenció arqueològica que s'està efectuant a l'Osireion des del 2001, la descripció arquitectònica i el material arqueològic, cf. PADRÓ *et alii*, *Oxyrhynchos I*, pp. 57-58, 60-61, 76-77, 81-83, 86-88 i 101; PADRÓ, *Cadmo*, 13, pp. 16; PADRÓ *et alii*, *TribArq 2002-2003*, pp. 198-202; PADRÓ *et alii*, *IX CIE*, pp. 1446-1447; PADRÓ *et alii*, *Nilus*, 15, pp. 12-15; MASCORT, *III Congreso Ibérico*, (en premsa).

sud que permet accedir a la Sala de l'Osiris (cambra 1).⁹⁵⁵ En aquesta sala hi ha situada una estàtua monumental de 3,30 m. d'alçada del déu Osiris pintat de negre, la qual cosa fa pensar que possiblement aquest era l'emplaçament on es duia a terme el culte d'aquest déu.

De la Sala d'Osiris parteix l'altre àmbit del temple, una gran galeria orientada est-oest, a la qual també es pot ingressar per dos accessos secundaris situats al sud⁹⁵⁶. Possiblement consta de dues fases diferents i que conté nínxols a banda i banda del passadís. Alguns d'ells, sobre la llinda, documenten inscripcions hieràtiques d'època ptolemaica que assenyalen l'any de regnat d'un Ptolomeu, d'una Cleopatra, el nom de l'Osiris enterrat així com el nom del Per-Khef.



Fig. 43 - Osireion: vista aèria de la qual es poden observar les estructures del mur del recinte sagrat, l'emplaçament de l'entrada principal i dos accessos secundaris.

La descoberta d'aquest temple subterrani, que correspondria a un Osireion, va confirmar una vegada més l'existència del Per-Khef, amb el qual estaria relacionat. Per les característiques de l'Osireion, amb tota probabilitat podem assegurar que en aquests

⁹⁵⁵ PADRÓ *et alii*, *Nilus*, 15, p. 11.

⁹⁵⁶ En la darrera campanya de 2006, s'ha localitzat una obertura al costat de l'angle nord del mur oest de la Sala d'Osiris, que podria ser l'accés d'una nova galeria de nínxols, seguint també la direcció est-oest, en paral·lel a la que ja es coneix: cf. nota anterior.

temples s'hi haurien desenvolupat els misteris osiríacs, és a dir, els rituals que representaven la momificació i resurrecció d'Osiris, déu de la vegetació i del renaixement en el Més Enllà.

El tipus de materials localitzats en els nínxols està en procés d'estudi però clarament es pot associar amb el dels rituals funeraris osiríacs del mes de Khoiak⁹⁵⁷. Les pseudomòmies d'Osiris, embolicades amb benes, estan realitzades amb terra del Nil a la que s'han barrejat grans d'ordi i resines, i representen a l'Osiris-Khentimentiu, recordant el tipus de simulacres que es realitzaven en els rituals osiríacs de Dandara⁹⁵⁸. Els textos de les capelles osiríaques de Dandara van ser escrits durant l'època grecoromana, però són anteriors i poden datar de les dinasties XXV-XXVI⁹⁵⁹, fet que confirmaria l'existència d'aquest tipus de rituals durant l'època saïta, moment en el qual documenten el Per-khef oxirrinquita, així com per exemple, un Osireion a l'interior de Karnak⁹⁶⁰.

Durant els rituals del mes de Khoiak -que corresponia a la fi de l'estació, a partir del qual s'iniciava la retirada de la inundació-, s'elaboraven en dos motlles figuretes d'argila del déu Osiris que contenien llavors de blat o ordi. Un cop germinaven les llavors, les dues meitats dels motlles s'unien embenades amb una màscara funerària i amulets. Es dipositava la pseudomòmia en un reliquiari, i els sacerdots es desplaçaven en processó per anar a inhumar l'Osiris-Khentimentiu momificat de l'any anterior en un santuari sagrat on s'enterraven aquests simulacres⁹⁶¹. L'Osiris s'inhumava dins els nínxols duent a terme els rituals funeraris i de protecció dels simulacres divins⁹⁶².

⁹⁵⁷ PADRÓ *et alii*, *IX CIE*, p. 1447.

Hi ha diferents testimonis d'aquests rituals de Khoiak. Per exemple, el P. *Louvre* I. 3079, d'època ptolemaica, conté el cerimonial de glorificació d'Osiris que es recitava durant les festivitats del 23 al 25 de Khoiak: GOYON, *BIFAO*, 65, pp. 89-105.

Pels rituals que es duïen a terme al temple de Karnak, és fonamental el papir *Louvre* N 3176(S), també d'època ptolemaica, que exposa el funcionament litúrgic de les festes osiríaques a l'interior de Karnak durant el mes de Khoiak: BARGUET, *Le Papyrus N. 3176 (S)*, pp. 15-27.

No obstant, per a les fonts referents als rituals de Khoiak, destaquem especialment la informació procedent de les capelles osiríaques de Dandara: CHASSINAT, *Le mystère d'Osiris*, T. I-II; CAUVILLE, *Dandara*, X/ 1-2; CAUVILLE, *Chapelles osiriennes*, T. I-III.

Probablement una part de les cerimònies que es duïen a terme durant els rituals de Khoiak, consistien en representacions dramàtiques del mite osiríac: cf. GOYON, *Papyrus d'Imouthès*, pp. 18-26; MIKHAIL, *GM*, 81, pp. 29-54.

⁹⁵⁸ CAUVILLE, *BSFE*, 112, pp. 23-36; CHASSINAT, *Le mystère d'Osiris*, pp. 809-823.

⁹⁵⁹ CHASSINAT, *Le mystère d'Osiris*, p. 98. Cf. BEINLICH, *Osirenreliquien*, pp. 267-306; PANTALACCI, *CdE*, LXII, pp. 108-123.

⁹⁶⁰ *Id.* nota 953.

⁹⁶¹ Per l'estudi d'aquestes figuretes, cf. RAVEN, *OMRO*, 63, pp. 7-38. Existeixen paral·lels d'aquests simulacres que per exemple a Karnak, s'enterraven des d'inicis del Tercer Període Intermediari i es

A l'interior dels nínxols de l'Osireion oxirrinquita s'han localitzat, per exemple, models d'altars, taules d'ofrenes, amulets, plats i vasos, i peons cònics de fang relacionats amb els rituals de protecció de la pseudomòmia d'Osiris. També caixetes de pedra amb una tapa piramidal a l'interior de les quals hi havia una bola de pedra o fang recoberta de betum i benes. Algunes de les boles duen inscrit el nom de quatre deesses lleones. Aquest darrer tipus de material funerari s'ha de relacionar amb el ritual de les quatre boles que s'haurien de llençar cap als quatre punts cardinals i que s'associen als rituals de protecció d'Osiris⁹⁶³, amb els quals es podia vincular la felina Bastis venerada al Per-Khef.



Fig. 44 - Osireion: galeria dels nínxols

testimonien també durant l'època saïta: LECLÈRE, *VIII ICE*, vol. I, pp. 295-303, i nota 6; LECLÈRE, *BSFE*, n° 153, pp. 24-44, nota 36.

A la zona de l'Egipte Mitjà, es documenten també figuretes relacionades amb els rituals osiríacs. Les més nombroses, procedeixen de Tehna el-Guebel (Acoris), on es va documentar una altra necròpolis osiríaca d'època romana associada als rituals de Khoiak, tot i que amb pseudomòmies de Sòcar-Osiris: RAVEN, *OMRO*, 63, pp. 21-24. Cf. GOYON, *Les voies d'Osiris*, pp. 100-119; LEFEBVRE, *ASAE*, 4, pp. 227-231; LORTET, GAILLARD, *La faune momifiée*, II, pp. 209-213. Amb menys quantitat, també se n'han localitzat a Tuna el Guebel i a Xeikh Fadl: RAVEN, *OMRO*, 63, pp. 24-25.

⁹⁶² CHASSINAT, *Le mystère d'Osiris*, pp. 227-230.

⁹⁶³ GOYON, *BIFAO*, 75, pp. 349-399; ZIEGLER, *BIFAO*, 79, pp. 437-439, pl. LX.

4.7- NOMUS 20 L'ALT EGIPTO

4.7.1- SACERDOCIS

La rellevància del clergat d'Heracleòpolis Magna i la seva província es reflecteix clarament en relació al territori que estudiem; nombrós i diversificat, es documenta en gran part gràcies a les titulatures dels més alts dignataris coneguts del nord de l'Alt Egipte, i adopta característiques només comparables a les del clergat hermopolità.

a) Personal religiós d'Àrsafes

- **Primer profeta d'Àrsafes, rei del Doble País (*hm-ntr tpy n Hry-š.f nsw t3wy*) :**
Atribuït a Peteisis [doc. 20.2], un governador d'inicis del regnat de Psamètic I, aquest títol correspondria al del màxim responsable del culte d'Àrsafes a Heracleòpolis Magna⁹⁶⁴, i podria equivaldre al càrrec de *cap dels profetes d'Àrsafes, rei del Doble País*, amb el qual també es qualifica el mateix Peteisis. En tot cas, era el càrrec més elevat del clergat heracleopolità, que lògicament no és exclusiu d'aquest període i, per exemple, durant el Tercer Període Intermediari es documenta en la titulatura dels caps de l'exèrcit local⁹⁶⁵ i membres de la família reial⁹⁶⁶.

- **Primer profeta d'Àrsafes, senyor d'Henenesu:**
Títol localitzat en un uixebti d'època saïta [doc. 20.13] que, com el cas anterior, faria referència al summe sacerdot d'Àrsafes.

- **Cap dels profetes d'Àrsafes (*mr hmw-ntr n Hry.š.f nsw t3wy*):**
Com ja hem indicat, aquest títol s'atribueix a Peteisis [doc. 20.2], que a la vegada fou qualificat com a *primer profeta d'Àrsafes, rei del Doble País*, fet que permet

⁹⁶⁴ El mateix càrrec, així com el sacerdocí específic *sameref* probablement també es poden localitzar a Heracleòpolis Parva: cf. VERNUS, *Athribis*, p. 76-78, notes *c* i *g*.

⁹⁶⁵ YOYOTTE, *Mélanges Maspero*, I/4, p. 139. Cf. també PÉREZ-DIE, VERNUS, *Ehmasya El Medina*, doc. 15 (p. 42, fig. 12a, 13); doc. 17 (p. 44, fig. 14, lám. XII).

⁹⁶⁶ Per exemple, durant la dinastia XXII, s'atribueix al príncep Nemrut, fill d'Osorcó II (cf. DARESSY, *ASAE*, 15, p. 141), o durant la dinastia XXIII, al príncep Tacelotis, fill d'Osorcó III (cf. GAUTHIER, *ASAE*, 38, p. 18).

interpretar una possible correspondència entre ambdós càrrecs, associats a la direcció del clergat del déu. Potser traspassat per herència, també s'atribueix aquest càrrec al fill de Peteisis, Somtustefnakht [doc. 20.4], tant amb la forma simple (*mr ḥmw-ntr n Ḥry.š.f*), com amb la completa (*mr ḥmw-ntr n Ḥry.š.f nsw t3wy*).

▪ **Profeta d'Àrsafes (*ḥm-ntr n Ḥry.š.f*):**

El títol de simple profeta d'Àrsafes es documenta únicament en un militar heracleopolità del regnat de Psamètic I [doc. 20.1] i probablement corresponia a la designació genèrica de *profeta d'Àrsafes, rei del Doble País i Sobirà de les Ribes* (*ḥm-ntr Ḥry.š.f nsw t3wy ḥq3 idbw*), càrrec sacerdotal que també s'especifica a la seva titulatura⁹⁶⁷.

▪ **Profeta d'Àrsafes, rei del Doble País (*ḥm-ntr Ḥry.š.f nsw t3wy*):**

Del conjunt de profetes d'Àrsafes, en vuit ocasions es testimonien profetes que estaven al servei d'Àrsafes *rei del Doble País* [doc. 20.2, 4, 20, 41, 42 i 47], en una ocasió qualificat com al “*que està sobre el seu tron*” (*Ḥry.š.f nsw t3wy ḥry st wrt*) [doc. 20.5] o també com *Sobirà de les Ribes* (*Ḥry.š.f nsw t3wy ḥq3 idbw*) [doc. 20.1]. Com ja s'ha indicat, gràcies a la titulatura de Peteisis [doc. 20.2] s'observa que un profeta d'Àrsafes, rei del Doble País podia ser a la vegada cap dels profetes o primer profeta d'Àrsafes, rei del Doble País⁹⁶⁸.

▪ **Profeta d'Àrsafes d'Heracleòpolis Magna:**

Com en el cas del primer profeta d'Àrsafes d'Heracleòpolis [doc. 20.13], amb aquest títol només coneixem un sacerdot saïta que no obstant, probablement era del Fayum [doc. 20.22].

▪ **Profeta d'Àrsafes, el Salvador (*ḥm-ntr Ḥry.š.f p3 'dr*):**

Amenirdis, el mateix sacerdot d'inicis d'època saïta que era *profeta d'Àrsafes, rei del Doble País, que està sobre el seu tron* (*ḥm-ntr Ḥry.š.f nsw t3wy ḥry st wrt*) [doc.

⁹⁶⁷ Per altres referències d'aquest títol, cf. MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 199 i nota 1.

⁹⁶⁸ Com en el cas del primer profeta d'Àrsafes, durant el Tercer Període Intermediari aquest càrrec es podia atribuir a membres de l'exèrcit: cf. per exemple, PÉREZ-DIE, VERNUS, *Ehnasya El Medina*, doc. 20 (p. 49, làm. XIVa); doc. 21 (p. 50, fig. 16, làm. XIVb).

20.5], ocupava igualment el càrrec de *profeta d'Àrsafes, el Salvador* (*hm-ntr Hry-š.f p3 3dr*). Gràcies al seu testimoni sabem doncs, que es venerava aquesta forma particular d'Àrsafes amb un personal sacerdotal propi.

▪ **Profeta d'Àrsafes que escolta les pregàries (*hm-ntr n Hry-š.f sdm nht*):**

Títol documentat en les inscripcions del sarcòfag d'un sacerdot heracleopolità de finals del segle IV a.C. en les qual s'assenyala que tant el propietari com el seu pare [respectivament, doc. 20.50 i 53] ocuparen aquest càrrec, potser transmès hereditàriament.

▪ **Sacerdot d'Àrsafes (*w^cb n Hry-š.f*):**

Aquest títol s'atribueix a Peteisis [doc. 20.2], que a la vegada era *primer profeta o cap dels profetes*, així com *profeta d'Àrsafes, rei del Doble País*. Per tant, i tenint en compte la rellevància del personatge, probablement correspondria a una designació genèrica de la funció sacerdotal al servei d'Àrsafes, i no la denominació concreta d'un membre del personal del baix clergat⁹⁶⁹. També documentat en Peteisis (I) del Hiba [18/20.12], desconeixem si en aquest cas correspondria al càrrec concret de sacerdot-pur, o potser més probablement, a la denominació comuna com a membre del personal sacerdotal d'Àrsafes, al servei del qual també servia teòricament com a *sameref*.

▪ **El fill que ell estima (*s3 mr.f*):**

El fill que ell estima o *El fill estimat* (*s3 mr.f*) és el títol més freqüent entre els membres del clergat heracleopolità. Documentat en vint-i-tres ocasions [doc. 20. 3, 5, 6, 9, 14-16, 18, 19, 21, 25, 26, 39, 40, 41, 44, 47, 50, 51, 53, 55, 58 i 18/20.12], correspon al sacerdoci específic d'Àrsafes vinculat, però, al culte osiríac⁹⁷⁰. El *sameref* era el sacerdot que encarnava a Horus i participava en les cerimònies funeràries del seu pare, i per tant, en el desenvolupament de les celebracions osiríaques com, per exemple, les d'Abidos. No obstant, als textos dels temples d'Edfu i Dandara⁹⁷¹ s'especifica que el *sameref* era el títol específic del clergat del nomus, i de fet, està clarament documentat

⁹⁶⁹ Possiblement a aquesta categoria correspondrien per exemple, els sacerdots-purs de l'Imperi Nou: cf. MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 198 (a).

⁹⁷⁰ MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 196. Cf. també POSENER, *Première domination*, p. 95 (d).

⁹⁷¹ Respectivament, ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 343, i CAUVILLE, *Dandara*, X, 17.

tant a Heracleòpolis com a Abidos del Nord (Abusir el-Meleq), probablement vinculat al culte d'Osiris, localment identificat amb Àrsafes. A les inscripcions de l'estela de Nàpols n° 1035 (l. 15-17), de Somtustefnakht [doc. 20.54], s'efectua una crida als sacerdots-purs heracleopolitans en general, i posteriorment, s'enumeren les diverses categories de sacerdots específics locals entre els quals es troba el sacerdot *sameref*⁹⁷². El text especifica que entren en el santuari i veuen la divinitat, la qual cosa era, teòricament, un privilegi reservat als iniciats en els quals no es comptaven els membres del baix clergat. Per tant, es podria tractar d'un sacerdoci específic al qual, com en el cas del *Gran dels Cinc* a Hermòpolis Magna, se li podia atribuir connotacions honorífiques. Aquest sembla clarament el cas dels funcionaris que porten aquest títol i pertanyen a altres zones d'Egipte⁹⁷³ [cf. 18/20.12, 20.5 i 25], així com dels dignataris que, entre nombrosos càrrecs, porten el títol de *sameref*, probablement més distintiu que no pas de caràcter pràctic.

▪ **Governador perfecte (*hq3-ʿrq*):**

Com el sacerdot *sameref* però molt menys documentat [doc. 20. 9, 16, 18 i 50], aquest títol també designaria a un sacerdot específic heracleopolità que s'identifica com a tal tant en el temple de Dandara⁹⁷⁴ com a l'esmentada estela de Nàpols, n° 1035⁹⁷⁵. Desconeixem quin rol se li atribueix concretament, encara que si en comptes de *Governador perfecte*⁹⁷⁶ -nom que podria derivar d'un qualificatiu d'Àrsafes-, es traduís per *Senyor de la venda*⁹⁷⁷, podria vincular-se com el *sameref*, als rituals funeraris. En tot cas, en l'estela de Nàpols (l.16) es llegeix “*el sacerdot hq3-ʿrq del governador de les ribes*”, i per tant, és evident que estava clarament relacionat amb el culte d'Àrsafes.

▪ **Servidor del Marrà (*hm-b3*):**

Els tres sacerdots de la dinastia XXVI [doc. 20.9, 16 i 18] que també porten els dos sacerdocis específics comentats anteriorment (*s3 mr.f* i *hq3-ʿrq*), ostenten el títol *Servidor del Marrà* que, tal com indica el seu nom, també faria referència al personal

⁹⁷² PERDU, *RdE*, 36, pp. 111-112 (c); TRESSON, *BIFAO*, 30, p. 383.

⁹⁷³ Principalment de Tebes; per exemples del Tercer Període Intermediari, i en vinculació al títol de *Gran dels Cinc*, cf. MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 197.

⁹⁷⁴ CAUVILLE, *Dandara*, X, 17.

⁹⁷⁵ PERDU, *RdE*, 36, pp. 111-112 (c); TRESSON, *BIFAO*, 30, p. 383; Von KÄNEL, *Les prêtres-ouâb*, p. 125 (aa).

⁹⁷⁶ MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 197.

⁹⁷⁷ CAUVILLE, *Chapelles osiriennes*, 1, p. 9 (17).

específic d'Àrsafes. Tot i que no es documenta en els temples grecoromans, es testimonia però a l'estela de Nàpols (l. 16) com a “*Servidor del Marrà del mascle fecundador*”⁹⁷⁸, i per tant, associat sense dubtes al déu-marrà local.

▪ **Cap dels secrets d'Àrsafes d'Heracleòpolis Magna:**

L'estàtua del *Cleveland Museum of Art*, nº 1914.661 [doc. 20.21] porta aquest títol, i malgrat que les publicacions no fan referència a la seva lectura egípcia, probablement es tractaria del càrrec *hry-sšt3* documentat en els doc. 20.50 i 53, un alt rang sacerdotal amb la funció d'estolista que també deuria formar part del personal que participava en les cerimònies funeràries⁹⁷⁹.

▪ **Representant del temple d'Àrsafes (*idnw n pr Hry-š.f*):**

Aquest càrrec d'alt rang es localitza en les inscripcions d'un sarcòfag saïta procedent d'Abusir el-Meleq [doc. 20.15]; documentat també en dues ocasions en vinculació als cultes del Hiba [doc. 18/20.13 i 15], desconeixem si en aquest cas faria referència al temple d'Àrsafes d'Heracleòpolis Magna, d'un altre temple al nord del nomus o del conjunt de dominis del déu.

▪ **Administrador del bestiar dels temples d'Àrsafes (*imy-r3 iħw n Hry-š.f prw*):**

Documentat en les inscripcions d'Amenirdis [doc. 20.5], aquest títol correspondria a un membre del personal administratiu de la tresoreria d'Àrsafes que actuaria com a responsable de les possessions ramaderes del déu a inicis d'època saïta. Durant el mateix període, un càrrec amb funcions similars però al servei del temple d'Amon tebà es documenta al nomus oxirrinquita [doc. 18/20.22]⁹⁸⁰.

▪ **Mesurador del temple d'Àrsafes (*e-ir-ħy n pr Hry-š.f*⁹⁸¹):**

En el papir demòtic P. Lille 27 [doc. 20.49], que documenta una venda o donació d'una propietat probablement durant el regnat d'Artaxerxes III, es localitza el títol de

⁹⁷⁸ PERDU, *RdE*, 36, pp. 111-112 (c); TRESSON, *BIFAO*, 30, p. 383; KÄNEL, *Les prêtres-ouâb*, p. 125 (z).

⁹⁷⁹ VITTMANN, *LdÄ*, VI, col. 63-65, s.v. Stolist.

⁹⁸⁰ Cf. també *supra*, 4.6.1: *Administrador de la tresoreria d'Amon*.

⁹⁸¹ Transliteració proporcionada per SOTTAS, *P. démotiques Lille*, pp. 52-54. Respecte aquest títol, cf. SOTTAS, *Pap. démotiques Lille*, p. 55 (*Commentaire*, 3), i GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 377.

mesurador del temple d'Àrsafes. Probablement faria referència a un càrrec de caràcter administratiu al servei del déu, que es deuria ocupar ja sigui del control de les terres depenents dels dominis del temple o de la repartició dels pagaments de les rendes en espècies al conjunt de sacerdots⁹⁸².

▪ **Esposa del Déu (d'Àrsafes, rei del Doble País) (*hmt ntr*):**

Aquest alt càrrec sacerdotal, principalment honorífic, es localitza en les inscripcions de l'uixebti d'una filla de Psamètic II, Menekh-Bastis Merytnebes [doc. 20.8], en les quals es disposen les titulatures de la següent manera: *hmt ntr mwt-ntr dw3t-ntr Mnḥ-B3stt n Hry.šf nsw t3wy*, és a dir, l'*Esposa del Déu, Mare del Déu, Adoradora del Déu, Menekh-Bastis, d'Àrsafes, rei del Doble País*. Tal com indica Yoyotte⁹⁸³, el nom i epítet de la divinitat, col·locats darrera del cartutx de la princesa, faria referència al déu dels tres títols sacerdotals anteriors.

Documentades sobretot com a membres del clergat d'Amon tebà, les sacerdotesses designades com *Esposes del Déu*⁹⁸⁴ eren habitualment princeses o esposes reials que formaven part del clergat femení d'un déu procreador, i per aquest motiu, Àrsafes, com a demiürg local, també deuria disposar d'aquest sacerdoci que representava el matrimoni hierogàmic entre el déu i una membre de la família reial saïta⁹⁸⁵.

▪ **Mare del Déu (d'Àrsafes, rei del Doble País) (*mwt-ntr*):**

Com ja hem indicat en el cas anterior, la designació de *Mare del Déu*⁹⁸⁶, habitualment vinculada a dones de la família reial, fou assumida per la princesa Menekh-Bastis Merytnebes [doc. 20.8]⁹⁸⁷, que d'una banda era *Esposa del Déu* i estava unida en matrimoni teogàmic amb Àrsafes, rei del Doble País, mentre que de l'altra era

⁹⁸² Ja que, per exemple, el mateix verb *hy* s'emprava en relació a la distribució de les rendes que rebien els sacerdots del temple del Hiba. Cf. P.Ryl. IX, 11/7, i la traducció donada per GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, pp. 86-87: "Let the fifth part be measured" (concretament en referència a la quantitat proporcional de cereal que, en aquest cas, s'atorgava al càrrec del profeta d'Amon).

⁹⁸³ YOYOTTE, *RdE*, 34, p. 146 i nota b.

⁹⁸⁴ Existeixen nombrosos estudis referents a les Esposes divines, principalment de l'Imperi Nou i el Tercer Període Intermediari. Per una recopil·lació de referències bibliogràfiques, cf. NAGUIB, *Le clergé féminin*, p. 211-218 i concretament, notes 129-132.

⁹⁸⁵ YOYOTTE, *RdE*, 34, p. 148.

⁹⁸⁶ NAGUIB, *Le clergé féminin*, p. 207-211

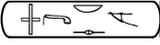
⁹⁸⁷ El mateix títol es documenta a Heracleòpolis durant la dinastia XXII, tot i que és probable que en relació al clergat d'Amon: cf. PÉREZ-DIE, VERNUS, *Ehnyasya*, n° 25, p. 58, fig. 20.

Mare del Déu, i prenent el rol maternal d'una deessa cosmogònica –possiblement, en el cas heracleopolità, Hathor-, esdevenia la mare de l'Harpòcrates local⁹⁸⁸.

▪ **Adoradora del Déu (d'Àrsafes, rei del Doble País) (*dw3t-ntr*):**

Aquest títol s'atribueix a Menekh-Bastis Merytnebes [doc. 20.8], junt amb els dos esmentats anteriorment. Tot i que originàriament l'Adoradora del Déu podia designar el càrrec efectiu de la funció (honorífica) corresponent a l'Esposa del Déu, durant la dinastia XVIII comunament ja s'hauria perdut la distinció entre ambdós títols que es van convertir en designacions equivalents i a partir de la dinastia XX es podien usar indiferentment⁹⁸⁹. En el cas d'aquesta princesa saïta és evident que no es tractaria d'un sacerdoci diferenciat, sinó d'un sinònim o epítet d'*Esposa del Déu*.

▪ **Dipositària del semen (?) (*im(t)-mtwt*):**

El títol, atribuït igualment a Menekh-Bastis Merytnebes [doc. 20.8], filla de Psamètic II, es documenta en aquest cas en una estàtua dedicada al seu preceptor. Publicada per Perdu⁹⁹⁰ no ofereix, però, la lectura jeroglífica d'aquest sacerdoci, tot i que en les fotografies⁹⁹¹ s'observen parcialment les inscripcions. El títol es troba junt amb el nom de Merytnebes dins un cartutx que els envolta, i malgrat que no ho podem assegurar, sembla que es podria llegir , *im(t)-mtwt Mr(yt)-nb.s*, lectura que es confirmaria amb la transliteració i traducció proporcionades per Perdu⁹⁹². No obstant, el significat d'aquest títol és confús i que sapiguem, a Heracleòpolis Magna només es troba testimoniats en dues ocasions més. D'una banda, en una inscripció de Sesonquis I procedent d'Heracleòpolis (Museu egipci del Caire, JE 39410) estudiada per Tresson⁹⁹³, i de l'altra, en una base del període de la dinastia XXII també procedent de la ciutat, publicada per Pérez-Die i Vernus⁹⁹⁴. Tresson confon erròniament aquest títol pel nom d'una divinitat desconeguda (Ami-bah), mentre que Pérez-Die i Vernus ho interpreten com *imyt b3h/hnn*, “*Aquella en la que hi ha el fal.lus*” o “*Aquella amb el fal.lus*”.

⁹⁸⁸ YOYOTTE, *RdE*, 34, p. 148.

⁹⁸⁹ NAGUIB, *Le clergé féminin*, p. 211-218.

⁹⁹⁰ PERDU, *RdE*, 40, pp. 211-277.

⁹⁹¹ PERDU, *RdE*, 40, pp. 226-227, fig. 1 i 5.

⁹⁹² PERDU, *RdE*, 40, p. 214, i les notes c i d.

⁹⁹³ TRESSON, *Mélanges Maspero*, I-2, pp. 822 i 827.

⁹⁹⁴ PÉREZ-DIE, VERNUS, *Ehnyasya*, n° 21, pp. 52-53, fig.16, lám. XIVb-XV

Relacionada amb aquesta lectura, hem optat per la interpretació de Perdu⁹⁹⁵, “*Dipositària del semen*”, nom amb el qual es deuria designar el sacerdocí específic femení vinculat a les atribucions fecundadores d’Àrsafes⁹⁹⁶. És molt probable que el títol de *Dipositària del semen* estigui associat amb els sacerdocis d’*Esposa del Déu*, *Mare del Déu* i *Adoradora del Déu* que s’atribueixen a la mateixa princesa, ja que, de fet, pot recordar l’epítet d’“*Aquella que s’uneix amb el déu*” amb el qual es qualifica a les Esposes del Déu des de finals de l’Imperi Nou fins a l’època saïta⁹⁹⁷.

▪ **Tocadora del sistre d’Àrsafes (*ihyt n Hry-š.f*):**

El personal sacerdotal femení d’Àrsafes també disposava de membres especialitzats en la música, i durant el període estudiat⁹⁹⁸ es documenten clarament cinc dones que van exercir de tocadors del sistre d’Àrsafes [doc. 20.10, 43, 48 i 56].

▪ **Cantant d’Àrsafes, senyor del Doble País (*hsyt n Hry-š.f nsw t3wy*):**

Dins el personal musical existia, però, una clara diferenciació entre les tocadors del sistre i les cantants, que a Heracleòpolis Magna també es documenten tant al servei d’Àrsafes com al d’Osiris [doc. 20.27]⁹⁹⁹.

▪ **Música d’Àrsafes:**

Les publicacions relatives als doc. 20.8 i 12 indiquen de manera genèrica que Merytnebes i Iohirdis eren *músiques d’Àrsafes* probablement durant l’època saïta. No obstant, no disposem de la transliteració egípcia i desconeixem quin rol concret desenvolupaven dins el col·lectiu de sacerdotesses-músiques.

⁹⁹⁵ PERDU, *RdE*, 40, p. 214.

⁹⁹⁶ Potser aquest títol es podria posar amb relació amb el sacerdocí femení heracleopolità que s’indica al temple d’Edfu, però escrit  *Shmt*, “*La poderosa*” (ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, p. 343; cf. també MONTET, *Géographie*, II, p. 189). Tot i que no ho podem assegurar, la similitud ortogràfica entre els títols podria fer pensar a una eventual confusió de signes (entre  i ) i per tant, a una possible identificació entre ambdós sacerdocis.

⁹⁹⁷ NAGUIB, *Le clergé féminin*, p. 211 i nota 132.

⁹⁹⁸ Aquest títol no és exclusiu de la Baixa Època i durant el període libi es testimonia aquest mateix càrrec al servei d’Àrsafes, ocupat també per dones: MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 199-200 (a).

⁹⁹⁹ En aquest cas es tractaria d’una cantant que hauria viscut a l’entorn del 400 a.C., però no és l’únic exemple, i també es documenten cantants d’Àrsafes durant la dinastia XIX: MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 200 (b). Cf. NAGUIB, *Le clergé féminin*, p. 232-233.

b) Personal religiós d'Osiris

▪ **Profeta d'Osiris-Naref (*hm-ntr Wsir N3rf*):**

El títol de profeta d'Osiris-Naref es documenta durant el període saïta entre els nombrosos càrrecs que contenen les titulatures de Peteisis i Amenirdis [respectivament, doc. 20.2 i 5]. El primer, dedicat principalment a la governació, i el segon, probablement resident a Tebes, devien ostentar aquest títol que difícilment deuria tenir una aplicació pràctica. D'altra banda, durant la dinastia XXX, el títol s'atribueix a Somtustefnakht [doc. 20.47], un heracleopolità que, de manera similar a Peteisis, exercia de governador de l'Alt Egipte a la vegada que ostentava diversos sacerdocis del nomus 20. El seu pare, Ankhsomtus [doc. 20.41], que porta la qualificació de *mi nn*, hauria també portat aquest títol que, tant en el cas de Peteisis com de Somtustefnakht, designa al déu com a Osiris-Naref en el seu tron (*Wsir N3rf hr st.f*).

▪ **Profeta de la tercera classe sacerdotal del temple d'Osiris, senyor d'Abidos del Nord¹⁰⁰⁰ (*hm-ntr n s3 3 n hwt-ntr nt Wsir nb 3bdw mht*):**

En les inscripcions d'un sarcòfag de la dinastia XXX procedent d'Abusir el-Meleq [doc. 20.44] es localitza aquest títol vinculat a la principal divinitat de l'emplaçament, denominat antigament Abidos del Nord. Com es pot observar, en el títol s'assenyala la distribució del col·legi sacerdotal en classes, i per tant la temporalitat del càrrec de profeta, en aquest cas associat a la tercera classe sacerdotal del temple osíriac d'Abusir el-Meleq.

▪ **Portador davant d'Osiris-Naref, el déu gran (*Nby m bh Wsir Nrf p ntr 3*):**

Documentat en demòtic en els P. Lille n° 22, 23 i 24 [doc. 20.30] de l'any 8 del regnat de Nectàneb, aquest títol¹⁰⁰¹ faria referència a un càrrec de baix rang que formava part del conjunt de sacerdots que participava en les processons litúrgiques conduït sobre les espatlles l'estàtua de la divinitat, habitualment ubicada dins el naos d'una barca sagrada¹⁰⁰². El conjunt de portadors estava dividit entre un grup davanter i un de

¹⁰⁰⁰ Nom d'Abusir el-Meleq a la Baixa Època. Cf. MOKTHAR, *Ihnasya*, p. 114, nota 1.

¹⁰⁰¹ Traduït per Sottas com a "porte-brancard": SOTTAS, *P. démotiques Lille*, pp. 50, 51 (*Commentaire* 3).

¹⁰⁰² Pel trasllat de les barques sagrades i les estàtues de les divinitats egípcies, veure principalment l'article de LEGRAIN, *BIFAO*, 13, pp. 1-76 (respecte els *portadors*, veure concretament pp. 38-46).

posterior¹⁰⁰³, i en aquest cas, en el qual s'especifica la locució preposicional *m-b3h*¹⁰⁰⁴, (*davant*) probablement s'estaria precisant que era membre dels portadors col·locats al davant del conjunt de portadors que traslladava a l'Osiris-Naref.

▪ **Cantant d'Osiris-Khentamentit (*hsyt n Wsir hnty imntt*):**

Heretsexep [doc. 20.27], cantant d'Àrsafes, senyor del Doble País, fou a la vegada cantant d'Osiris-Khentamentit i per tant, també aquest déu disposava d'un personal femení especialitzat en música.

c) Personal religiós de Somtus

▪ **Profeta de Somtus (*hm-ntr n Sm3-t3wy*):**

L'existència de quatre profetes de Somtus durant la dinastia XXX i la macedònica [respectivament, doc. 15.20, 20. 41, 47 i 54], certifica la presència d'un culte concret de l'*Unificador del Doble País*, amb un personal particular. En el doc. 20.54 s'especifica el títol de *profeta de Somtus del Turó-Hehu* (*hm-ntr Sm3-t3wy n i3t-Hhw*), la qual cosa indicaria que el déu era venerat també en aquest indret, potser amb un clergat propi.

d) Personal religiós d'Hathor

▪ **Profeta d'Hathor, senyora de Nennesu (*hm-ntr Hthr nbt Nn-nsw*):**

Aquest sacerdoti, testimoniats anteriorment a Heracleòpolis en mans de personal femení¹⁰⁰⁵, en època saïta es documenta entre els nombrosos títols heracleopolitans que ostenta el profeta d'Amon tebà Amenirdis [doc. 20.5].

e) Personal religiós d'Uadjet

▪ **Profeta d'Uadjet, senyora de Nebt (*hm-ntr W3dt nb(t) Nbt*):**

Entre els càrrecs que s'atribueixen a Amenirdis [doc. 20.5] s'indica que era profeta d'Uadjet, senyora de Nebt, probablement en el principal lloc de culte de la deessa en el nomus heracleopolità.

¹⁰⁰³ Els primers representaven els Esperits de Pe, mentre que els segons, els Esperits de Nekhen: LEGRAIN, *BIFAO*, 13, pp. 38-39.

¹⁰⁰⁴ PESTMAN, *Recueil*, III, p. 449.

¹⁰⁰⁵ Per exemple, en època líbia es documenta una *profetessa d'Hathor, senyora de Nennesu*: MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 200 (d).

▪ **Profeta d'Uadjet, que està en el seu tron (*hm-ntr W3dt hry st wrt*):**

També en la titulatura d'Amenirdis s'especifica que era profeta d'Uadjet, que està en el seu tron. Amb aquesta qualificació es podria fer referència a la mateixa deessa Uadjet de Nebt, però també a un altre aspecte de la divinitat, que podria ser venerada en altres indrets del nomus. Per tant, no podem assegurar que correspongui a l'anterior sacerdoti.

f) Personal religiós de Maat

▪ **Profeta de Maat, filla de Re, unida (amb) Àrsafes (*hm-ntr M3t s3t R^c hnm Hry-š.f*):**

Com en el cas d'Uadjet i Hathor, aquest títol de profeta típicament heracleopolità només es documenta a inicis d'època saïta en la titulatura d'Amenirdis [doc. 20.5].

g) Personal religiós d'Horus

▪ **Profeta d'Horus (*hm-ntr Hr*):**

En el P. Ryl. IX (4/16-17 i 5/4,10-11) es localitza l'únic testimoni d'aquest títol, atribuït durant el regnat de Darius I a un heracleopolità denominat Amasis [doc. 20.24].

h) Personal religiós d'Horbes

▪ **Profeta d'Horbes (*hm-ntr n Hr-bs*):**

Osirisnakht [doc.20.44], propietari d'un sarcòfag procedent d'Abusir el Meleq, hauria ocupat entre diferents sacerdocis, el càrrec de profeta d'Horbes, també assenyalat com a *Horbes que resideix a Abidos del Nord* (*hm-ntr n Hrbs hry-ib 3bdw mht*). Per tant, es tractaria d'un sacerdoti del culte local d'aquest déu, que podria estar associat a les cerimònies osiríaques que es duïen a terme en aquest emplaçament¹⁰⁰⁶.

i) Personal religiós de Sòcares

▪ **Profeta de Sòcares, resident a Nennesu (*hm-ntr Skr hry-ib Nn-nsw*):**

Localitzat entre els títols que figuren a l'estàtua d'Amenirdis [doc. 20.5], aquest és l'únic exemple que testifica la presència a Heracleòpolis Magna d'un personal de culte al servei de Sòcares.

¹⁰⁰⁶ Cal tenir en compte que, entre d'altres sacerdocis, Osirisnakht també era profeta de la tercera classe del temple d'Osiris, senyor d'Abidos del Nord, Fill que ell estima (*s3 mr.f*) i Encarregat del cadàver *hry-h3(t)*, sacerdocis associats al culte funerari osiríac.

j) Personal religiós d'Isis i Neftis

- **(Sacerdot) d'Isis i Neftis a Naref (*w^cb / hm-ntr (?) 3st Nbt-Hwt m N3rrf*):**

En les inscripcions de l'estàtua Somtustefnakht [doc. 20.47] es documenta un llistat de divinitats a les quals el propietari hauria servit com a sacerdot. Tot i que no s'especificaria el càrrec, probablement es tractaria de la categoria de profeta, ja que de fet, el mateix personatge era cap dels profetes d'Heracleòpolis. Ankhsomtus [doc. 20.41], el seu pare, també hauria ocupat aquest sacerdoci que, en el cas concret d'Isis i Neftis, documentaria la presència d'un personal religiós associat al culte de les deesses a Naref probablement vinculat a la litúrgia osiríaca local.

k) Personal religiós d'Aayt

- **(Sacerdot) d'Aayt, que resideix al Turó-de-les-plantas *kk* (*w^cb / hm-ntr (?) 3t hrt-ib 13t-kk*):**

Com en el cas anterior, en la titulatura de Somtustefnakht [doc. 20.47] s'assenyala a la deessa Aayt, venerada en el Turó de les plantes *kk* -associat a Naref-, a través d'un personal sacerdotal propi [doc. 20. 41 i 47], possiblement relacionat amb el culte osiríac i els clergats d'Osiris, Isis i Neftis¹⁰⁰⁷.

l) Personal religiós de Tot

- **Profeta de Tot, dues vegades gran senyor de Khemenu, resident a Naref (*hm-ntr Dhwty 3 3 nb Hmnw, hry-ib N3rf*):**

Aquest títol es documenta en època saïta en un sacerdot que no era del nomus heracleopolità [doc. 20.23] però, en tot cas, és interessant perquè indica la presència de Tot en el context osiríac de Naref i en testimonia el seu culte.

II) Personal religiós d'Heneb

- **Profeta d'Heneb (*hm-ntr Hnb*):**

Gràcies a aquest sacerdoci, que només coneixem atribuït a un heracleopolità del segle IV a.C. [doc. 20.52], es documentaria la veneració d'Heneb, la serp sagrada del nomus, amb un personal de culte propi.

¹⁰⁰⁷ El mateix Somtustefnakht era sacerdot de les quatre divinitats.

m) Personal religiós de Sacmis

▪ Cap dels sacerdots-purs de Sacmis (*mr w^cb(w) Shmt*):

En l'estela de Nàpols 1035 es documenta que Nakhtheneb i el seu germà Somtustefnakht [respectivament, doc. 20.46 i 54] haurien ostentat aquest càrrec a la segona meitat del segle IV a.C. En les inscripcions s'atribueix el títol de *cap dels sacerdots-purs de Sacmis de l'Alt i Baix Egipte (mr w^cb(w) Shmt šm^cw t3 mhw)* a Nakhtheneb, que a la seva mort, possiblement sense descendència¹⁰⁰⁸, hauria traspassat el sacerdoci a Somtustefnakht, al qual se li assigna el mateix sacerdoci però indicat ja sigui amb la forma reduïda, *cap dels sacerdots-purs de Sacmis*, o completa, *cap dels sacerdots-purs de Sacmis en tota la terra (mr w^cb(w) Shmt m t3 dr.f)* –clarament una variació que equivalia al càrrec del seu germà-.

En tot cas, com ja hem indicat al nomus 15¹⁰⁰⁹, aquest sacerdoci implicaria principalment l'exercici de la medicina, i en el cas dels directors dels sacerdots-purs de Sacmis, probablement es tractava d'un càrrec més honorífic que no pas efectiu.

n) Altres sacerdocis

▪ Cap dels profetes de Nennesu (*mr hmw-ntr Nn-nsw*):

Aquest títol, atribuït a Somtustefnakht [doc. 20.47] i al seu pare Ankhsomtus [doc. 20.41], no faria referència a cap divinitat concreta i probablement correspondria a la designació del màxim càrrec dirigent del personal sacerdotal d'Heracleòpolis Magna al capdavant dels diversos clergats de les diferents divinitats.

▪ Profeta dels déus que estan en el Per-Nefer a Nennesu (*hm-ntr ntrw imyw pr nfr m Nn-nsw*):

Entre diversos títols que s'atribueixen al sacerdot tebà Amenirdis [doc. 20.5] també es troba aquest sacerdoci local. No podem concretar amb exactitud a quines divinitats servia, encara que la totalitat de les titulatures d'Amenirdis fa pensar que el conjunt de càrrecs heracleopolitans que ocupava -incloent aquest- no comportaven en realitat una aplicació pràctica del sacerdoci.

¹⁰⁰⁸ PERDU, *RdE*, 36, p. 106 (k).

¹⁰⁰⁹ Cf. *supra*, 4.2.1: Personal sacerdotal de Sacmis.

▪ **Profeta (*hm-ntr*):**

La designació del títol de simple profeta -sense especificar la divinitat-, documentada en la titulatura de sis heracleopolitans [doc. 20.29, 42, 44, 45, 50 i 53], correspondria probablement a una forma de denominar de manera general a un funcionari que ocupava aquesta categoria sacerdotal.

▪ **Pare diví de Nennesu (*it-ntr Nn-nsw*):**

Localitzat en les inscripcions del sarcòfag saïta de Patjenfy [doc.20.17], procedent d'Abusir el-Meleq, aquest títol és de lectura incerta. En la publicació dels jeroglífics, Rubenson i Knatz¹⁰¹⁰ indiquen el títol . Desconeixem el significat de la primera grafia (similar a ) en el context en el qual es troba, i com que possiblement es tracta d'un títol sacerdotal, proposem la lectura d' *it-ntr* (?), interpretant una possible confusió de signes, potser amb . En el cas que aquesta hipòtesi fos correcta, documentaríem doncs el sacerdoti d'un pare diví de Nennesu al qual, però, no podem vincular amb seguretat amb cap divinitat¹⁰¹¹.

▪ **Superior dels secrets de Nennesu (*hry-sšt3 n Nn-nsw*):**

Portat per dos sacerdots de la segona meitat del segle IV a.C. que eren pare i fill [respectivament, doc. 20.53 i 50], el títol de *superior dels secrets*, que normalment va seguit d'un nom diví o de lloc de culte, en aquest cas s'acompanya d'un topònim¹⁰¹². A inicis d'època saïta es documenta un *superior dels secrets d'Àrsafes d'Heracleòpolis Magna* [doc. 20.21] i molt probablement aquest títol hi podria estar vinculat.

▪ **Superior dels secrets de Naref (*hry-sšt3 n N3rf*):**

Els mateixos sacerdots que eren *superiors dels secrets de Nennesu* ocupaven també el càrrec de *superiors dels secrets de Naref* [doc. 20.50 i 53]; en aquest cas, tot i que no s'indica la divinitat, sembla evident que la seva funció estava vinculada a les cerimònies osíriaques d'aquest emplaçament.

¹⁰¹⁰ RUBENSOHN, KNATZ, *ZÄS*, 41, p. 21.

¹⁰¹¹ Evidentment no és un sacerdoti estrany a Heracleòpolis i, per exemple, es documenten pares divins d'Àrsafes durant l'Imperi Nou. Cf. referències a MOKHTAR, *Ihnâsya*, p.198 (b).

¹⁰¹² En referència a aquest títol i al següent, cf. LIMME, *Studies Quaegebeur II*, pp. 1176 (nota 31).

▪ **Estolista (?) (*ḥry-sšt3 w^cb-nṯr = ḥry-sšt3 ^cb-nṯr*):**

Segons Limme¹⁰¹³, aquest sacerdoci, documentat en la titulatura d'un dels dos heracleopolitans que també era *superior dels secrets de Nennesu i de Naref* [doc. 20.50], correspondria al doble títol *ḥry-sšt3 ^cb-nṯr* que equival en grec al terme d'estolista, un alt càrrec sacerdotal que s'ocupava de vestir i purificar les estàtues dels déus¹⁰¹⁴.

▪ **El que vesteix el seu senyor (*ḏb3-nb.f*):**

Aquest títol, testimoniats en tres heracleopolitans [doc. 20.50, 53, 57], també es documenta amb la forma completa *El que vesteix el seu senyor a Nennesu (ḏb3-nb.f m Nn-nsw)* [doc. 20.50 (B) i 57], i probablement faria referència a un sacerdoci amb una funció similar a la que s'atribueix a l'estolista¹⁰¹⁵. En tot cas, no es deuria tractar del mateix càrrec, ja que a Ankhemmaat [doc. 20.50] se li atribueixen ambdós títols.

▪ **Pastofor (*Wn-pr*):**

En els P. Lille n° 22 i 24, de l'any 8 de Nectàneb I, es documenten cinc sacerdots designats com a pastofors¹⁰¹⁶ [doc. 20.32, 33, 35, 37, 38]. Tot i que el text fa referència als déus heracleopolitans, la simple indicació del títol no permet però vincular als pastofors amb cap divinitat en concret.

▪ ***fkty* d'Osiris-Naref i d'Àrsafes, senyor del Doble País:**

Atribuït al propietari d'un sarcòfag procedent d'Abusir el-Meleq i al seu pare [respectivament, doc. 20.16 i 18], el títol de *fkty* o "*calb*" designaria a un membre del personal sacerdotal d'Osiris documentat en diferents emplaçaments d'Egipte¹⁰¹⁷ que, per exemple, s'ocupava de les estàtues a les quals havia de retornar la vida, i participava activament en els rituals funeraris osíriacs encarnant a Horus i preparant el simulacre de la mòmia divina¹⁰¹⁸. El fet que en el context heracleopolità el *fkty* estigui vinculat tant a

¹⁰¹³ LIMME, *Studies Quaegebeur II*, pp. 1176-1177 (nota 32).

¹⁰¹⁴ VITTMANN, *LdÁ*, VI, col. 63-65 (i nota 13), s.v. Stolist.

¹⁰¹⁵ Pel que fa aquest títol i a les referències dels escassos paral·lels coneguts, cf. LIMME, *Studies Quaegebeur II*, pp. 1177-1179.

¹⁰¹⁶ Cf. *supra*, 4.4.1.

¹⁰¹⁷ DERCHAIN, *P. Salt 825*, pp. 73-74; ZECCHI, *Prosopografia*, p. 102 (i doc. 198, 200).

¹⁰¹⁸ CHASSINAT, *Le mystère d'Osiris*, II, pp. 774, 778; DERCHAIN, *P. Salt 825*, pp. 69-70 i 73-75; ZECCHI, *Prosopografia*, p. 102.

Osiris com a Àrsafes podria ser un indicatiu del sincretisme que existia entre ambdues divinitats.

▪ **Encarregat del cadàver (?) (*hry-h3(t)*):**

Documentat en un sarcòfag d'Abusir el-Meleq que atribueix aquest títol al propietari, Osiriskht [doc. 20.44] i al seu pare, Pimiris [doc. 20.45], clarament es tracta d'un títol vinculat a les cerimònies funeràries. Tenint en compte que Abusir el-Meleq era considerada una Casa d'Osiris, també denominada Abidos del Nord, no resultaria estrany suposar que amb aquest títol es pogués designar un sacerdoti específic del culte osiriàc local, ja que de fet, entre d'altres títols, Osiriskht era *profeta de la tercera classe del temple d'Osiris, senyor d'Abidos del Nord*.

▪ ***Sekhem (sh̄m)*:**

Pel títol documentat en els P. Lille nº 26 i 22 [doc. 20.28, 34 i 36], Sottas proposa la lectura de *hrp-ʕ3*, “Gran primat”¹⁰¹⁹, encara que probablement correspondria al sacerdoti , *sh̄m*, “El poderós”(?), documentat a la necròpolis d'Abusir el-Meleq [doc. 20.44, 45] i que també es localitza en el Papir geogràfic de Tanis¹⁰²⁰. Tot i que es desconeix la significació i funcionalitat d'aquest càrrec, probablement es tractaria d'un sacerdoti específic de la regió heracleopolitana¹⁰²¹.

▪ **Senyor de la puresa (?) (*nb-wʕb*) (?):**

Documentat durant el regnat d'Acoris en el P. Lille 26 [doc. 20.28] -i potser també durant la dinastia XXX, en els P. Lille nº 22 [doc. 20.30 i 31]-, aquest títol probablement es podria traduir com a *Senyor de la puresa*. De funcionalitat incerta, es testimonia també en època grecoromana¹⁰²² i podria estar vinculat amb la pràctica de la circumcisió. El P. Lille 26 deuria ser emès a Heracleòpolis Magna però fou localitzat a Medinet Ghôran; també els altres testimonis d'aquest títol procedeixen del Fayum, la qual cosa permet dubtar de la procedència d'aquest títol, sempre ubicat en el context del Fayum i per tant, potser no necessàriament relacionat amb el clergat heracleopolità.

¹⁰¹⁹ SOTTAS, *Pap. démotiques Lille*, pp. 49 i 51(2). Cf. també GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, p. 18(10), que tradueix aquest títol per “Príncep hereditari”.

¹⁰²⁰ GRIFFITH, *Papyri from Tanis*, pl. XI, frag. 22.

¹⁰²¹ MALININE, *RdE*, 7, p. 118.

¹⁰²² MALININE, *RdE*, 7, pp. 117-118. Cf. també BRESCIANI, *L'archivio demotico*, I, p. 69, doc. 52 (4).

▪ ***Semenqed (smn-qd):***

Títol de significació desconeguda atribuït a un heracleopolità del segle IV a.C. [doc. 20.52], que podria correspondre a un sacerdoci específic del clergat local¹⁰²³.

▪ ***Cantant (hsyt):***

En la titulatura de la mateixa Heretsexep [doc. 20.27] que era *cantant d'Àrsafes, senyor del Doble País i d'Osiris-Khentamentit*, s'assenyala el títol de simple cantant, que, probablement de manera genèrica, designava el seu rol com a sacerdotessa-música.

▪ ***Portador davant del naos dels déus grans (Nby m-bḥ n dbw n nṯrw ʿyw):***

Aquest títol, documentat com el *portador d'Osiris-Naref, el déu gran*, en els P. Lille n° 22, 23 i 24 de l'any 8 del regnat de Nectàneb I [doc. 20.31], faria referència al càrrec que s'ocupava de traslladar a les divinitats durant les cerimònies processionals, ja siguin dins o fora del temple. En aquest cas, però, no podem determinar amb seguretat de quines divinitats es tracta, tot i que pel context en el qual se situa, s'estaria fent referència als principals déus heracleopolitans.

▪ ***Boca del déu (r-nṯr):***

Tot i que podria associar-se a la designació d'un sacerdoci vinculat a les pràctiques oraculars, Perdu¹⁰²⁴ proposa que més que un càrrec podria tractar-se d'una qualificació que permetria a un sacerdot manifestar la voluntat divina, sempre que es requeria l'opinió del déu. Si considerem, doncs, que era una expressió qualificativa, deuria emprar-se com un epítet honorífic de gran prestigi, i de fet, només el trobem documentat en relació al distingit Somtustefnakht [doc. 20.54].

▪ ***hry-tp (?):***

La lectura i significació d'aquest títol atribuït igualment a Somtustefnakht [doc. 20.54] no és clara. Com indica Perdu,  podria llegir-se com a *hry-idb/wdb* i faria referència al càrrec d'administrador civil del territori cultivable “*el superior de la riba*”.

¹⁰²³ O potser del Fayum, vinculat amb *Sobek, senyor de Semen*. Per referències referents a l'emplaçament de *Smn*, cf. MONTET, *Géographie*, II, p. 192 (i nota 1).

¹⁰²⁴ PERDU, *RdE*, 36, pp. 97(g)-98. Cf. KÄNEL, *Prêtres-ouâb*, p. 122(f).

En tot cas, si s'interpreta com *hry-tp*, també podria denominar especialistes de les ciències ocultes, que lògicament eren, en gran part, sacerdots-purs de Sacmis¹⁰²⁵. Si es considera aquesta hipòtesi, és evident que aquesta designació estaria vinculada amb el càrrec de *cap dels sacerdots-purs de Sacmis* que ocupava Somtustefnakht.

o) Conclusions

Com s'ha pogut observar, el personal sacerdotal heracleopolità és nombrós i divers. El col·legi sacerdotal principal, format per funcionaris religiosos al servei d'Àrsafes, estava encapçalat per un *primer profeta* o *cap dels profetes* d'aquest déu. Per sota d'aquest rang, hi hauria hagut un col·lectiu de *profetes*, els títols dels quals, a banda del simple profeta d'Àrsafes, documenten el servei a les diferents formes de la divinitat: majoritàriament profetes d'Àrsafes, *rei del Doble País* però també d'Àrsafes d'Heracleòpolis, d'Àrsafes, *el Salvador* i d'Àrsafes *que escolta les pregàries*. Formant part de l'alt clergat, també trobaríem el *superior dels secrets d'Àrsafes d'Heracleòpolis*, potser també designat simplement com a *superior dels secrets d'Heracleòpolis*. Per sota d'aquest grup hi hauria els *sacerdots-purs d'Àrsafes* així com els sacerdots específics del déu. Tot i que a l'estela de Nàpols n°1035¹⁰²⁶ es documenten 4 títols específics, *nsw*, *hm-b3*, *hq3-rq* i *s3 mr:f*¹⁰²⁷, només testimoniem la presència dels tres darrers càrrecs que, molt possiblement, eren de caràcter representatiu, especialment en el cas del *sameref*, el sacerdoci més documentat entre els funcionaris religiosos i que també era portat per dignataris que no eren heracleopolitans.

El déu també disposava d'un personal administratiu compost per un *representant del temple*, *l'administrador del bestiar dels temples* i el *mesurador del temple d'Àrsafes*, així com d'un cos format per personal sacerdotal femení, el més nombrós de tot el territori estudiat. D'una banda, es documenten sacerdocis d'alt rang probablement honorífics –únicament documentats en una princesa saïta- (*Esposa del déu*, *Mare del Déu*, *Adoradora del Déu* i *Dipositària del semen*), i de l'altra, sacerdocis especialitzats en música (un total de set sacerdotesses-músiques, dividides entre *cantants* i *tocadores del sistre*).

¹⁰²⁵ Per un estat de la qüestió d'aquest títol, cf. PERDU, *RdE*, 36, pp. 98, nota h.

¹⁰²⁶ Per les referències bibliogràfiques, cf. doc. 20.46 o 20.54.

¹⁰²⁷ Dels tres sacerdots representants del nomus assenyalats al temple de Dandara, s'indica també el sacerdot específic *nsw* però en canvi, no se cita el *Servidor del Marrà (hm-b3)*. En referència al sacerdot *nsw*, “*rei*”, cf. PERDU, *RdE*, 36, pp. 111-112 (c); KÄNEL, *Les prêtres-ouâb*, p. 124 (y).

Pel que fa al personal sacerdotal d'Osiris, es documenta un menor nombre de sacerdots i càrrecs, encara que el conjunt destaca per damunt de la resta de clergats de les altres divinitats heracleopolitanes. Principalment es documentarien *profetes* del déu tant a Naref com a Abidos del Nord (en aquest cas associats a classes sacerdotals: *profeta de la tercera classe sacerdotal del temple d'Osiris, senyor d'Abidos del Nord*), però també un sacerdoci menor a Naref (*portador davant d'Osiris-Naref, el déu gran*) i una *cantant d'Osiris-Khentamentit*. En referència als rituals funeraris osiriacs, en els quals s'integrava també Àrsafes, es localitzen diversos sacerdocis especialitzats que s'hi vinculen: clarament el *fkty* o *sacerdot-calb d'Osiris-Naref i d'Àrsafes, senyor del Doble País*, però també amb moltes probabilitats el *Superior dels secrets de Naref i l'Encarregat del cadàver* (càrrec documentat a Abidos del Nord).

A excepció de Sacmis, que tenia al seu servei un *Cap dels sacerdots-purs*, de la resta de divinitats només es documenten *profetes*, potser dirigits de manera col·lectiva – incloent el clergat d'Àrsafes- per un *cap dels profetes de Nennesu*. La resta de títols religiosos documentats poden associar-se amb el clergat heracleopolità, però no podem concretar amb seguretat a les divinitats a les quals servien.

4.7.2- SACERDOTS

Com es pot observar, més d'una tercera part del conjunt de funcionaris que porten títols relacionats amb el clergat del nomus 20 de l'Alt Egipte corresponen a l'època saïta: durant aquest període es documenten vint-i-quatre funcionaris -no sempre són heracleopolitans¹⁰²⁸- que majoritàriament ocupen càrrecs d'alt rang.

Del regnat de Psamètic I és destacable la presència de dos rellevants figures polítiques, **Peteisis** i el seu fill, **Somtustefnakht** [respectivament, 20.2 i 4], alts dignataris establerts a Heracleòpolis que també exercien la direcció del clergat heracleopolità. Peteisis era fill d'Ankhsesonquis -un sacerdot d'Amonresònter que era germà d'Iretru, el pare del restaurador dels cultes del Hiba Peteisis (I) [doc. 28/20.12]- i de la senyora de la casa, Tautau. Conegut tant per dues estàtues com pel P. Ryl. IX¹⁰²⁹,

¹⁰²⁸ Doc. 18/20.2, 20.5-7, 22 i 23. D'altra banda, cal tenir en compte que els sacerdots del Hiba també formaven part del nomus heracleopolità, tot i que per les condicions específiques que presenten, s'han analitzat a part: cf. *supra*, 4.5.2.

¹⁰²⁹ Cf. referències: doc. 20.2.

fou un personatge vinculat a la restauració saïta que des d'Heracleòpolis, com a *Cap de la navegació*¹⁰³⁰, s'encarregava de la governació del sud d'Egipte a inicis del regnat de Psamètic I¹⁰³¹. A banda d'aquest alt càrrec militar, probablement el més important que ocupava, també era general i portava els títols civils de *noble*, *príncep* i *Gran a Netjeret*, títol que podria indicar la seva vinculació amb Behbeit el-Hagar. Ocupava també nombrosos sacerdocis heracleopolitans (*Profeta i cap dels profetes d'Àrsafes*, *rei del Doble País*, *Primer profeta d'Àrsafes*, *rei del Doble País*, *Sacerdot d'Àrsafes*, *Profeta d'Osiris-Naref en el seu tron*), així com sacerdocis del Hiba, el Fayum dels nomus cinopolita i afroditopolita¹⁰³². Desconeixem la seva procedència, tot i que el títol de *Gran a Netjeret* potser podria indicar que era originari de Behbeit el-Hagar o del Delta. En tot cas, estava clarament relacionat amb l'entorn reial, ja que estava casat amb una filla de Necau I.

Segons el P. Ryl. IX, el seu fill, **Somtustefnakht**, era un personatge de la cort de Sais que, com ja hem esmentat, s'establí a Heracleòpolis succeint el seu pare en el càrrec de *Cap de la navegació*¹⁰³³. Palesament també fou un personatge clau en la consolidació dinàstica saïta i, de fet, com a representant reial, acompanyà a Tebes a la seva cosina Nitocris, filla de Psamètic I, en la seva adopció per part de la Divina Adoradora d'Amon Xepenuet II, i la seva successora, Amenirdis II. La participació en aquest significatiu acte, que en realitat representava la imposició d'un membre de la família reial saïta en el govern tebà, demostraria la rellevància de Somtustefnakht, possiblement el màxim responsable de la governació del sud. Entre les nombroses atribucions civils i militars que se li coneixen, destaca la dignitat de "*Príncep del nomus heracleopolità*" i, encara que sense la importància de les altres ocupacions, també ostentà càrrecs sacerdotals i per exemple, com el seu pare, dirigia el control del col·legi sacerdotal heracleopolità com a *Cap dels profetes d'Àrsafes*. Per tant, es pot observar

¹⁰³⁰ Aquest títol corresponia a un dels més alts càrrecs administratius que a través de la flota s'ocupava del control fiscal del comerç fluvial: GOYON, *BIFAO*, 67, pp. 159-171; PERNIGOTTI, *RSO*, 44, pp. 265-266.

¹⁰³¹ Cf. Datació de Somtustefnakht [doc. 20.4]: els documents proporcionen una contradicció cronològica, ja que a l'estela d'adopció de Nitocris s'assenyala que el seu fill Somtustefnakht era *Cap de la Navegació* l'any 9 del regnat de Psamètic I; en canvi, en el P.Ryl. IX, 8/14 s'indica que durant l'any 15 del mateix regnat, Peteisis encara exercia de *Cap de la Navegació* i fou substituït pel seu fill Somtustefnakht l'any 18 (P. Ryl. IX, 9/20-10/6).

¹⁰³² Pel conjunt de referències sobre Peteisis i la importància política durant la restauració saïta, cf. la bibliografia recopilada en el doc. 20.2.

¹⁰³³ Cf. datació doc. 20.4.

que, a banda de l'indiscutible rellevància política d'aquest personatge¹⁰³⁴, se li sumava el control, probablement més simbòlic que efectiu, del clergat local d'Heracleòpolis, on estava establert.

A partir de l'any 34 del regnat de Psamètic I no es tenen més notícies de Somtustefnakht, ja que potser a causa d'una renovació dels homes de confiança reial, el seu càrrec fou traspassat a d'altres mans. Després d'aquesta data, coneixem un successor -potser directe-, **Pakhrif** [doc. 20.1], fill d'Harsiesis i Aatubekhet, el qual sense ser membre de la família de Somtustefnakht, deuria pertànyer a una nova classe dirigent que substituïa la generació de polítics de la restauració saïta¹⁰³⁵, i ocupà el càrrec *Cap de la navegació* possiblement dins el període dels darrers vint anys de Psamètic I. Entre d'altres dignitats, fou *príncep del nomus heracleopolità* i, com els seus predecessors, també ocupà alguns sacerdocis (com a *profeta d'Àrsafes*, de Sobek a Xedet i d'Anubis -probablement a Cinòpolis-), tot i que en el seu cas no constatem que fos el director del personal religiós heracleopolità.

Pel que fa referència al clergat d'Heracleòpolis i concretament d'Àrsafes, en els papirs Rylands procedents del Hiba també es documenten dos personatges amb càrrecs sacerdotals heracleopolitans. D'una banda, en el P. Ryl. II (K), datat l'any 21 de Psamètic I, el sacerdot *sameref* **Horkheb** [doc. 20.3], fill d'Harsiesis, consta com a testimoni de la concessió d'una plaça en el temple d'Amon als fills de Peteisis (I) [doc. 18/20.12]. Tot i que desconeixem d'on procedia, és evident que ocupava un sacerdoci d'Heracleòpolis Magna i la seva presència entre un col·lectiu de sacerdots del Hiba deixa entreveure les relacions entre ambdues localitats. D'altra banda, l'esmentat **Peteisis (I)** [doc. 18/20.12], que segons el P. Ryl. IX exercí com a sacerdot tant al Hiba com a Tebes, també ocupava altres sacerdocis d'altres indrets, entre els quals, Heracleòpolis (com a *sacerdot-pur d'Àrsafes i sameref*).

Per acabar amb els funcionaris heracleopolitans del regnat de Psamètic I, cal esmentar tres sacerdots que, com Peteisis (I), eren d'altres zones d'Egipte. D'una banda, **Amenirdis** [doc. 20.5], un profeta d'Amon a Karnak documentat en una estàtua d'inicis d'època saïta (Caire, CG 48632) que fou localitzada a la *cachette* del mateix temple. Les inscripcions li atribueixen nombrosos sacerdocis, tot i que no tebens sinó principalment del nord de l'Egipte Mitjà. Un gran nombre pertanyen al nomus heracleopolità: *Profeta*

¹⁰³⁴ Respecte aquesta qüestió, de les nombroses referències bibliogràfiques d'aquest personatge (recollides en el doc. 20.3), destaquem l'anàlisi de KITCHEN, *Third Interm. Period*, pp. 234-238 §200-204; pp. 402-404 §363-364.

¹⁰³⁵ PERNIGOTTI, *RSO*, 44, p. 271.

d'Àrsafes rei del Doble País que està sobre el seu tron, d'Àrsafes el Salvador, d'Osiris-Naref, d'Hathor senyora de Nennesu, d'Uadjet senyora de Nebt, d'Uadjet que està en el seu tron, de Sòcares resident a Nennesu, de Maat, filla de Re, unida (amb) Àrsafes i dels déus que estan en el Per-Nefer a Nennesu, a més de sameref i administrador del bestiar dels temples d'Àrsafes. Si a aquest fet s'afegeix que els seus antecessors familiars també eren *sameref* i que el seu pare i avi foren designats respectivament amb els noms teòfors Àrsafeskhu i Àrsafeshotep, és evident que Amenirdis estava vinculat amb Heracleòpolis Magna a través de la família¹⁰³⁶, encara que desconeixem perquè ostentava aquest gran nombre de titulatures del nomus 20 que difícilment podia dur a la pràctica. D'altra banda, també a inicis de la dinastia, **Horudja** [doc. 20.6], probablement originari del Fayum establert posteriorment a Memfis¹⁰³⁷, ostentava el títol de *sameref* entre diversos sacerdocis del Fayum, l'àrea memfita i el Delta. El seu pare, **Sasobek** [doc. 20.7], qualificat de *mi nn*, portava teòricament els mateixos títols del seu fill i, per tant, també hauria format part del clergat heracleopolità com a sacerdot específic d'Àrsafes.

Deixant el regnat de Psamètic I entrariem a l'època dels faraons Psamètic II i Àpries, moment en el qual es documenta que hi havia una princesa al capdavant de l'alt clergat femení heracleopolità. **Menekh-Bastis, Merytnebes** [doc. 20.8], filla de Psamètic II i germana d'Àpries, hauria estat instaurada, ja sigui pel pare o pel germà, com a *Esposa del déu, Mare del Déu, Adoradora del Déu i Dipositària del semen*¹⁰³⁸, la qual cosa demostraria que la monarquia saïta, probablement a la recerca d'una consolidació nacional, posicionà membres de la seva família a l'interior dels clergats més significatius, no només del Delta o Tebes, sinó també a l'Egipte Mitjà i concretament a Heracleòpolis, frontissa territorial entre l'Alt i Baix Egipte i on es venerava Àrsafes, rei dels Dos Països (que fou unit en matrimoni teogàmic amb una filla del rei).

Pel que fa a la resta de sacerdots d'època saïta, no podem oferir una cronologia exacta. D'una banda, es testimonia l'uixebti d'un *primer profeta d'Àrsafes, senyor d'Henensu*, anomenat **Inaros** [doc. 20.13], fill d'**Isisreixti** [doc. 20.11], una *música d'Àrsafes*, mentre que les inscripcions d'una estatueta de bronze de Somtus d'època saïta citen a **Somtustefnakht** [doc. 20.20] *profeta d'Àrsafes, senyor del Doble País* que

¹⁰³⁶ AZZAM, *DE*, 60, p. 36.

¹⁰³⁷ LIMME, *CdE*, XLVII, pp. 98-99.

¹⁰³⁸ Probablement a la vegada també fou música d'Àrsafes.

a la vegada era designat com a *noble* i *príncep*. D'altra banda, hi ha vuit sacerdots que porten el títol *sameref*. El primer d'ells [doc. 20.9], anònim, era fill d'Hory i d'una sacerdotessa de la qual també desconeixem el nom [doc. 20.10], que era *tocadora del sistre d'Àrsafes*. També en les inscripcions dels vasos canops **d'Heresenef** [doc. 20.19] i **Uahibre** [doc. 20.14], fill d'Ankhemmaat i Ubenesiah, s'assenyala que també aquests sacerdots portaven el mateix títol. **Peteisis** [doc. 20.15], documentat gràcies a les inscripcions d'un sarcòfag d'Abusir el-Meleq del seu fill, va ser també *sameref* i a la vegada, *representant del temple d'Àrsafes*. Casat amb la senyora de la casa Setjasamonpaiat, el fill d'ambdós, **Patjenfy** [doc. 20.17], probablement hauria estat *pare diví de Nennesu*. També en un sarcòfag d'Abusir el-Meleq, pertanyent a **Paixerinioh** [doc. 20.16], s'indica que tant el propietari com el seu pare, **Harsiesis** [doc. 20.18], ocupaven els sacerdocis específics de *s3 mr.f, hq3-5rq hm-b3* així com el de *fkty d'Osiris-Naref i d'Àrsafes, senyor del Doble País*, mentre que la seva mare, **Iohirdis** [doc. 20.12], hauria estat una *música d'Àrsafes*. I per últim, també **Djedbastisiufankh** [doc. 20.21], possiblement d'inicis de la dinastia saïta, havia ocupat els càrrecs de *sameref*, a la vegada que era *cap dels secrets d'Àrsafes d'Heracleòpolis Magna*.

Per acabar amb el personal religiós d'aquest període, també es localitzen dos sacerdots amb títols del nomus 20 que probablement no eren heracleopolitans: d'una banda, un personatge anònim amb sacerdocis del Fayum i casat amb Taamon, que era *profeta d'Àrsafes d'Heracleòpolis Magna* [doc. 20.22] i de l'altra, **Paixertaihet sobrenomenat Horudja** [doc. 20.23], un escriba reial que entre nombrosos títols de diferents indrets, portava el de *profeta de Tot, dues vegades gran senyor de Khemenu, resident a Naref*.

La documentació referent als sacerdots heracleopolitans de la primera ocupació persa és escassa. Durant el regnat de Darius I es documenta un **Amasis** [doc. 20.24] que era *profeta d'Horus* així com **Cnumibre** [doc. 20.25], un alt càrrec militar que també era el cap de les obres reials i s'ocupava principalment de la direcció en els treballs d'extracció de les pedreres; ostentava nombrosos sacerdocis, sobretot de l'àrea memfita, però també el títol heracleopolità de sacerdot-*sameref* (en el seu cas, clarament amb caràcter honorífic¹⁰³⁹). Possiblement durant la dinastia XXVII hauria viscut **Heresenef** [doc. 20.26], un sacerdot *sameref* testimoniats en les inscripcions del sarcòfag de la seva

¹⁰³⁹ POSENER, *Première domination*, p. 95 (d).

filla **Heretsexep** [doc. 20.27], que hauria viscut probablement entre la dinastia XXVII i la XXIX exercint hauria exercit com a *cantant d'Àrsafes, senyor del Doble País i d'Osiris-Khentamentit*. En canvi, clarament durant dinastia XXIX (regnat d'Acoris), es documenten un pare i fill probablement heracleopolitans que haurien exercit respectivament com a *profeta (Somtustefnakht: doc. 20.29)* i com a *Senyor de la puresa (?)* i *Sekhem (Uahibre: doc. 20.28)*.

Entrant amb el personal religiós de la dinastia XXX, en els papirs Lille n° 22, 23 i 24, datats a l'any 8 de Nectàneb I, es menciona a 9 sacerdots relacionats amb Heracleòpolis. Dos d'ells, anònims, eren portadors de la divinitat: el primer [doc. 20.30], *portador d'Osiris-Naref, el déu gran*, mentre que el segon, *portador davant del naos dels déus grans*. Un tercer sacerdot anònim [doc. 20.32] era *pastofor*, de la mateixa manera que també ho eren **Psenobastis** [doc. 20.33], **Harpaesis-de-Naref** [doc. 20.35], fill de Tremobastis, **Sesoosis**, fill de Kheperkara [doc. 20.37] i **Somtus**, fill de Psen [doc. 20.38]. En els mateixos papirs també es documenta que tant **Horudja** [doc. 20.34], fill de Somtus i Isistefnakht, així com **Harmacoros** [doc. 20.36], fill de Somtustefnakht eren *Sekhem*. D'altra banda, durant al regnat de Nectàneb II, només documentem de manera palesa al distingit hermopolità **Totortaios** [doc. 15.20], que ocupava el càrrec de *profeta de Somtus* –segurament honorífic- al nomus heracleopolità.

Pel que es refereix a la resta de sacerdots contemporanis dels últims faraons indígenes, no podem precisar en quina època deurien viure i els ubiquem cronològicament, *grosso modo*, a la dinastia XXX. De la categoria sacerdotal més documentada, els *sameref*, es testimonien cinc funcionaris, de vegades emparentats amb altres membres sacerdotals. D'una banda, era sacerdot-*sameref* tant **Inaros** [doc. 20.39], fill de Djedhathoriusankh, com el seu homònim **Inaros** [doc. 20.39], pare de **Tadjab** [doc. 20.48], una *tocadora del sastre d'Àrsafes*. També **Osirismakht** [doc. 20.44], fill de **Piniris** [doc. 20.45] i de Tares, es coneixen gràcies a les inscripcions del seu sarcòfag procedent d'Abusir el-Meleq en les quals s'indica que a més de *sameref*, ocupava els sacerdocis d'*encarregat del cadàver(?)*, *Sekhem, profeta d'Horbes que resideix a Abidos del Nord* i *profeta de la tercera classe del temple d'Osiris, senyor d'Abidos del Nord*. El seu pare, també esmentat en les inscripcions del mateix sarcòfag, no fou *sameref* però sí *profeta, encarregat del cadàver(?)* i *Sekhem*.

Per últim, **Somtustefnakht** [doc. 20.47] que era *sameref* i a la vegada *cap dels profetes de Nennesu* i segurament *profeta d'Àrsafes, senyor del Doble País, d'Osiris-Naref en el seu tron, d'Isis i Neftis a Naref, d'Aayt que resideix al Turó de les plantes kk*

i de *Somtus*. El seu pare, **Ankhsomtus** [doc.20.41], casat amb **Ubenensioh** [doc. 20.43], una *tocadora del sistre d'Àrsafes, rei del Doble País*, era qualificat de *mi nm* i per tant, amb els mateixos títols que el seu fill. **Ankhsomtus**[doc. 20.42], el seu nét i fill de *Somtustefnakht*, també fou un *profeta d'Àrsafes, rei del Doble País*, encara que en el seu cas es deuria tractar d'un títol familiar heretat i de caràcter honorífic, perquè en realitat exercia de governador de l'Alt Egipte.

Enllaçant amb els sacerdots de la segona ocupació persa, només es testimonia de manera palesa un *mesurador del temple d'Àrsafes*, **Ahirdis** [doc. 20.49], fill de *Somtusirdis*, mencionat en el P. Lille nº 27 de l'època d'Artaxerxes III. En canvi, el cas de **Nakhtneheb** [doc. 20.46] és més equívoc, ja que hauria exercit de *cap dels sacerdots-purs de Sacmis de l'Alt i Baix Egipte* probablement a finals de la dinastia XXX i potser durant la segona dominació persa, període en el qual deuria morir perquè en les inscripcions de l'estela de Nàpols nº 1035 (l.8-10) s'indica que el seu germà **Somtustefnakht** [doc. 20.54] heretà el seu càrrec, que li fou assignat pel Príncep d'Àsia -un dels tres reis perses que van sotmetre Egipte¹⁰⁴⁰-. *Somtustefnakht*, alt dignatari qualificat amb els títols civils de noble, príncep, amic únic i canceller del Rei del Baix Egipte, va exercir de *cap dels sacerdots-purs de Sacmis* a la vegada que ocupava els sacerdocis de *profeta de Somtus del Turó-Hehu* al nomus 20, i *profeta d'Horus, senyor d'Hebenu i dels déus de l'Òrix*, en el nomus 16 de l'Alt Egipte. La seva estela¹⁰⁴¹, conservada a Nàpols (nº1035) constitueix un testimoni excepcional, ja que en les inscripcions, de caràcter panegíric, es relata com *Somtustefnakht* va viure directament l'enfrontament entre els perses i Alexandre el Gran. Contemporani també del conegut *Petosiris*, *Somtustefnakht* fou un col·laboracionista del govern persa que va participar a la batalla d'Issos el 333 a.C. -potser gràcies a les seves qualitats com a metge¹⁰⁴² (*cap dels sacerdots-purs de Sacmis*)-, i segons les inscripcions, *Àrsafes*, que va promoure l'expulsió dels perses, el va protegir de l'ofensiva macedònica contra els asiàtics¹⁰⁴³. Tot i que hauria estat associat als estrangers, el text el presentaria com un defensor d'Egipte, la qual cosa permet deduir que amb la instauració macedònica, *Somtustefnakht* –com, en general, el conjunt del clergat egipci- va alinear-se a favor de la nova classe dirigent.

¹⁰⁴⁰ PERDU, *RdE*, 36, p. 105(i).

¹⁰⁴¹ Tot i que tradicionalment s'ha considerat una estela, podria ser en realitat la part dorsal d'una estàtua assegurada: cf. PERDU, *RdE*, 36, p. 89.

¹⁰⁴² *Id.* referència bibliogràfica de la nota anterior.

¹⁰⁴³ PERDU, *RdE*, 36, pp. 106(n), 107 (q), 108 (s, t).

En referència a aquest període turbulent del tercer quart del segle IV, es poden situar altres sacerdots que haurien viscut entre finals de la dinastia XXX i l'època macedònica (o inicis de la ptolemaica). D'una banda, probablement un altre contemporani de Somtustefnakht, **Ankhemmaat** [doc. 20.50], fill d'Heresenef i Imytpet, fou *sameref*, *profeta d'Àrsafes que escolta les pregàries, superior dels secrets de Nennesu i de Naref, El que vesteix el seu senyor a Nennesu, Estolista i Governant perfecte*. Exceptuant els dos darrers càrrecs, el seu pare **Heresenef** [doc.20.53] ocupà els mateixos sacerdocis, que potser foren traspassats hereditàriament a Ankhemmaat. D'altra banda, durant el segle IV a.C. trobaríem a **Pankhemi** [doc.20.51] que era *sameref* i a la vegada era cap dels soldats dels equipatges del príncep, així com **Nakhtheneb** [doc.20.52], *Semenqed* i *profeta d'Heneb*.

I per finalitzar, acabem amb sacerdots heracleopolitans de la Baixa Època que no estan ubicats de manera evident en cap període concret: d'una banda tindriem petites figures procedents d'Abusir el-Meleq que assenyalen el títol de *sameref* [doc. 20.55]¹⁰⁴⁴, i de l'altra, hi hauria els uixebtis de dos sacerdots homònims: **Inaros** [doc. 20.57], fill de la *tocadora del sistre d'Àrsafes*, **Isisreixti** [doc. 20.56]¹⁰⁴⁵ designat com *El que vesteix el seu senyor a Nennesu*, mentre que **Inaros** [doc. 20.58], fill de la senyora de la casa Iret ... (?), era un sacerdot *sameref*.

4.7.3- CULTES

▪ Àrsafes¹⁰⁴⁶

El déu local de la ciutat era el marr Àrsafes (*Hry.š.f*)¹⁰⁴⁷, que els grecs van assimilar a Heracles i amb el nom del qual es designà la capital del nomus en època grecoromana¹⁰⁴⁸. Documentat clarament en les inscripcions de l'Imperi Antic, era un déu celestial i universal que, com és característic dels déus marrà, també estava

¹⁰⁴⁴ Malauradament les publicacions no concreten ni la tipologia, ni el nombre i a causa de la insuficient documentació desconeixem si les peces s'atribueixen a un o més sacerdots.

¹⁰⁴⁵ Els quals podrien correspondre respectivament als sacerdots saïtes dels doc. 20.13 i 20.11.

¹⁰⁴⁶ Per l'estudi de les divinitats heracleopolitanes, veure principalment l'estudi realitzat per MOKHTAR, *Ihnâsya*, pp. 139-195 (concretament pp. 139-175, en relació al déu Àrsafes).

¹⁰⁴⁷ Per les grafies i la significació del seu nom: MOKHTAR, *Ihnâsya*, pp. 139-150. Cf. DEVAUCHELLE, *GM*, 127, pp. 21-22.

¹⁰⁴⁸ Heracles/Hèrcules és la divinitat que identifica la ciutat en les monedes d'època romana: cf. FEUARDENT, *Numismatique*, pp. 305-307.

relacionat amb l'aigua i les seves fonts¹⁰⁴⁹. Sobretot, però, es tractava d'una divinitat de la fertilitat¹⁰⁵⁰ que es caracteritzava per la seva gran fortalesa. Coronat habitualment amb la corona Atef, es sincretitza amb altres déus moltó (Cnum o el marrà de Mendes) però també Amun i sobretot amb Re i Osiris (de fet, era a la vegada una forma de l'Osiris mort i un Sol vivent)¹⁰⁵¹.

Els sacerdocis que es documenten li atribueixen tant epítets habituals (*Àrsafes, rei del Doble País, Senyor de les Dues Ribes*¹⁰⁵² o *senyor d'Heracleòpolis Magna*) com inusuals. D'una banda, en les inscripcions de l'estàtua d'Amenirdis [doc. 20.5], d'època saïta, es testimonia un *Àrsafes* qualificat com *El Salvador* (*Hry-š.f p3 ʿdr*), que molt probablement es pot relacionar amb l'*Àrsafes que escolta les pregàries* (*Hry-š.f sdm nht*)¹⁰⁵³, del qual es fa referència en les inscripcions d'un sarcòfag de finals del segle IV a.C [doc. 20.50 i 53]. Tot i que no podem assegurar que es tracti d'un epítet equivalent, sembla evident que correspondria a un aspecte del déu desconegut abans de la Baixa Època, que possiblement reflectiria un nou tipus de religiositat més pròxima a les necessitats humanes i a la pietat popular.

▪ **Osiris**

Com ja hem indicat, el déu Àrsafes era considerat en realitat una forma d'Osiris¹⁰⁵⁴ i en efecte, segons els textos de les capelles osiríaques de Dandara, el déu Osiris d'Heracleòpolis era assimilat a Àrsafes i portava els seus epítets¹⁰⁵⁵. Estava custodiat per la serp de la província, Heneb, el qual probablement també s'ocupava de la protecció de la mòmia divina durant els rituals específics del mes de Khoiak¹⁰⁵⁶.

¹⁰⁴⁹ Cf. *supra*, 4.6.3: Amon. En el cas d'Àrsafes, la vinculació a aquest aspecte seria explicable a través de la posició geogràfica d'Heracleòpolis respecte el Bahr Yusef: MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 166.

¹⁰⁵⁰ Clarament amb aquesta funció es pot relacionar el sacerdocí de *Dipositària del semen* testimoniats durant la dinastia XXVI [doc. 20.8].

¹⁰⁵¹ DAUMAS, *Les dieux*, p. 73; MOKHTAR, *Ihnâsya*, pp.165-170; YOYOTTE, *RdE*, 15, p. 104 i nota 1.

¹⁰⁵² PERNIGOTTI, *RSO*, 44, p. 263, tradueix aquest epítet com a “*sovrano della Terra*”. No obstant, MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 152, indica que l'epítet habitual d'Àrsafes és *hk3 idbwy*, “*Rules of the Two Banks*”, o sigui en dual, tot i que apareix de vegades en època tardana en plural: *hk3 idbw*. Per aquesta raó, seguint la traducció d'aquest títol donada per VERCOUTTER, *BIFAO*, 49, p. 88, “*prince des rivages*”, per PERDU, *RdE*, 36, p. 97, “*régent des rives*”, així com per LEITZ, *Lexikon*, pp. 499-500 “*Der Herrscher der Ufer*”, preferim la lectura en plural, traduint-ho com a “*Sobirà de les Ribes*”. Considerarem tant aquest epítet com la seva ortografia en plural, com una derivació específica de la Baixa Època, tal i com es pot observar a partir dels exemples de LEITZ, *Lexikon*, V, pp. 499-500 i MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 152, nota 4.

¹⁰⁵³ Per aquest epítet, cf. LIMME, *Studies Quaegebeur II*, pp. 1179-1180.

¹⁰⁵⁴ MOKHTAR, *Ihnâsya*, pp. 169; 177-180 (en referència a l'Osiris-Naref).

¹⁰⁵⁵ CAUVILLE, *Dendara*, X, 329. També era assimilat al déu Àrsafes quadricèfal: CAUVILLE, *Dendara*, X, 276.

¹⁰⁵⁶ CAUVILLE, *Dendara*, X, 284 i 329.

Osiris rebia un culte particular sota la forma d'Osiris-Naref, normalment representat com una mòmia, amb la corona Atef i el flagell i ceptre-heqa creuats damunt del pit. Era sens dubte la segona divinitat més important del nomus, i era venerat a Naref, on hi havia la volta en la qual es considerava que residia la tomba del déu a la província i on possiblement es deuria conservar la relíquia del nomus, la cama dreta d'Osiris¹⁰⁵⁷. El seu culte fou especialment destacat tant en aquest emplaçament com a Abidos del Nord o la Casa d'Osiris, centre osiriàc ubicat a la frontera septentrional del nomus en el qual també es retia culte al déu¹⁰⁵⁸.

▪ **Somtus**

Somtus o l'*Unificador-del-Doble-País* (*Sm3-t3wy*) era un déu-infant que a Heracleòpolis constituïa el tercer membre de la triada formada per Àrsafes i Hathor. Identificat iconogràficament com un nen sobre un lotus, es pot relacionar amb altres déus infants característics de l'època tardana (com Harpòcrates o Harsomtus), tot i que l'infant-Somtus rebia a Heracleòpolis un culte particular, vinculable a Àrsafes, que permet diferenciar-lo de l'*Horus-unificador-del-doble-país* (Harsomtus)¹⁰⁵⁹. Deuria tractar-se d'una divinitat heracleopolitana bastant popular, ja que el seu nom es testimonia en els antropònims emprats en aquest territori¹⁰⁶⁰.

▪ **Hathor**

La deessa, considerada com *La senyora d'Heracleòpolis*, era la consort d'Àrsafes i en alguns casos era designada com a *resident de la ciutat*, o *senyora del sicòmor del sud*. Durant l'època tardana fou associada a l'icnèumon (mangosta egípcia), animal enemic de la serp que era considerat l'assassí d'Apofis i clarament estava relacionat, com Hathor, al culte solar¹⁰⁶¹.

▪ **Uadjet**

La deessa cobra, divinitat tutelar del Baix Egipte i de la monarquia, era designada i venerada en el nomus heracleopolità com a *Uadjet, senyora de Nebt*. Des de l'imperi

¹⁰⁵⁷ CAUVILLE, *Dendara*, X, 80.

¹⁰⁵⁸ Per aquests indrets de culte osiriàc en el nomus heracleopolità, cf. *infra*, 4.7.4.

¹⁰⁵⁹ QUAEGEBEUR, *CRIPÉL*, 13, pp. 113-121. Cf. YOYOTTE, CHUVIN, *BIFAO*, 88, pp. 172, 176.

¹⁰⁶⁰ Per exemple, es documenten cinc heracleopolitans amb el nom de Somtustefnakht [doc. 20.4, 20, 29, 36 i 54]. En tot cas, el seu ús no era exclusiu del nomus, ja que per exemple, també el pare del sacerdot oxirrinquita Het [doc. 19.3] s'anomenava Somtustefnakht.

¹⁰⁶¹ MOKHTAR, *Ihnâsya*, pp. 180-183.

Nou –i possiblement des de l’Imperi Mitjà-, la deessa era la divinitat principal d’una localitat denominada Nebt que correspondria a l’actual Bilifya, a prop de Beni Suef¹⁰⁶² i en la qual, probablement com una forma d’Hathor, podia adoptar la forma de deessa lleontocèfal¹⁰⁶³. En època saïta se li retia culte amb l’advocació de *Senyora de Nebt* o *Uadjet, que està en el seu tron*, una forma de la mateixa divinitat que podria correspondre a un altre aspecte de la deessa a Nebt, emplaçament principal del seu culte a la província.

▪ **Maat**

Maat, filla de Re, unida amb Àrsafes deuria correspondre en realitat a una forma d’Hathor, que també era considerada la filla de Re i a Heracleòpolis Magna actuava com a parella d’Àrsafes. Per tant, Hathor, considerada la senyora d’Heracleòpolis, era venerada també sota l’aspecte de Maat, la deessa de l’ordre i la justícia¹⁰⁶⁴.

▪ **Horus**

Segons Griffith¹⁰⁶⁵ podria haver existit en època tardana una possible identificació entre Horus i Àrsafes, ja que en el P. Ryl. IX, 13/6 s’assenyala a Horus com a senyor d’Heracleòpolis Magna. No podem afirmar que existís aquest sincretisme, tot i que Horus, com a déu-monarca, lògicament residia a Nen-nesu “la ciutat del fill reial”. Segons el relat del temple d’Edfu¹⁰⁶⁶, en el nomus heracleopolità es van desenvolupar també part de les lluites entre Horus i Set. El déu Horus, que va resultar vencedor, era considerat un guerrer identificat tant amb l’Horus d’Edfu “que mata als estrangers (enemics)”, com amb l’Horus, fill d’Isis. Segons el relat del mateix mite, disposava a la província d’un domini sagrat vinculat amb Naref, on podem suposar que deuria actuar protegint a Osiris dels seus enemics.

▪ **Horbes**

El déu Horbes seria en realitat una divinitat composta característica de l’època tardana nascuda de l’associació entre Horus-infant i Bes, considerat com el fill d’Isis;

¹⁰⁶² HABACHI, *ZĀS*, 90, p. 41-49.

¹⁰⁶³ YOYOTTE, *RdE*, 29, p. 227.

¹⁰⁶⁴ Aspectes que també podien atribuir-se a Àrsafes, cf. DAUMAS, *Les dieux*, p. 73.

¹⁰⁶⁵ GRIFFITH, *Cat. Dem. P. Rylands*, III, pp. 70 (nota 2) i 90 (nota 3).

¹⁰⁶⁶ ALLIOT, *Le culte d’Horus*, II, pp. 733-737.

caracteritzat com a *Horbes que resideix a Abidos del Nord*, era venerat en aquest emplaçament (corresponent a Abusir el-Meleq) probablement en relació al culte osiríac, i disposava d'un personal sacerdotal propi.

▪ **Sòcares**

Sòcares, resident a Nennesu fou també una divinitat funerària venerada a la capital del nomus 20 de l'Alt Egipte, potser per influència memfita, i possiblement en vinculació al destacable Osiris local.

▪ **Isis i Neftis**

El culte de les deesses Isis i Neftis es testimonia en relació a Naref i al culte osiríac, la qual cosa assenyala que deuriem ser venerades en aquest emplaçament com a membres del panteó osiríac i formant part del comitiva vinculada al rituals funeraris i de resurrecció del seu germà-espòs difunt.

▪ **Aayt**

La deessa Aayt, coneguda essencialment en documentació de la Baixa Època, podria tractar-se, com en el cas d'Uadjet, d'una deessa lleontocèfal del nomus que probablement era força popular, ja que el seu nom forma part de diversos antropònims femenins¹⁰⁶⁷. Sincretitzada amb Bastis, era venerada com la *que resideix al Turó-de-les-plantas kk*¹⁰⁶⁸, indret en el qual es trobava Naref. Per aquest motiu, possiblement deuria estar relacionada amb el culte osiríac i com a deessa lleona, actuava de guardiana de la tomba d'Osiris i n'assegurava la seva protecció¹⁰⁶⁹.

▪ **Tot**

El déu Tot hermopolità, designat amb l'epítet "dues vegades gran" era també una divinitat que residia a Naref. Venerat amb un personal sacerdotal propi en aquest indret característic del culte osiríac heracleopolità, Tot deuria estar integrat en el panteó de l'Osiris local, possiblement com a déu psicopomp¹⁰⁷⁰.

¹⁰⁶⁷ YOYOTTE, *RdE*, 29, p. 227.

¹⁰⁶⁸ YOYOTTE, *RdE*, 39, pp. 171-173.

¹⁰⁶⁹ GOYON, *Kêmi*, 18, p. 41-44; KOEMOTH, *Osiris et les arbres*, p. 25-26, 84-85, 88, 94-95.

¹⁰⁷⁰ Per les característiques del déu Tot, cf. *supra*, 4.2.3.

- **Heneb**

Heneb¹⁰⁷¹ era la serp sagrada d'Heracleòpolis Magna que s'encarregava de la protecció del déu Osiris heracleopolità¹⁰⁷². Rebia un culte propi [doc. 20.52] que deuria ser bastant popular en el nomus, ja que es testimonien diversos ex-voto que possiblement haurien anat destinats en un santuari local d'Heneb, i a la vegada, el seu nom formava part dels antropònims locals de l'època tardana¹⁰⁷³.

- **Sacmis**

Com ja s'ha esmentat en referència al culte de Sacmis a Hermòpolis Magna¹⁰⁷⁴, el culte d'aquesta deessa estava vinculat amb les pràctiques de la medicina, que comportaven rituals màgics destinats a asserenar la deessa furiosa per evitar la propagació dels mals que pogués difondre. De fet, segons el Llibre de la Vaca, el mite de l'extermini d'una primera generació d'homes efectuat per Sacmis vincula aquests fet amb Heracleòpolis Magna¹⁰⁷⁵.

4.7.4- LLOCS DE CULTE I RITUALS ASSOCIATS:

- **Temple d'Àrsafes a Heracleòpolis Magna:**

En algunes de les titulatures del personal sacerdotal heracleopolità s'indica clarament la vinculació a un centre de culte, com en el cas dels títols del personal administratiu d'Àrsafes, en els quals s'assenyala que els càrrecs depenien del temple de la divinitat: *representant del temple d'Àrsafes, mesurador del temple d'Àrsafes o administrador dels temples d'Àrsafes*.

Com s'indica en el darrer títol, deurien existir diversos temples del déu, ja sigui a Heracleòpolis Magna o dins el territori provincial, tot i que el temple principal del déu s'ubicava a la capital - actualment Ehnasia-el-Medina-. Probablement existia des de la primera dinastia –i fins i tot, potser en època predinàstica-, encara que els materials arqueològics del temple remuntarien a l'època de la dinastia VI i l'estructura del temple

¹⁰⁷¹ PERDU, *BIFAO*, 105, pp. 220-221.

¹⁰⁷² CAUVILLE, *Dendara*, X, 80; DAVIES, *Temple of Hibis*, III, pl.3, II

¹⁰⁷³ Per exemple, Naktheneb [doc. 20.37 i 52].

¹⁰⁷⁴ Cf. supra, 4.2.3.

¹⁰⁷⁵ MOKHTAR, *Ihnâsya*, p. 186.

derivaria de l'edifici de la dinastia XII, que fou reconstruït durant les dinasties XVIII i XIX. A banda de les intervencions efectuades durant l'època líbia, destaquem els treballs de construcció realitzats entre les dinasties XXVIII i XXX¹⁰⁷⁶ –que foren prosseguits en època grecoromana¹⁰⁷⁷–.

D'altra banda, en les inscripcions d'Amenirdis [doc. 20.5] s'al·ludeix al títol de *profeta dels déus que estan en el Per-Nefer a Nennesu*, que testimonia l'existència en època saïta d'un temple designat Per-Nefer (*pr nfr*) que clarament estava ubicat a la ciutat, encara que no podem indicar a quins déus estava consagrat¹⁰⁷⁸.

▪ **L'àrea sacra de Naref:**

Després del temple d'Àrsafes, l'indret sagrat més destacable del nomus heracleopolità fou Naref¹⁰⁷⁹, nom amb el qual es designava a la volta en la qual es considerava que s'ubicava la tomba de l'Osiris heracleopolità i on suposadament es deuria conservar la relíquia local, és a dir, la cama dreta d'aquest déu. Osiris era venerat a Naref en un temple¹⁰⁸⁰ que naturalment deuria vincular-se als rituals osiríacs de caràcter funerari i en el qual també es deuria retre culte a Isis i Neftis¹⁰⁸¹.

En tot cas, es tracta però d'un emplaçament d'ubicació desconeguda que deuria situar-se a Heracleòpolis o les seves rodalies¹⁰⁸²; probablement estava relacionat amb el *Turó de les plantes kk*¹⁰⁸³, un sinònim de la necròpolis heracleopolitana *hbs-b(3)g* que estaria posicionada, per tant, en un indret pròxim del lloc en el qual reposava Osiris. La volta funerària d'Osiris-Naref estava clarament associada a una acàcia, arbre sagrat que,

¹⁰⁷⁶ Pels treballs efectuats durant aquest període, veure les possibles intervencions efectuades en el temple gràcies a l'actuació d'un general anomenat Hor, probablement durant la dinastia XXX: VERCOUTTER, *BIFAO*, 49, pp. 85-114.

¹⁰⁷⁷ LÓPEZ, *OrAnt*, 13, pp. 299-316; MOKHTAR, *Ihnâsya*, pp.75-88; PETRIE, *Ehnâsya*, pp. 12-17, pl. VII. D'altra banda, a l'àrea de Kom el-Akareb hauria existit un temple de l'època de l'Imperi Mitjà clarament reutilitzat durant l'Imperi Nou, que desconeixem si encara existia durant la Baixa Època: MOKHTAR, *Ihnâsya*, pp. 89-90.

¹⁰⁷⁸ Hauria existit també un temple designat *st nfrt*, el *Bell Lloc* (cf. ALLIOT, *Le culte d'Horus*, p.737; MONTET, *Géographie*, II, p. 189), potser relacionable amb Naref (KOEMOTH, *Studies Quaegebeur I*, p. 658) i que també es podria vincular – a través de la proximitat del nom- amb el Per-nefer.

¹⁰⁷⁹ Per la recopil.lació bibliogràfica referent a Naref, cf. PERDU, *BIFAO*, 105, p. 217 (i).

¹⁰⁸⁰ PERDU, *BIFAO*, 105, p. 215 i 217 (i).

¹⁰⁸¹ Doc. 20.47.

¹⁰⁸² MOKHTAR, *Ihnâsya*, pp. 188-190.

¹⁰⁸³ Segons KOEMOTH, *Osiris et les arbres*, p. 29, es refereix al lloc on residia la deessa lleó Bastis, que seria la necròpolis *hbs-b(3)g*, associada a Naref, on reposava Osiris. Cf. també YOYOTTE, *RdE*, 39, pp. 171-173, que tradueix el Turó de les plantes *kk* com la "*Butte des ricins*".

segons el relleu del temple d'Hibis a Kharga¹⁰⁸⁴, tenia la qualitat de ser un arbre animat i disposava d'una massa.

▪ **Temple d'Osiris, senyor d'Abidos del Nord**

En un sarcòfag procedent de la necròpolis d'Abusir el-Meleq es fa referència a un sacerdoti que estaria vinculat al temple de l'Osiris local, *profeta de la tercera classe sacerdotal del temple d'Osiris, senyor d'Abidos del Nord*.

Abusir el-Meleq, designada antigament com la Casa d'Osiris o Abidos del Nord, era clarament un indret de culte funerari, especialment consagrat a Osiris, que era venerat en un important centre de culte en el qual es podria associar també el sacerdoti d'encarregat del cadàver, títol també testimoniats a l'esmentat sarcòfag. Desconeixem l'emplaçament d'aquest temple, tot i que potser es podria posar amb relació amb les restes d'un recinte de culte que s'hauria ubicat en el mateix indret on actualment s'alça una mesquita, ja que d'aquesta zona procedeixen els carreus de l'època de Nectàneb II que haurien format part d'un temple consagrat a Ptah-Sòcares-Osiris II¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁸⁴ DAVIES, *The Temple of Hibis*, III, pl. 3/reg. 2. Per altres referències bibliogràfiques, cf. KOEMOTH, *Studies Quaegebeur I*, pp. 655 (pl. 1.2), i 657-659 i nota 40.

¹⁰⁸⁵ MOKHTAR, *Ihnâsya*, pp. 114-116; MONTET, *Géographie*, II, p. 190; SCHARFF, *Abusir el-Meleq*, p. 102 i Taf. 77. Tot i que no es documenten en els títols sacerdotals, per altres referències d'altres emplaçaments de la província, cf. MONTET, *Géographie*, II, pp. 189-192.

4.8- NOMUS 21 DE L'ALT EGIPTA

4.8.1- SACERDOCIS

a) Personal religiós de Cnum

- **Modelador de les carns** (*qd h^cw*)¹⁰⁸⁶

Durant la Baixa Època testimoniem vuit sacerdots [doc. 21.1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11] que haurien ostentat aquest títol que correspondria, segons el text geogràfic del temple d'Edfu¹⁰⁸⁷, al nom del sacerdot específic del nomus. En alguns casos es deuria transmetre hereditàriament entre els membres d'una mateixa família, ja que en dues ocasions es documenta succeint-se de pare a fill [doc. 21. 4 i 8; 21. 5 i 6], i fins i tot, en un cas, s'observa que el títol fou traspasat com a mínim a través de tres generacions [doc. 21.1]. Tal i com succeeix en la majoria de sacerdocis específics, el nom d'aquest títol derivaria de l'epítet atribuït al déu Cnum¹⁰⁸⁸, i possiblement encarnant aquesta divinitat, participava en els misteris osiríacs locals efectuant amb fang i ordi el simulacre d'Osiris destinat a germinar.

b) Personal religiós d'Horus

- **Profeta d'Horus, senyor del desert** (*hm-n^r Hr nb h3st*)

Títol atribuït en època saïta a dos sacerdots de la província, pare i fill [respectivament, doc. 21. 7 i 6], i que documentaria l'existència d'un culte local d'aquest déu, probablement en el territori del nomus 21 de l'Alt Egipte.

c) Personal religiós de Sacmis

- **Director dels sacerdots-purs de Sacmis** (*mr w^cb(w) Shmt*)

Com en el cas anterior, aquest títol s'atribueix en època saïta a dos sacerdots d'aquest nomus que eren pare i fill [doc. 21. 7 i 6]. Com ja s'ha esmentat en referència al mateix títol documentat en els nomus 15 i 20 de l'Alt Egipte, aquest càrrec

¹⁰⁸⁶ Per l'estudi d'aquest títol, cf. YOYOTTE, *RdE*, 13, p. 88.

¹⁰⁸⁷ ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 343; cf. també OSING, *P. Tebtunis*, I, 2: 21. Gau (OÄ), p. 238.

¹⁰⁸⁸ Cf. *infra*, 4.8.3.

correspondria al cap dels sacerdots-purs de Sacmis els quals, principalment, exercien com a metges. Els directors, que solen documentar-se en les capitals de província, possiblement deuriem ocupar un càrrec representatiu que no necessàriament implicava la pràctica real de la medicina¹⁰⁸⁹.

d) Personal religiós de Sòcares

▪ **Sacerdot-Sem de Sahté (*sm m Sht(y) / Shd*)**

Documentat en tres ocasions [doc. 21.2, 4 i 8], el títol en qüestió faria referència a un sacerdoti concret del culte de Sòcares¹⁰⁹⁰, que era venerat a Sahté -una localitat pròxima a Meidum¹⁰⁹¹-. Correspondria al càrrec que designava a un oficiant del culte funerari, i dos dels tres casos estan relacionats amb el títol de *modelador de les carns* [doc. 21.4 i 8]. D'altra banda, junt amb *modelador de les carns* es localitza també el simple títol de sem [doc. 21.3, 9 i 11], la qual cosa planteja un dubte evident, ja que es podria tractar tant d'un sacerdot sem de Sahté, vinculat al déu Sòcares del nomus 21, o bé, al sacerdot sem típicament memfita, un oficiant del culte de Ptah. Cal tenir en compte que en els tres casos els sacerdots porten títols tant del nomus 21 de l'Alt Egipte com memfites, la qual cosa indicaria que probablement existia una clara vinculació entre els cultes i el personal religiós d'aquests territoris¹⁰⁹².

e) Altres sacerdocis

▪ **Profeta (*hm-ntr*)**

Títol atribuït a Hornebkhaset [doc. 21.6] que, sense especificar el nom del déu al qual estava vinculat, correspondria probablement a la designació genèrica del funcionari que ocupava aquesta categoria a l'interior del clergat provincial.

▪ **Servidor d'Ity-tauy (*hm Ity-t3wy*)**

Aquest títol, documentat en tres personatges memfites de la Baixa Època [doc. 21.9, 10, 11], possiblement faria referència a un sacerdoti concret d'aquesta localitat

¹⁰⁸⁹ Cf. *supra*, 4.2.3.

¹⁰⁹⁰ DE MEULENAERE, *Mélanges Mariette*, pp. 285-290.

¹⁰⁹¹ Per l'estudi d'aquest títol i localitat, veure principalment YOYOTTE, *RdE*, 15, pp. 98-106. Cf. també PERDU, *GM*, 106, pp. 76-77.

¹⁰⁹² Fet que s'assenyala a YOYOTTE, *RdE*, 13, pp. 98-99.

pròxima al Lisht¹⁰⁹³. Desconeixem concretament a la divinitat a la qual estaria associat encara que, sense poder-ho corroborar, potser podria fer referència a un sacerdot del culte de Gueb, el qual, segons el naos d'Ismaïlia, tenia la seva residència en aquesta localitat¹⁰⁹⁴.

▪ **Sacerdot-calb (*fkty*)**

Atribuït a dos sacerdots amb títols del nomus 21 de l'Alt Egipte [doc. 21.6 i 7], aquest sacerdotci possiblement designaria a l'oficiant funerari que podia participar en els rituals de preparació del simulacre de la mòmia divina¹⁰⁹⁵. Associat generalment a Osiris, es documenta l'existència d'un sacerdot d'Osiris a Abidos que era *fkty del déu que està dins el shty* (Sahté) i que probablement podria correspondre a la divinitat momiforme i criocèfal que simbolitzava l'assimilació entre Re i Osiris¹⁰⁹⁶, possiblement en aquest nomus una forma de Cnum-momificat resident a Sahté, que d'alguna manera podia ser confós amb el Sòcares de la mateixa localitat¹⁰⁹⁷.

▪ **Servidor-Hen (*hm-hn*)**

Títol sacerdotal de lectura i significat incert que era portat per sis sacerdots [doc. 21.3, 4, 5, 8, 9, 11] amb títols religiosos vinculables tant amb el nomus 21 de l'Alt Egipte com en Memfis. Tot i que en la majoria dels casos sembla que es trobaria escrit $\overline{\text{hm}}\overline{\text{hn}}$, *hm-hn*, en les inscripcions del sarcòfag d'Horiraa [doc. 21.11] podria llegir-se $\overline{\text{hm}}\overline{\text{iwnt}}$, *hm-iwnt*¹⁰⁹⁸. Sigui com sigui, per la vinculació que adopta amb els títols del territori esmentat és pràcticament segur que s'estaria fent referència a un mateix tipus de sacerdotci.

¹⁰⁹³ MONTET, *Géographie*, II, pp. 198-199.

¹⁰⁹⁴ GOYON, *Kemi*, 6, pp. 18, 37.

¹⁰⁹⁵ Cf. *supra*, 4.7.1.

¹⁰⁹⁶ De manera similar, es documenta el *fkty* d'Osiris i d'Àrsafes al nomus heracleopolità. Cf. nota anterior.

¹⁰⁹⁷ YOYOTTE, *RdE*, 13, pp. 103-104

¹⁰⁹⁸ BRESCIANI *et alii*, *Tomba di Boccari*, p. 62 (s).

▪ **Escriba del llibre diví (*sš md3t ntr*)**

El càrrec de hierogrammat¹⁰⁹⁹ –sense especificar al temple o divinitat al qual estava vinculat- es documenta en tres sacerdots [doc. 21.3, 6 i 7] que portaven sacerdocis característics del nomus 21, així com d’altres zones de la regió memfita (Memfis i Busiris); per tant, podria correspondre a un càrrec religiós d’aquesta província, tot i que no ho podem assegurar.

f) Conclusions

Com es pot observar, la majoria de sacerdocis que es documenten en aquest territori són portats per funcionaris religiosos que ostenten diversos títols sacerdotals que normalment no són exclusius del nomus 21 de l’Alt Egipte. Tal i com indica Yoyotte¹¹⁰⁰, el conjunt de titulatures sacerdotals testimonia que el clergat d’Acanthon i la seva província formava part de la comunitat “memfita-letopolita”. Per aquest motiu, sovint és difícil precisar la pertinença en una o altra regió (per exemple, en el cas del títol de sacerdot-sem).

En tot cas, documentem dos sacerdocis específics d’aquesta província, el modelador de les carns, sacerdot que encarna a Cnum i possiblement durant la Baixa Època forma part del personal sacerdotal osiríac, així com el sacerdot-sem de Sahté, oficiant del culte a Sòcares resident en aquesta localitat. També es testimonia el càrrec de profeta d’Horus, senyor del desert, així com el de director dels sacerdots-purs de Sacmis, tot i que en els dos casos, no es tracta d’un personal exclusiu d’aquesta regió. Pel que fa a la resta de títols, clarament podem associar amb el nomus 21 el servidor d’Ity-taui i el sacerdot calb (*fkty*), tot i que no podem assegurar a quin culte es vinculaven.

4.8.2- SACERDOTS

Es documenten onze funcionaris religiosos que probablement ocupaven càrrecs religiosos vinculats amb el nomus 21 de l’Alt Egipte. Dos d’ells s’ubicaren

¹⁰⁹⁹ Cf. *supra*, 4.1.1.

¹¹⁰⁰ YOYOTTE, *RdE*, 13, p. 98.

cronològicament entre la dinastia XXV i inicis de la dinastia XXVI. D'una banda, **Cnumemhat** [doc. 21.1], que fou enterrat a Abusir el-Meleq, era *modelador de les carns*, de la mateixa manera que també ho havien estat el seu pare i el seu avi, respectivament anomenats Pefdubastis i Henireramon. De l'altra, **Sobekhotep** [doc. 20.2], un sacerdot probablement del Fayum que segons l'estàtua-cub de la *University Art Gallery* de Yale (nº inv. 1930.490) ocupava el càrrec de *sacerdot sem de Sahté* a més de dos càrrecs específics del Fayum, *servidor de Neit i aquell de les potes que reposen*.

Entrant amb els sacerdots de la dinastia XXVI, trobaríem a principis d'època saïta un sacerdot denominat **Hereferneit**¹¹⁰¹ [doc. 21.4], que era *modelador de les carns*, *servidor-Hen* i a la vegada, *profeta d'Apis*. També Imutes [doc. 21.3], fill de Takalmi, del qual es coneix el seu sarcòfag antropomorf del *Museo Gregoriano Egizio Vaticano* (nº inv. 316), era també *servidor-Hen* i a la vegada ocupava el sacerdocis *de sem*, *escriba del llibre diví*, així com el títol clarament memfita de *primer dels artistes*.

En l'estàtua de l'*Arheološki Musej* de Zagreb (nº39) s'indica que el propietari, **Djedptahiufankh** [doc. 21.8], era sacerdot sem de Sahté, modelador de les carns, *servidor-Hen* i, a la vegada, també ocupava el títol memfita de superior dels secrets al temple de Ptah. El seu pare, **Neferrenpet** [doc. 21.3], era qualificat de *mi nn* i per tant, teòricament portava els mateixos títols que el seu fill. D'altra banda, les inscripcions d'una estatueta naòfora d'Osiris de mitjans o finals d'època saïta conservada al *British Museum* (nº 29478) assenyalen que el propietari, **Hornebkhaset** [doc. 21.6], era un destacable personatge honorat amb el títol de *gran dignatari a la seva ciutat*, que a la vegada ostentava els títols de *modelador de les carns*, *escriba del llibre diví*, *fkty* o *sacerdot-calb*, *director dels sacerdots-purs de Sacmis*, *profeta d'Horus*, *senyor del desert*, *superior dels secrets de Rosetau*, *estolista* i *profeta*. El seu pare, **Cnumemhat** [doc. 21.6], casat amb la senyora de la casa, Xesemtet, també era *gran dignatari de la seva ciutat*, i ostentava part dels títols atribuïts al seu fill, potser traspassats hereditàriament: *modelador de les carns*, *escriba del llibre diví*, *fkty*, *director dels sacerdots-purs de Sacmis* i *profeta d'Horus*, *senyor del desert*. I per acabar, **Amasis** [doc. 21.9], un sacerdot documentat a l'estàtua Berlín, nº 14765, que pertanyia a una destacable família i que, entre els nombrosos títols, també ocupava sacerdocis locals de

¹¹⁰¹ Hauria estat el propietari d'una estàtua que actualment està fragmentada en dues parts que es conserven en dues col·leccions diferents; per les referències, veure doc. 21.4.

modelador de les carns, *servidor-Hen*, *Servidor d'Ity-taui* i *sacerdot sem*. Pel que fa referència als sacerdots de la primera dominació persa, només coneixem un personatge anònim [doc. 21.10], testimoniats en una estela memfita en la que s'indica que era *servidor d'Ity-taui*. Per acabar, **Horiraa** [doc. 21.11], pare de Padineit, un visir de Nectàneb I, ocupava, entre nombrosos títols memfites i del Delta, els sacerdocis locals de *modelador de les carns*, *servidor-Hen*, *servidor d'Ity-taui* i *sacerdot sem*¹¹⁰².

Com es pot observar, en la majoria de casos els sacerdots que porten títols del nomus 21 estan vinculats a sacerdocis memfites, i encara que en alguns casos la vinculació amb Memfis és evident –com en el cas d'Horiraa–, en altres casos no podem assegurar clarament d'on eren originaris aquests funcionaris.

4.8.3- CULTES

▪ **Cnum**

El marrà Cnum era considerat el déu principal de Semenu-Hor, un demiürg terrisser que modelava als éssers. Com a déu creador que proporcionava la vida, era una divinitat de la fertilitat i clarament associada a l'aigua que també es relacionava en aquest nomus amb el renaixement en el Més Enllà. Per aquest motiu estava estretament vinculat al culte osiríac i fou assimilat a Horus, com a fill d'Osiris¹¹⁰³ a la vegada que també era considerat una forma del déu difunt, sota l'aspecte d'una figura criocèfal momificada¹¹⁰⁴.

El nom del seu sacerdocí específic, *modelador de les carns*, reflectiria l'atribut del déu Cnum de Semenu-Hor com a servidor d'Osiris de Xena-khen, que era modelat en aquest emplaçament per Cnum¹¹⁰⁵. En època tardana l'Osiris d'Acathon (ciutat que deuria aglomerar als dos barris denominats com a Semenu-Hor i Xena-khen), pràcticament va substituir a Cnum en el rol de divinitat principal i el va subordinar com a fill al seu servei¹¹⁰⁶. Per aquest motiu, les característiques dels rituals osiríacs d'aquest

¹¹⁰² Pel conjunt complet de les nombroses titulatures que ostenta, cf. BRESCIANI *et alii*, *Tomba di Boccari*, pp. 56-68.

¹¹⁰³ DAUMAS, *Les dieux*, p. 77. Per altres referències de Cnum, cf. *supra*, 4.2.3.

¹¹⁰⁴ YOYOTTE, *RdE*, 13, pp. 85 (fig. 2) i 86 (II).

¹¹⁰⁵ YOYOTTE, *RdE*, 13, p. 90.

¹¹⁰⁶ En tot cas, Cnum és sempre el déu local d'Acathon i el seu nom forma part dels antropònims locals: per exemple, Cnumemhat [doc. 21.1 i 7].

nomus integren clarament a Cnum, designat com Senyor dels Simulacres, com a l'encarregat de modelar anualment una figura d'ordi amb la forma d'Osiris¹¹⁰⁷.

▪ **Horus, senyor del desert**

El culte d'Horus, senyor del desert, és conegut en diferents indrets de l'Alt i el Baix Egipte. No obstant, a banda del testimoni de dos profetes del nomus 21 d'època saïta, no coneixem altres paral·lels que documentin el culte local d'aquesta forma d'Horus. En tot cas, és destacable que un dels dos profetes que veneraven aquest déu era anomenat amb el nom teòfor d'Hornebkhaset (*Hr-nb-h3st*) [doc. 21.6] que, exceptuant aquest exemple, es desconeix com antropònim¹¹⁰⁸.

▪ **Sacmis**

Com en cas d'Hermòpolis i Heracleòpolis, el culte de la deessa ferotge Sacmis estaria relacionat a la ciència medicinal dels antics egipcis, que concebien la medicina com una pràctica mixta entre els remeis pràctics i els rituals màgics que tenien com la finalitat de conjurar la fúria de la deessa colèrica que castigava a la humanitat¹¹⁰⁹.

▪ **Sòcares**

El déu memfita Sòcares, divinitat funerària del Món inferior, era venerat de manera destacable en el nomus 21 de l'Alt Egipte, possiblement en relació al culte que s'efectuava a Memfis. Es documenta l'existència d'un oficiant propi del seu culte a Sahté (sacerdot-sem de Sahté), on tenia la seva residència (*Pr-Skr*, la casa de Sòcares), potser vinculada amb *Pr-hnw*, *La Casa de la Barca-henu* (l'embarcació ritual del déu)¹¹¹⁰, una localitat que estava estretament associada amb Xena-khen (Acanthon).

¹¹⁰⁷ CAUVILLE, *Dendara*, X, 276, 329.

¹¹⁰⁸ KÄNEL, *Les prêtres-ouab*, pp. 84-85 (f, g).

¹¹⁰⁹ Per les referències bibliogràfiques, cf. *supra*, 4.2.3. Cf. també: 4.7.3.

¹¹¹⁰ YOYOTTE, *RdE*, 15, p. 98-106. Cf. també MONTET, *Géographie*, II, p. 198.

4.8.4- LLOCS DE CULTI I RITUALS ASSOCIATS:

Els títols religiosos no indiquen concretament cap indret de culte, a banda de la localitat de Sahté, en la qual ja hem indicat que hi havia la residència de Sòcares (*Pr-Skr*), així com Ity-taui, en la qual potser era venerat Gueb com a déu local.

No obstant, el títol específic del nomus, *modelador de les carns*, fa una referència explícita al nom i funcions del sacerdot que, personificant Cnum, participaria en els rituals osiríacs específics del nomus. Com ja s'ha esmentat en referència a Cnum, el déu terrisser participava en la realització anual d'un simulacre d'Osiris vegetant. Per tant, en aquesta província deuria adoptar una significació especial el ritual de fabricació d'un simulacre d'Osiris de fang que contenia ordi i que estaria vinculada als rituals de resurrecció i fertilitat osiríacs. En el temple de Dandara s'especifica que, en aquest nomus, Osiris estava enterrat en el turó de Xenakhen¹¹¹¹ (*dhnt nt šn^c-hn*) i era modelat pels Senyor dels Simulacres¹¹¹². Possiblement, en aquest indret també es conservava dins un vas la relíquia del nomus, la cama esquerra del déu, que fou amagada per Isis i Neftis¹¹¹³. Els rituals osiríacs del nomus integraven rituals de protecció, dins els quals hi hauria el que faria referència a “tallar la cama de Set” (teòricament acte ritual que reproduïa l'acció efectuada per Horus, fill d'Osiris)¹¹¹⁴; principalment però, del conjunt de rituals litúrgics destaquem que diàriament es vessava l'aigua a l'entrada de la tomba del déu, designada com la *dw3t*, l'abisme, sobre de l'accés del qual s'ubicava un bosc dels arbres sagrats de Xena-khen, les acàcies¹¹¹⁵, de les quals derivaria el nom grec de la ciutat –Acanthon polis-¹¹¹⁶. En aquest cas, les libacions efectuades són un clar indicatiu que demostraria que aquest indret, vinculat tant a Osiris com a Cnum, era considerat com la font d'origen de la crescuda que inundava Memfis i el Delta i que, per tant, podria equiparar-se al paral·lel septentrional de l'abatón de la primera cascada¹¹¹⁷.

¹¹¹¹ Per les característiques d'aquest indret i altres referències, cf. KOEMOTH, *Osiris et les arbres*, p. 108, 113-115; YOYOTTE, *RdE*, 13, p. 87.

¹¹¹² CAUVILLE, *Dendara*, X, 284.

¹¹¹³ CAUVILLE, *Dendara*, X, 80.

¹¹¹⁴ CAUVILLE, *Dendara*, X, 157.

¹¹¹⁵ YOYOTTE, *RdE*, 13, pp. 100-101.

¹¹¹⁶ YOYOTTE, *RdE*, 13, pp. 71-74.

¹¹¹⁷ Pel conjunt de referències que reflecteixen aquesta concordança, cf. YOYOTTE, *RdE*, 13, pp. 101-104.

4.9- NOMUS 22 DE L'ALT EGIPTES

4.9.1- SACERDOCIS

a) Personal religiós d'Hathor

▪ **Profeta d'Hathor, senyora d'Afrodítòpolis (*ḥm-nṯr n Ḥwt-Ḥr nbt Tp-ihw*):**

En el període que ens centrem, únicament es documenta un títol de profeta d'Hathor d'Afrodítòpolis en mans de Peteisis [doc. 20.2], un alt funcionari d'inicis de la dinastia saïta establert a Heracleòpolis Magna. Durant la dinastia XXX, el mateix títol religiós es testimonia també en tres sacerdots del Fayum que estaven al servei de la deessa a Xedet, ocupant el sacerdocis de *profeta d'Hathor, senyora d'Afrodítòpolis a la Terra del Llac*, o simplement, *profeta d'Hathor d'Afrodítòpolis*¹¹¹⁸. Hem proposat que el títol de Peteisis podria correspondre al sacerdoti d'Hathor a la capital del nomus 22, però de fet, no ho podem afirmar, així com tampoc podem descartar que realment pertanyia al personal de culte de la mateixa deessa, però al Fayum. Peteisis ostentava principalment sacerdocis heracleopolitans, però també estava al servei divinitats veïnes com Sobek a Xedet i d'Amon al Hiba i per tant, podia haver exercit com a profeta d'Hathor, senyora d'Afrodítòpolis tant al Fayum com en el nomus 22 de l'Alt Egipte.

4.9.2- SACERDOTS

Comentat anteriorment en referència al sacerdocis del nomus 20 de l'Alt Egipte, Peteisis [doc. 20.2], ostentava diversos sacerdocis, però principalment fou un alt dignatari saïta casat amb una filla de Necau I, que exercí de figura clau a Heracleòpolis com a *Cap de la navegació del país sencer* durant la transició entre la dinastia XXV i XXVI a través del control del punt estratègic d'Heracleòpolis, el seu port i la flota. Per tant, desconeixem fins a quin punt va dur a la pràctica les tasques sacerdotals derivades del càrrec de profeta d'Hathor, senyora d'Afrodítòpolis, títol que probablement no havia heretat, ja que era originari d'una família tebana, i que tampoc va traspasar –com a mínim, al seu destacat fill Somtustefnakht [doc. 20.4]-.

¹¹¹⁸ ZECCHI, *Prosopografia*, p. 109 i doc. 189, 222 i 223.

4.9.3- CULTES

▪ Hathor, senyora d'Afroditòpolis (Atfih)

Hathor, la divinitat local de Tep-ihu (Atfih), fou una deessa-vaca sincretitzada amb Isis i Hesat, que els grecs equipararen amb Afrodita; amb el seu nom, es designà en època grecoromana tant la ciutat, Afroditòpolis, com la província, Afroditopolita¹¹¹⁹.

L'assimilació entre Hathor i Isis és clara i s'assenyala en el text geogràfic d'Edfu¹¹²⁰ o inclús en les inscripcions de les capelles osiríaques de Dandara en les quals s'indica que a Afroditòpolis, “la teva germana (=d'Osiris) Isis és Hathor la gran”¹¹²¹. De la mateixa manera, per exemple, en el *Cerimonial per fer sortir Sòcares* del P.MMA 35.9.21, s'invoca a *Hathor, senyora d'Afroditòpolis* (col. 60/17), a la vegada que es considera que la deessa vaca de la ciutat és “Isis [...] en el seu nom de senyora d'Afroditòpolis, la senyora de les banyes és vinguda al capdavant dels primers” (col. 59/15)¹¹²². Igualment, el seu sincretisme s'observa a través del paral·lelisme que es produeix entre les llegendes vinculades a la deessa local¹¹²³. Segons el P. Jumilhac¹¹²⁴, Anti, el déu del nomus 18 de l'Alt Egipte, hauria dut a terme un crim a Afroditòpolis, probablement en un temple d'Hathor, senyora de Mefkat, tallant el cap d'una divinitat que s'identificaria amb Hathor.

L'episodi, al qual fa referència un baix relleu del temple de Kharga¹¹²⁵, possiblement es pot relacionar amb les lluites entre Horus i Set, durant les quals Horus tallà el cap de la seva mare perquè singularment havia ajudat a Set¹¹²⁶. Plutarc explica que Isis, decapitada pel seu fill, va rebre de Tot un cap de vaca en el seu cos de dona¹¹²⁷. En relació amb aquesta llegenda, també en el P. Jumilhac es recull que en el nomus 18 de l'Alt Egipte, concretament a la Ciutat de la Vaca on es venerava Isis, Tot hauria

¹¹¹⁹ Com a divinitat local, es representada a les monedes de la província en època romana: cf. FEUARDENT, *Numismatique*, p. 309, n° 3536.

¹¹²⁰ ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 343.

¹¹²¹ CAUVILLE, *Dandara*, X, 330.

¹¹²² GOYON, *P. Imouthes*, pp. 98-99.

¹¹²³ Principalment, ens hem basat en els comentaris en relació a la deessa d'Afroditòpolis compilats i analitzats magníficament per Vandier en la publicació del P. Jumilhac: concretament VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 63-73.

¹¹²⁴ P. Jumilhac, IX, 1-2; XII, 23; XXI, 1-7= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 120, 124, 132 (cf. també comentaris, pp. 63, 67-70).

¹¹²⁵ DAVIES, *The Temple of Hibis*, III, pl. 4 (IV).

¹¹²⁶ GARDINER, *Chester Beatty*, I, pl. 9, l. 8 i sg.

¹¹²⁷ PLUTARC, *De Iside et Osiride*, 19. L'elaboració mitològica probablement explicaria, a partir de la substitució del cap efectuada per Tot, la fase de la lluna nova el nomus: cf. AUFRÈRE, *Univers minéral*, p. 122-130. D'altra banda, la col·locació del cap d'una vaca a Isis també seria un eufemisme en el qual la vaca representaria a la mare humana: cf. VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, p. 606.

localitzat una vaca i hauria pres el seu cap per restituir-lo sobre el coll d'una deessa que havia patit un crim a la província Afroditopolita¹¹²⁸. Per tant, Horus/Anti hauria decapitat la deessa Isis/Hathor al nomus 22 de l'Alt Egipte, tradicionalment denominat Ganivet¹¹²⁹; possiblement, la llegenda d'Anti seria una adaptació tardana de la d'Horus i Isis, documentada durant l'Imperi Nou, tot i que anteriorment, en els Textos dels sarcòfags, es troben al·lusions d'Isis amb cap de vaca¹¹³⁰.

D'altra banda, la deessa local d'Afrodítopolis era considerada la vaca Hesat/Hesis¹¹³¹, originària de la ciutat, que formava triada amb Mnevis, el toro d'Heliòpolis, i el seu fill Anubis de Tura. Isis-Hesat, en una tomba d'una vaca sagrada d'Afrodítopolis, és denominada com a "Senyora de la Ciutat de la Vaca"¹¹³², i per tant, també estaria vinculada amb el nomus Cinopolita i concretament amb la Ciutat de la Vaca en la qual el P. Jumilhac situa l'episodi de Tot i la vaca.

En els Textos de les Piràmides, Hesat estava vinculada a l'origen de la nebris, i segons el P. Jumilhac¹¹³³, al déu Anti se li arrancà la pell i les carns per haver decapitat Hathor, assimilada a Hesat, la vaca nodridora que amb la seva llet revitalitzà la pell i carns d'Anti (que configuraren la nebris). A Atribis¹¹³⁴ la pell de Hesat era el contenidor que envoltava les vísceres d'Osiris per ajudar-lo en la regeneració. Probablement, a Atfih, la deessa també estava vinculada al rol de renovadora i guardiana d'Osiris, ja que en les capelles osiríaques de Dandara s'assenyala que Hathor, senyora d'Afrodítopolis, era una deessa solar designada com a Ull de Re, que a la vegada era considerada la germana d'Osiris, fill de l'or dels Dos Lleons, és a dir, Xu i Tfenis¹¹³⁵. En les mateixes capelles s'indica que a la ciutat, "*dins el Gran Santuari, la Daurada protegeix el teu cos(=d'Osiris), Hesat, la mare del déu, apareix en el seu lloc; la filla del teu pare retorna jove*"¹¹³⁶. Per tant, Hathor s'assimilava a Isis i es vinculava a la genealogia osiríaca com a germana del déu difunt, però a la vegada, la Daurada,

¹¹²⁸ VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 63.

¹¹²⁹ En relació a aquesta llegenda és possible que el cap sagrat de la deessa es pugui vincular amb la prohibició del nomus, *Tp m t3 r 3w.f, El cap en la terra sencera* (ROCHEMONTEIX, CHASSINAT, *Edfou*, I, 344). Cf. també AUFRÈRE, *L'Interdit et le sacré*, p. 88.

¹¹³⁰ VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 64 (i notes 1 i 2), 72.

¹¹³¹ VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 65 (i nota 2, per referències bibliogràfiques), 66.

¹¹³² VANDIER, *P. Jumilhac*, p. 47 i nota 10.

¹¹³³ P. Jumilhac, XII, 23-24, i XIII, 3-7= VANDIER, *P. Jumilhac*, pp. 124 (cf. també comentaris, p. 65, i nota 4; p. 66. i notes 1 i 2).

¹¹³⁴ VERNUS, *Athribis*, p. 265 i nota c; CAUVILLE, *Dendara*, X, 87.

¹¹³⁵ CAUVILLE, *Dendara*, X, 276.

¹¹³⁶ CAUVILLE, *Dendara*, X, 284. Per altres referències del culte osiríac i el rol de la deessa d'Afrodítopolis, cf. CAUVILLE, *Dendara*, X, 276, 329-330; CAUVILLE, *Chapelles osiriennes*, 2, p. 148.

l'Hathor/Isis/Hesat, adoptava els atributs de les vaques divines¹¹³⁷ Ihet o Metier i com a deessa celeste i primordial resident a l'oceà preexistent, es vinculava a la (re)generació i (re)naixement, així com probablement al rejuveniment¹¹³⁸.

La influència de la deessa es va estendre més enllà d'Afrodítòpolis, ja que com hem vist, es vincula amb els relats mitològics del nomus 18 de l'Alt Egipte que es conserven en el P. Jumilhac. El seu culte també s'estengué fins al Fayum¹¹³⁹, on es testimonia des de la dinastia XII; durant la Baixa Època fou venerada probablement a Xedet junt amb altres divinitats del panteó d'Atfih, tal i com indiquen els sacerdocis de *profeta d'Hathor, senyora d'Afrodítòpolis (a la Terra del Llac)* i *profeta de tots els déus d'Afrodítòpolis*¹¹⁴⁰. En època ptolemaica, segons el Llibre del Fayum, fou assimilada a Tueris, l'hipopòtam femella, com a protectora de Sobek¹¹⁴¹, fill de Neit que a Xedet era considerat fill d'Isis, senyora del nomus Afrodítòpolita¹¹⁴². Així doncs, tant Tueris, Neit¹¹⁴³, Hathor o Isis del nomus 22 de l'Alt Egipte, deurien encarnar al Fayum diferents aspectes d'una mateixa divinitat celeste i primordial¹¹⁴⁴.

4.9.4- LLOCS DE CULTE I RITUALS ASSOCIATS:

L'escassa documentació no permet associar cap indret de culte i ritus a la deessa d'Afrodítòpolis. No obstant, Hathor deuria tenir un temple principal a la ciutat que es documenta en època de Ramesses III¹¹⁴⁵, i que podria correspondre al *Hwt-3ht, Temple de la Brillant*¹¹⁴⁶, en el qual, segons els textos de Dandara, s'ubicava una imatge divina

¹¹³⁷ VERNUS, YOYOTTE, *Bestiaire*, pp. 602-606.

¹¹³⁸ Faceta que es pot vincular amb l'Hathor del nomus 3 del Baix Egipte, vaca celeste nutridora de l'Horus-infant. El seu sacerdot específic, *rnp*, participava en els ritus de renovació i joventud eternes que s'efectuaven en el nomus: cf. DE MEULENAERE, *BIFAO*, 62, pp. 162-163. La mateixa característica probablement també es pot atribuir a l'Hathor de Cuses, cf. *supra*, 4.1.3.

¹¹³⁹ BEINLICH, *Das Buch vom Fayum*, pp. 174-175 (l. 371 i 378). Cf. també MONTET, *Géographie*, II, p. 214: la filial d'Afrodítòpolis al Fayum amb la qual estava vinculada es denominava *Wd^c-tpw, Talla caps*.

¹¹⁴⁰ ZECCHI, *Geografia*, p. 81; ZECCHI, *Prosopografia*, pp. 109, 122. Cf. també YOYOTTE, *BIFAO*, 61, pp. 112-114.

¹¹⁴¹ BEINLICH, *Das Buch vom Fayum*, pp. 105, 155, 175, pl. 13.

¹¹⁴² BEINLICH, *Das Buch vom Fayum*, pp. 144-145 (l. 66). De fet, tant Tueris com Neit com Isis del nomus 22 de l'Alt Egipte, eren diferents aspectes d'una mateixa divinitat celeste i primordial.

¹¹⁴³ EL SAYED, *La déesse Neith*, I, p. 42; ZECCHI, *Geografia*, pp. 76-80.

¹¹⁴⁴ La mateixa assimilació de divinitats (tot i que no vinculades a Afrodítòpolis) s'observa a l'entorn de la Tueris oxirrinquita, cf. *infra*, 5.1.

¹¹⁴⁵ MONTET, *Géographie*, II, p. 203.

¹¹⁴⁶ CAUVILLE, *Dendara*, X, 329.

d'Osiris a Afroditòpolis¹¹⁴⁷. El déu, custodiat per Hesat, residia en el *Pr-Wr*,¹¹⁴⁸ el *Gran Santuari*, que podria localitzar-se dins el mateix complex del temple d'Hathor, en el qual es duia a terme el ritus que emulava Horus copejant l'hipopòtam¹¹⁴⁹. Ignorem, però, que en el nomus s'ubiqués una relíquia concreta, i la protecció es deuria efectuar a l'estàtua divina en la que residia el ka d'Osiris, custodiat per l'Ennèada local¹¹⁵⁰.

D'altra banda, a partir d'època tardana es documenten hipogeus pròxims a Atfih que s'usaren com a sepultures de les vaques sagrades d'Afroditòpolis, tal i com indica una estela (Caire 22180) en la qual es menciona l'enterrament d'una vaca Isis-Hesat l'any 13 de Ptolomeu I¹¹⁵¹. La mitologia local a la que hem fet referència deuria originar un tipus de rituals particulars, potser vinculats al cicle lunar¹¹⁵², però dels quals no tenim indicis. Únicament, en l'esmentada estela, es documenta el títol religiós de *smn h3t*, *El que fixa la part anterior*,¹¹⁵³ que possiblement correspondria al nom d'un sacerdot d'Hathor a Afroditòpolis que es denominava segons un qualificatiu de Tot, reproduint el seu rol com a col·locador del cap de vaca sobre el cos de la deessa.

¹¹⁴⁷ Per les referències gregues de temples i llocs sagrats de la província Afroditopolita, cf. BOTTIGELLI, *Aegyptus*, XXI, p. 51-54.

¹¹⁴⁸ CAUVILLE, *Dendara*, X, 121 i 284.

¹¹⁴⁹ CAUVILLE, *Dendara*, X, 329.

¹¹⁵⁰ CAUVILLE, *Dendara*, X, 276.

¹¹⁵¹ MONTET, *Géographie*, II, p. 203; VANDIER, *P.Jumilhac*, p. 64 i nota 11; SPIEGELBERG, *ZÄS*, 43, p. 133-134.

¹¹⁵² *Id.* nota 1127.

¹¹⁵³ VANDIER, *P.Jumilhac*, p. 64-69 i nota 11; SPIEGELBERG, *ZÄS*, 43, p. 133-134.

